

רבעון

ספרות
הגות
מחקר

קיץ תשמ"א — סתיו תשמ"ב

...שבו לבדוק אישיו התקנה"

חג שמח — לשנה טובה

Now ready to serve you in our newly expanded branch network.

In Manhattan:

579 Fifth Avenue at 47th St.
562 Fifth Avenue at 46th St.
535 Seventh Ave. at 39th St.
111 Broadway near Wall St.
25 Broad St. near Wall St.
177 East Broadway
85 Delancey St. at Orchard St.
301 Third Ave. at 23rd St.
605 Third Ave. at 39th St.
845 Third Ave. at 52nd St.
1148 Third Ave. at 67th St.
1960 Broadway at Lincoln Sq.
1660 Second Ave. at 86th St.

In Brooklyn:

Downtown
188 Montague St.
Boro Park
4410 13th Ave.
Kings Bay
3851 Nostrand Ave.
Flatbush
1321 Kings Highway
Georgetown
2095 Ralph Ave.

In The Bronx:

301 E. Fordham Rd.

In Queens:

Forrest Hills
104-70 Queens Blvd.
Rego Park
97-03 Queens Blvd.
Kennedy Airport
El Al Terminal

In Long Island

Hewlett:
1280 Broadway
Great Neck:
121 Middle Neck Rd.

Plainview:

1103 Old Country Rd

 Bank Leumi
Trust Company of New York

Proudly we offer

Cantor Irving Rogoff

assisted by the Nevele Symphonic Choir
conducted by Clifford Nadel
— traditional inspiring services —

Dr. Chaim Israel Etrog

will offer a Program of Lectures and Seminars

Rosh Hashanah and Yom Kippur

Mon. Sept. 28—Thurs. Oct. 8

NEVELE

Ellenville, New York 12428
Hotel: 914-647-6000
NYC: 212-244-0800
see your Travel Agent

Cantor HERMAN MALAMOOD

(Metropolitan Opera Tenor)

assisted by the

Concord International Choir

will officiate for the Inspiring Services

Rabbi Simon Cohen will supervise
the adherence to Dietary Cuisine

Rosh Hashanah and Yom Kippur

Mon. September 28—Thurs. October 8

**CONCORD
RESORT HOTEL**

Kiamesha Lake, N.Y. 12751
NYC Direct Line 212-244-3500, Hotel: 914-794-4000
Tlx 510-240-8336 See your Travel Agent

בצרון

רבעון לספרות, הגות ומחקר, יוצא לאור על ידי „קרן
לספרות עברית“ בשיתוף „המכון לתרבות עברית
וחינוך“ של ניו-יורק אוניברסיטה.

עורך: חיים לוף
ועד המערכת: רבקה פרידמן
גבריאל פריול
יושב-ראש ועד המערכת: נפתלי צ. ווינטר

פרופ' חיים טשרנוביץ (רב צעיר), מוסד ועורך (תרגום-חש"ט) פרופ' משה טשרנוביץ, מנהל המערכת (תרגום-חש"ט)
בצרון: ת.ד. 623 Cooper Station, ניו-יורק, נ.י. 10003. טלפון: 598-3209 (212)

כרך ג, (סידרה חדשה), 11-12 (342-343) תשרי, תשמ"ב

התוכן

- פרקים ראשונים ..... ח.ל. 2
אצל בארות המים החיים ..... משה שמיר 5
ברכה למשה: על דמותו של אלישע בן-אבויה בסיפורו של משה שמיר דוד שחר 12
שני שירים: א. משמעות החום ב. גראנד קונקורס ..... גבריאל פריול 16
זיבוטינסקי והקונגרס הציוני, 1931 ..... יוסף נדבה 17
לזכרו של אצ"ג: תוגה גדולה וירח ..... יוסי גמזו 29
שנת הקוממיות בשירת אורי צבי גרינברג ..... נח ח. רוזנבלום 31
לשון ומחשבה (תפיסת האלוהות בתרבויות ישראל) ..... אפרים שמואלי 42
מפעלו של פרופסור חיים שירמן ע"ה ..... אהרן מירסקי 49
סליחה ליום הכיפורים לפייטן תימני ..... יהודה רצהבי 53
לתולדות מלחמת הכוללים בירושלים ..... א.ר. מלאכי 57
א.א. דרויאנוב – היסטוריון תל אביב ..... ג. קרסל 62
דוד בן-גוריון העברי ..... יגאל ינאי 68
אלה תולדות בית שנהר: בימי מלחמה ומהפכה ..... רבקה רוכל-שנברג 75
עולמו הפיוטי של ש. שלום ..... ארנולד סלוצקי 86
תרגום אידה זיגלמן
- רשימות וסקירות:
למעמדה של יהדות אמריקה ..... שמואל שניידר 89
שמואל יוסף ציטרון ז"ל: המחנך והמחזאי ..... דוד רודבסקי 92
הערכות ודברי בקורת:
האדם כבעייה קיומית ותרבותית – על ספרו של
א. שמואלי, "אדם במצור" ..... יוחנן גרנך 96
בסימן קריאה: מונוגרפיה חדשה באנגלית על שד"ל ..... משה פלאי 99
אוצר כתבי-עת תורניים ..... מנחם וולמן צמיר 109
ידיעות וציונים 103
בין ספרים חדשים 107
תקצירים באנגלית 125

פרקים ראשונים

"בצרון" לקראת תשמ"ב

לאחר הבטחה, שחזרנו עליה פעמיים, להוציא את ה"בצרון" כרבעון, כפי שעלה על דעתנו כשחידשנו את כתב-העת, החלטנו גם הפעם להגיש לקוראינו חוברת כפולה. ההחלטה נפלה בגלל שני טעמים ורואים אנו צורך לשתף את קוראינו בהחלטתנו:

א. הכפלת החוברת תסייע לביסוסו של כתב-העת להבא. ה"בצרון" בצורתו המסורתית הופיע קרוב לארבעים שנה. כמה מקוראיו הוותיקים אז, עדיין הם חותמינו הנאמנים היום. אך הזמן עושה את שלו. ה"שורות" נעשות דלילות יותר. אנחנו אומרים לכן לפתוח במפעל להרחיב את חוג החותמים-הקוראים במוסדות וחוגים שיש להם זיקה ליצירה העברית, למחקר ולמסדה לכל צורותיה ונושאייה. מפעל זה דורש, זמן, אמצעים ומאמצים יתרים.

ב. בין החומר המתקבל במערכת מאמרים מקיפים יסודיים. כדי לגוון את החוברות, יש צורך להגדילן ולהכפילן. על אף המחירים המאמירים של דברי דפוס (דמי-החתימה, כידוע, מכסים רק חלק קטן של ההוצאות), מכילה כל חוברת כפולה חומר פי-שלושה בערך מאשר בחוברות "המסורתיות" של ה"בצרון", שהופיעו קודם לכן, בזמן שהשם ירחון התנוסס עליו.

המכתבים שמגיעים אלינו מאת סופרים וקוראים מעודדים ביותר. אנו תקווה שנצליח במפעלנו וה"בצרון" יופיע בשנת תשמ"ב כסדרו.

ולכל קוראי "בצרון", ידידיו ותומכיו – שנת גאולה וישועה, שנת ביצור ערכי רוחנו בכל אתר ושנת בטחון ועליה למדינת ישראל.

על התמורה בשירה העברית

עם פטירתם של שנים ממשוררינו המובהקים, אורי צבי גרינברג ואברהם רגלסון, בגיל של גבורות, מתגלה בבהירות-יתר הפער שבין השירה של דורות התחייה ושירת ימינו.

לשירת התחייה לתקופותיה, מביאליק עד אלתרמן (ובכלל זה גם משוררים אחדים, "שצמחו להם כנפיים" בשנות הארבעים ואילך) זיקה במישורין, או בעקיפין, למציאות ממשית, או דמיונית-חזונית, לשאיפות ותחושות שהיו להן אחיזה בתחום עולם, שבו הפרט הוא חלק מן הכלל. אפילו המרד במקובל, השיגרה והקיים, הוא, כידוע, חלק מן המסורת. מי לא היה ב"מורדים"? כמעט כל אחד ממשוררי דור ראשון "לתחייה" – ביאליק, טשרניחובסקי, שניאור – מרד בגלות, בשיעבוד הלאומי האישי מבחוץ ומבית; מרד בעריצות, בגורל העם והאדם. לא כשירה התלושה המנותקת ברובה מכל הווייה חיה בימינו, או הנאחזת בחוטי-סמל דקים, כקורי עכביש, במצבים ממשיים, ביקשה שירתנו עד אחרי מלחמת העולם השנייה, פורקן ופתרון למצוקות האדם-היהודי. היא שאלה וחקרה לנתיבות העולם, היהודי-האנושי. האמונה והכפירה, ואף האחרונה (כירידה שהיא צורך עלייה), באה מכח אמונה נכזבת וחתירה לאמונה חדשה.

חשבון-עולמו של א.צ. גרינברג ז"ל

יאושו של אורי צבי גרינברג ז"ל היה יאושו של מאמין. שירתו נולדה במזל של תנודות וזעזועים עמוקים בחיי ישראל והעמים. יצרו הפיזיים התלקחו והתגעשו מיד אחרי מלחמת העולם הראשונה. אך גם בימים ההם, בימי התעייה והתהייה שלו, כשגיש את דרכו לקראת יעודו כמשורר גורל ישראל, שיקף את הילכי הרוח של הדור. הוא יצר אמצעי-ביטוי מקוריים (לאחר תקופת-שירה סוערת ביידיש) וטבע את חותם אישיותו היוצרת על נסיונות פיזיים חדשים. תקופה זו

הנחילה לנו את קבצי השירה המדברים גם אל דורנו בקולות שירה חזקים: "אימה גדולה ורח", "הגברות העולה", "אנקריאון על קוטב העצבון", ו"כלב בית".

אולם בעודו מחשב את דרכיו, דרכי השירה החדשים ועושה את חשבון עולמו היהודי-האנושי, השיגתהו יד הגורל הישראלי והוא עשה את שירתו על מיטענה הרגשי העצום וכושר ביטוייה העתיר כלי-שרת לאמונת-יעודו — להיות שופר לרעיון של אדנות מחדשת בארץ-אבות, "מנחל מצרים עד נהר פרת" ולמלחמת דברים עזה ומרה בכל "קטני-אמנה". אלה הם שירי "ספר הקיטרוג והאמונה" בימי הפולמוס המפלגתי הגואה בשנות השלושים, פרי פילוגים וקרעים ושנאת אחים במחנה ישראל ואותות מבשרים רעה בתבל שחזרה אל פראיות קדמונית. בחיצי תוכחתו השנונים ורעמי חזונו האדירים קרא אצ"ג לאחיו בגליות מזרח אירופה, שעמדו על סף הכליון (והם לא ידעו) להתייצב על דרך הגאולה ולהצטרף לשורות הלוחמים להצלת נפש ולקיום אִדנות.

בתקופת הגלות המרה ביותר בתולדות עמנו הוטל על אצ"ג לשאת משא-החזון הכפול: ב"רחובות הנהר" נשא המשורר את קינתו הגדולה על 'עם אברהם' שהוצא להורג על-ידי ה"גרמני"; ובאותה תקופה אכזרית היה לפה לחזון התקומה הלאומית ככח-ביטוי איתן ובשלאל דימויים מאליפים, שלא היו משלם בשירה העברית.

אברהם רגלסון — איש השירה והמחשבה

אברהם רגלסון ביקש אף הוא בשירתו גאולה — גאולת האדם מיצרי כיבוש, ערמת-שלטון-והרג, שיחרור מן הכוחות ההרסניים בעולם. למאבק בין הטוב והרע שיווה לבתש-בראשית אגדי ורומנטי ברוח השירה האנגלו-זכסית הקלסית (בפואימה "קין והבל", שקרא לה "מיתוס פילוסופי", "יחיאל דומה", "שיר התיקון" ועוד). אף הלשון כאילו חוצבה ממקורות עתיקים ורגלסון עשה בה באמנות-פיסול מפליאה, ויש בה מחן המליצה המקראית ומחיוניות הניב המקורי, מגובש וגמיש כאחד.

על אף הפלגותיו ההגותיות, הרפלקסיביות, מצטיינת שירתו של רגלסון במיכמן פסיפסי של ציורי נוף וטבע ונעימות ליריות, במלאכת-המחשבת האמנותית ניו

התיאורים הפיליגריים (ראה פרק ראשון, "פרק מאזין" בפואימה "עקדת שלמיהו" – סיפור מותו של בן-זקוניו, תיאורי נמל ניו-יורק וחוף א"י).

רגלסון שאב את הגותו מתפיסת-עולם פנתיאסטית ובא בסוד תורת-המסתורין היהודית שהקרין עליה מאור המחשבה הכללית. במסותיו ("מלוא הטלית עלים" ו"אראלי מחשבה"), גילה הגיונות מקבילים בדעותיו של ברגסון והקבלה (תורת "הצמצום"), מושגי וייטהד על אלוהים ומידותיו ודמיונם במדרש ובאגדה, הפרגמטיזם של ויליאם ג'יימס דבריו של ר' יהודה הלוי על חכמה יוונית. רגלסון הישרה גם על מסותיו הלך-רוח פיוטי. בכשרון-בחירה מיוחד אגר ביצירות סופרי אומות העולם ושלנו (ב"משפטי חיווי" בהפועל הצעיר, וקודם לכן ב"אשיחה" בדבר ו"טעימות מני כתב" בבצרון) – משפטים ופיסקות, ששילבם בדבריו וסמך להם את הערותיו המחכימות.

גולת-חן ביצירתו הפיוטית של רגלסון היא הפואימה "חקוקות אותיותך", שאין לה דמיון בשירתנו בעוז ביטוייה ובמעוף חזונה ("... ואני סֶתֶת חֲזוֹנִים וַיִּגַּר דְּמִיוֹנוֹת / סִלְעִין לְמַלְאכְתֵי מַחְצָב / מִיְקַלֵּךְ – מִשְׁקָה וּמִרְחֵץ לְעַרְדֵי הַגִּיגֵי, הַצְּבַתִי דְלַתוֹתֵי אֲלַגְמָךְ – " העיד נכוחות על עצמו וזיקתו ללשונו).

עם מותו של אברהם רגלסון אבד לנו אחד מטובי סופרינו ששורשיה ונופה של יצירתו הם – אמריקה-ארץ-ישראל.

"פתרון" וחידה בצידו

הפגנת חסידי סאטמאר ונטורי-קרתא, עם כרות-ההשמצה כלפי הציונות ומדינת ישראל, שתפסו מקום מכובד על פני העתונות ומסכי הטלוויזיה, פותרות חידות ויוצרות חידות חדשות.

תמיהות על גבי תמיהות תמהנו: מה מקור השינאה והשיטנה העיוורת שהשתוללו (ועדיין מבקשות להשתולל), בעולם ש"אכלו את יעקב ואת נהו השמו" מאז ועד עתה.

אין, כידוע, פתרון אחד; ישנן חקירות חרישות לאין-סוף המציעות סיבות וסברות לרוב, אף-על-פי-כן אין הועת הצלולה תופסת: כיצד יכולה התלקחות יצרים אפלים לכבוש לבבות כה רבים, לשבש את תבונתם ולהביאם לידי סילוף גמור של ראיית דברים כהווייתם?

הנהגה הפגנת של החסידים הקנאים, שיש להם דעת להבדיל בין אמת לשקר, ואף-על-פי כן הם עושים הקלָה נוראה בין ציונים... ונאצים – ועידו: ואם חסידים בני ישראל כך, מה לנו לתמוה על רשע אומות העולם?

אך אין הקל-וחומר מניח את הדעת. אמנם "ישבנו" את רשעת רשעי הגויים, אך כיצד נישב את "צוקת" החסידים?

אצל בארות המים החיים

משה שמיר

(דבריו בטקס חלוקת פרס ניומן תשמ"א)

אישי הנשיא. נשיא מדינת ישראל. מורי ורבי דב סדן. עמיתי סופרים ומשוררים חוקרים ומלומדים. ידידי פרופ. דוד רודבסקי. רעי לימיני ולשמאלי כאן. גבירותי ורבותי.

א. בין הטירה לכפר שבגיא

מה אומר ומה אדבר? — שחה נפשי לעפר. אילו באתי לומר כאן כל מה שנמנע ממני לומר בארבע השנים האחרונות לא היה מספיק לנו גם כל חודש האפריל הזה, שהיום האחד בו, ועל כן בקצירת האומר. גם בשל השעה וגם בשל עומס התוכן, אנסה להבריק דברי בלשון מברק, ואולי במאמץ מסויים מלשון ברק.

דוקא סופר לא עברי, אף כי יהודי מאד, רודף אחרי בימים האחרונים, בהיותי שוקל ומהרהר מה אכוא ואגיד כאן. שני ספרים של פרנץ קפקא רודפים אחרי: „הגידנו!“, ממש מושכים בשרוולי — „הטירה“ ו„אמריקה“.

אני בא עתה מן הטירה, מארבע שנים במרומי המימסד הפרלמנטרי, והאמינו לי, שם הרבה יותר רע מאשר בכפר שבגיא. לא על הדיקטטורה כתב קפקא ולא את אימי המשטר הפאשיסטי חזה בדמיונו, כפי שנוהגים המבקרים המצויים לייחס לו. לפי דעתי הוא כתב על אימי הדימוקרטיה. אותו הערר כתובת לכיסופים או לפחדים, אותה התחושה של בריחת התכלית והניתוק מן הזולת, של אברן האישיות, של שלטון הסתם, של שקיעת תחושת הממשות — כל המאפיינים הללו של יצירתו הם בעצם קווי אופי של הדימוקרטיה. לאחר שעשיתי ארבע שנים בטירת הדימוקרטיה הישראלית יכולני לומר לכם שהאנשים שם בטירה הרבה יותר רדופי מבוכה, הרבה יותר מנועי סיפוק, הרבה יותר תועים במין ערפל של אי ידיעה — מנין כל זה בא ולאן כל זה הולך — מאשר האנשים בכפר למטה, העוסקים בשלהם.

משני הנסיונות האנושיים הגדולים ורבי השנים להגדיר את הגורל הפרטי והחברתי ולעצב אותו — הנסיון של שלטון החוק והנסיון של חירות הדמיון — נדמה לי שהשני עדיף. אם מטרתנו לתפוס את המציאות הממשית כפי שהיא, להשפיע עליה או לפחות לדעת אותה — נדמה לי שהמודד המהלך בשדות הכפר ומדמה ויוצר, יש בו ממש הרבה יותר מהפקידים היושבים בטירה.

ב. פליאת המראות המקבילות

הספר השני הרודף אותי — „אמריקה“.

ברום ירושלים אני כאן היום, בטקס חלוקת פרס מטעם אוניברסיטה

אמריקאית, ובעצם מטעמה של קהילת אוהאי העברית, יודעיה וחוקריה בניו יורק שבארצות הברית. בינינו לבין ארצות הברית של אמריקה, וביותר בין העם בישראל לבין הקהילה היהודית מעבר לאוקיינוס, מתנהלת פרשת אהבה-קנאה-שנאה, מעניינת מאד, רבת משמעות, מסובכת וגם מסוכנת, פרשה שאיש לא קבע את סופה, איש לא דימיין אפילו להיכן היא מוליכה.

מערכת יחסים כזאת מזכירה לי את פליאת המראות המקבילות שעל חירתה תהיתי עוד בילדותי בתל אביב הקטנה. זכורה לי מספרה ברחוב ברנר, בה הספר, ידיד של אבי ע"ה, והוא גם סופר ופילוסוף, קופילוב היה שמו – אגב, בין קבוצת העליה של גולדה מאיר – ואצלו הייתי יושב לאחר שאבי הגביהני אל הכסא הנוסף, שמעל לכורסת הגלבים הרגילה, יושב ותוהה על חידת המראות הנשקפים במראות המקבילות, בעוד הפילוסוף מקצץ במחלפות ילדותי כיצר הן משקפות לא רק זו את זו, אלא גם את עצם ההשתקפות, וכיצד אין סוף למרחק ולעומק וכיצד, אם הוספת אצבע באחת הוספת אין-סוף אצבעות בחברתה, אם גרעת באחת גרעת בזו שכנגדה.

נדמה לי, כי מה שמתרחש ב„רומן“ הזה שבין הספרות העברית ובין הקהילה החוקרת המלומדת והחשובה בארה"ב, וביותר באוניברסיטה שלכם – יש בו משהו מעין תהיית המראות המקבילות, מעין בהייתן זו כנגד זו. אתם מבקשים לראות את עצמכם בנו ואנחנו, נדמה לי, מתבוננים ובודקים, נשקפים ומשתאים כלפיכם, ולפעמים מפיקים מכם דף נאה ומצוייר. יש כאן, כמדומה, איזה משא ומתן, איזה דו-שיח מתמיד, שיש בו ריחוק וזיקה, משיכה וחדש, פחד הדדי וסקרנות הדדית. תמהני אם נרשמה כבר כמות העובדה שבספרות הישראלית החדשה, בת ימינו ממש, קיימים כבר כמה ספרים, קיימות כבר כמה יצירות – שאמריקה במרכזם. אף כי לכאורה מה שמציין את ספרותנו זו הישראלית היא אותה שורשיות בת-מקומה – אפשר להעלות מן הזכרון בלבד פרקים נכבדים ביצירות מרכזיות של אהרן מגד ויורם קניוק ויהודה עמיחי. אדיר כהן ודוד שחר, ולא אמנע להזכיר פרקים משלי, אף כי לא כינסתים עדיין בספר – וכל אלה עוסקים ישירות בדמויות הווי ואירועים משם. בין הוקסמנו ונחרדנו, בין זועזענו ונמשכנו, בין טולטלנו בקסמי הפיתוי – יש כבר היום כחצי איצטבה ספרות עברית ישראלית – העוסקת בארה"ב של אמריקה.

ג. וולט וויטמן – ורעות הלוחמים

בחיי שלי הפרטיים לגמרי, קיים היסוד של אמריקה עוד מן הבית. אבי ז"ל הגיע לארץ כחייל בגדוד האמריקאי, שהתנדב לצבא הבריטי במערכה לשיחרור ארץ ישראל במלחמת העולם הראשונה. מאז למדתי להבדיל בין ספר לבין קופסת שוקולד – ועד לגיל מסויים אתם יודעים מי מן השניים עדיף היה בעיני – זכור לי בביתנו ספר עבה בכריכה ירוקה, כל שירי וולט וויטמן LEAVES OF GRASS – שנשלח לאבי מאת חברו, ששירת עמו בגדוד האמריקאי העברי בארץ ישראל. אותו חבר עשה את טעות חייו וחזר אחר המלחמה לפילדלפיה שבארה"ב, אבל הידירות נשמרה, וביום שמונה

באוגוסט 1920 כתב ברל שוורץ בדף הראשון את דברי הקדשתו ללובה שמיר. ההקדשה מורכבת כולה משורות מתוך שירי וויטמאן אבל הואיל ובגל שוורץ לא ציין את מקור הציטטים (הוא היה חייט, לא דוקטור לספרות) — איני יכול להביא את הקטעים לפי תרגומו המצויין של שמעון הלמן. ועל כורחכם תשמעו את שירת וויטמן בתרגומי שלי.

אין הקטעים מרובים, ואני מקווה שהרעיונות והיופי שבמבחר שלפנינו, אשר שימש הקדשה ותזכורת אמונים ואהבה, בין צעיר יהודי בן עשרים וחמש בפילדלפיה לצעיר יהודי בן עשרים וחמש באיילת השחר שבגליל, שניהם חיילים לשעבר בגדוד העברי — יאמרו לנו משהו על נושא המראות המקבילות.

והרי השורות לפנינו, בזו אחר זו:

„מצאנו את אשר לנו, הו נשמה שלי, ברממה, בצנה של שחר.“

„נטשנו הכל, לכד מן החרות, לכד משמחה זו שלנו.“

„איך גדל השקט, איך מרצין חג הלב, בעלותנו אל ספירת האוהבים.“

„גאות אין שעור יש לנשמה, שנרתעת מכל לקח, לכד משלה.“

„הו, נפש, את מענגת אותי ואני אותך,

בהתעורר בלילה מחשבות, הרהורים שוקטים,

על זמן, על מרחב, על מות.“

„אשר היפים בקימו היו במרחקים, דרך שדות הוא ורעהו נדרו.“

„השמש והכוכבים הצפים באויר הפתוח,

הארץ דמוית התפוח ואנו לבטח עליה —

תנועתם היא משהו של גדלות... .

איני יודע מה זאת, רק כי זוהי גדלות,

כי זהו אשר...“

ובכן, רואים אתם, משהו מן הקסם המיוחד הזה של אהבת הטבע והצמיחה, של הגדלות שביקום הפתוח, של אהבת החירות של רעות הלוחמים, אפילו של ההליכה בשדות — כבר ישנו בהקדשת יהודי אמריקאי לחברו שנשאר בישראל — עוד בטרם הוריתי ונולדתי.

כאשר גדלתי כדי קריאת שיר בעזרת אבי, כאשר פתחתי את הספר, נתפסתי מיד לשיר הפותח אותו — One'self I Sing — ואחד מראשוני נסיונותי בספרות היה תרגומו לעברית, והנהו לפניכם עתה, בנסיון חדש, משופר יותר, יש לשער:

„את שהוא לעצמו אני שר,
היחיד הפשוט, הנבדל,
החוגג את התאר דמוקרטי,
את המלה En Masse.
על תורת הגוף מקדקוד עד בהן אני שר,
לא תאר הפנים לבד,
לא רק המח, ראויים לפיוט.
כי מלוא הדמות יאה הרבה מזה,
את הנקבה בשנה לזכר אני שר.
על חיים אדירים בתשוקה, בדפק, בכח —
עליוס, בנויים לחפש במעשים
עם מרות החק האלהי,
את האדם המודרני אני שר“.

דומה כי חברו של אבא שלח לו תוכנית למפעלו הספרותי של בנו עוד
בטרם נולד!

אכן, מה שבינינו לבין אמריקה איננו פשוט, איננו בעל מישור-מגעים
אחד בלבד. אומר עוד דבר בנושא זה, ולכסוף לאו דוקא בנעימה האידילית-
התמימה של השירים ששמענו זה עתה, אבל לחוקרי הספרות שלנו משני
עברי האוקיינוס הייתי מציע לברוק ולסכם את השפעת וולט וויטמן על
השירה העברית המודרנית ולא פחות מכך על הפרוזה הישראלית. הדוגמה
המפורסמת ביותר היא, כמובן, אוי צבי גרונברג. שכתב על וולט וויטמן לא רק
בהערצה, אלא ממש בקריאת-הזמנה להתעוררותו בתוכנו, במסתו „כלפי
תשעים ותשעה“ — אבל הייתי מציע לברוק דוקא בקרב המשוררים
הצעירים יותר — גלבע. הלל — בלא להעלים עין מן המספרים.

ד. חופרי הבארות

אני שייך לדור, שבחר לסמן עצמו בשם צנוע למדי — „דור בארץ“
— אך דוקא קודמיו והבאים אחריו מתעקשים לכנותו „דור הפלמ“ח. אם
כן, אציע שנלמד על משמעות הכינוי הזה לא לפי ראשי התיבות המקובלות
— „פלוגות מחץ“ — אלא דוקא לפי הנוסח העוקצני והקולע כל כך של
אנשי הפלמ“ח עצמם: פה לא מקבלים חופש. כי אם אמנם דור הפלמ“ח אנו
— זה טבענו; לא מקבלים חופש, בין שאתה מגוייס למעשה ובין שאתה
מגוייס בפנימיותך, מתוך רצונך שאינו מניח לך.

ואף על פי כן — „דור בארץ“ עדיף, קולע יותר ונאמן יותר. הדים ובני
הדים מימי האבות, מראשית היות העם בארצו, נלווים לכל מעשה ולכל ביטוי
בדור זה — ובולטת בהם ההודעות ע”י דמות יצחק. הייתי אומר אפילו כי
דורנו הוא דור יצחק בישראל, לאו דוקא בשל נושא העקדה, אלא יותר מכך
בשל הארציות שלו. נזכור, כי יצחק הוא היחיד מאבות האומה שכף רגלו לא
דרכה מחוץ לארץ ישראל. דימוי זה יתחזק, אם ניתן דעתנו על הדור הבא
אחרינו, הקרוי בפי רושמי תולדות הספרות בשם „דור המדינה“. דור זה

הריהו דור יעקב כולו, דור של למדנים ומבקשי תורה במרחקים, דור המביא נכסיו וחכמתו ממסעיו.

בדורנו דור יצחק, אין התייחסות עיקר ואין העקיפה וההתחמקות סגולה טובה. דור יצחק מתעסק בחפירת בארות ובריב עם רועי מלך גרר. אכן דור ואף על פי כן — „דור בארץ“ עדיף, קולע יותר ונאמן יותר. הדים ובני הדים מימי האבות, מראשית היות העם בארצו, נלויים לכל מעשה ולכל ביטוי בדור זה — ובולטת בהם ההזדהות ע"י דמות יצחק. הייתי אומר אפילו כי דורנו הוא דור יצחק בישראל, לאו דוקא בשל נושא העקדה, אלא יותר מכך בשל הארציות שלו. נזכור, כי יצחק הוא היחיד מאבות האומה שכף רגלו לא דרכה מחוץ לארץ ישראל. דימוי זה יתחזק, אם ניתן דעתנו על הדור הבא אחרינו, הקרוי בפי רשמי תולדות הספרות בשם „דור המדינה“. דור זה הריהו דור יעקב כולו, דור של למדנים ומבקשי תורה במרחקים, דור המביא נכסיו וחכמתו ממסעיו.

בדורנו דור יצחק, אין התייחסות עיקר ואין העקיפה וההתחמקות סגולה טובה. דור יצחק מתעסק בחפירת בארות ובריב עם רועי מלך גרר. אכן דור של חופרי בארות אנו, לא דור מניח-יצינורות.

ה. המפה השירית של ארץ ישראל

אביא את דברי לעיקרם ולסיומם בהצעה נוספת למחקר ולכינוס — והפעם זוהי הצעה של ממש, שיש פעולה בצידה וצריך להיות שכר פעולה בצידה — וההצעה היא שייאספו כל פרקי ספרותנו לדורותיה, ובעיקר זו של הדורות האחרונים, לפי מפת התייחסותם לארץ ישראל על גלילותיה ונופיה, עריה וישוביה, עברה, הווה ועתידה. ואכן, ניתן לצייר את מפת ארץ ישראל לפי פרקיה וקטעיה של הספרות העברית שימה כימי הציונות, שימיה כימי עם ישראל. אפשר ללכת ממש מן הצפון הרחוק ביותר עד הדרום הרחוק ביותר בארצנו — ולרפד כל שעל, כל פינת נוף בקטע-סיפור ובחרוזי-שיר, בפרקי זכרונות ובתמונות ממחזות. תחילה יש פשוט לערוך רשימה מפורטת, שתשמש כבוא היום בסיס לאנתולוגיה או לסידרת ספרים — ארץ ישראל במפת הספרות העברית, או הספרות העברית במפת ארץ ישראל. אקרא מקצת מה שרשמתי לפני, מן הזכרון, ללא כל הכנה ובדיקה — ויש לשער שלא העליתי אלא אחד מששים ממה שמצוי באמת.

אם נתחיל בצפון-מזרח, בגולן — נתחיל בשירי הגולן המצויינים והחזקים של ראובן בן-יוסף שהם ילידי תקופת מלחמת יום הכיפורים; ומיד באים „שיאונה“ של דוד שמעוני: סיפורי אמון שמוש ממעין ברוך; וכפר גלעדי ב„צריף העץ“ של ענר הוד; בצפון מתרחש גם חלקו האחרון של „לגעת במים לגעת ברוח“ של עמוס עוז; שירי בנימין טנא וגיטל מישקובסקי באים מקיבוץ אילון בגליל המערבי — והרשימה נמשכת: צפת של יהושע בריוסף ואברהם בריווס; נחלי מקור הירדן באחד היפים משיריו הליריים של בנימין גלא, והוא גם אבירה של עכו ומשוררה של חיפה; הגליל — „יומן בגליל“ של ש. שלום. כנרת של רחל ולוי בן-אמית; הירדן של אורי צבי גרינובג ושל גד אביאסף, ושורה

אחת ממנו: „ודע שבין ארץ חרמונים לערבת ים המות, חיל ורעדה עובר ציר הירדן“; טבריה של עורא וזסמן ונצרת של אברהם בקב: הרי גלבוּע — משלוסקי עד זרובל ומשה טבנקין: עמק יזרעאל של יהושע רבינוב ונתן שחם ופניה ברגשטין ונתן יונתן ודוד מלץ. אנדד אלדן וטוביה ריבנו: שיך אבריק וחרתיה — של אלכסנדר פון: חיפה — של ש. שלום ויעקב אורלנד. (שהוא גם בעל חזקה בירושלים), וא. ב. יהושע ויהודית הנדל: רעננה וקיסריה של אהרון מגד: שכם והר גריזים של אבא קובנו: השרון של יעקב פינקן. שכם של פינחס שדה: חברון של אורי צבי גרינובג ושללוסקי: בהגיענו לתל אביב — יקצר המצע מלצין: שאול טשרניחובסקי ויהודה קרני: דבורה בארון ואשר ברש. ש״י עגנון ויעקב הורביץ. ויושם נא אל לב — אינני עושה סתם קטלוג, אלא מעלה אני שמות סופרים שניתן למצוא ביצירתם ולקחת מלוא חופניים פרקים, קטעים ויצירות שיש בהם לא רק שם מסויים בארצנו — אלא יש בהם אהבת המקום, דעת המקום וחיי המקום — ועל כן אמשׁיך ואציין באשר לתל אביב: יוסף ארינא ושלמה ניצן ובת-מרים — שאותה אפשר היה לשים בראש קובץ כזה בזכות ספרה „ארץ ישראל“; — ושללוסקי. אלתרמן. לאה גולדברג ואבות ישורון — ויצירתם של שלמה טנאי ואמיר גלבוּע עד מאיר ויזלטיר ואיתמר יעוֹזקסט. יעקב שבתאי ויצחק בן-נר: יפו של מנשה לוין ורפאל אליעזר: ראשון לציון של מרדכי טביב ונחלת יהודה של עורא וזסמן: רחובות, שהיא אחוזת המשפחה של בית סמילנסקי — חמשה עד יזהר: חולדה של עמוס עוז ונען של יגאל מוסינזון: באר יעקב — המופיעה הרבה בסיפורי שלי ובשירי אבנו טריינין. ושפלת יהודה של אבא קובנו ושל יזהר: ארץ הפרדסים והחולות של בנימין תמוז: ערבות הישימון של יצחק אורפז: ופתח-תקוה של חנוך ברטוב ואסתר ראב.

ואנחנו מגיעים לירושלים ולקושרי כתריה מיהודה בודלא. י. ח. ברנר. חיים הזו. א. ראובני. ש״י עגנון. אורי צבי גרינובג. ועד ישראל ורחי ויצחק שנהר ועורא המונס — בחדר הזה בלבד יושבים כמה ממשורריה ומספריה — אריה ליפשיץ ויהודה האורח. דוד שחר ויצחק שלו — ואני חוזר ואומר: לא קאטאלוג של שמות בלבד, אלא רשימת יצירות, המלאות ריח המקום, אהבתו וישותו; ומשוררי ירושלים אמשׁיך ביהושע טרפי ושוב ש. שלום: חיים גורי ויהודה עמיחי וט. כרמי: אני מוצא כי לפי כתבי, אף על פי שאני בן תל אביב, מקומי הוא בירושלים יותר מבתל אביב או בעמק יזרעאל; ושוב ראובן בן-יוסף עד חיים באר. שעטר כתר „נצות“ לכיתרה של ירושלים, ועמליה כהנא-כרמון.

ומירושלים — לנגב של יונת ואלכסנדר סוד ושל ע. הלל — שהנציח, אגב, גם את סיבוב כפר סבא — וסיני של יריב בן-אהרון וא. ב. יהושע. אילת — ותרומתי הקטנה בשיר; מסדה של יצחק למון — ועוד ועוד אין קץ ואין סוף. אני בטוח שקיפחתי גדולים, חשובים ויקרים ולא אמרתי אלא מקצתו של הענין: יש ארץ לספרות הזאת, יש אדמה לה; יש אהבה וידיעת ישות נופה של הארץ, ומכאן כוחה ומכאן הנצח שלה.

ו. מה יביא אתכם אלינו?

כאן אני בא לסיום דברי. אנו מתכוונים ביהדות אמריקה והיא מתכוונת בנו — במשיכה, בתהייה בספיקות — ושאלתנו הגדולה היא: מה

נשיא ישראל, יצחק נבון, לוחץ את ידו של משה שמיר במסיבת מתן פרס ניומן למספר בירושלים.

יביא אותם אלינו? זאת היא שאלה קשה, ואולי אין קשה ממנה וודאי שאין גורלית ממנה לעם היהודי, בדור הזה ובדור הקרוב.

אנו לומדים וחוזרים ומשננים, כי המצרים ספגו עשר מכות בטרם התאפשרה יציאת מצרים, אבל ידירי הטובים — **היהודים ספגו אלף מכות לפני שהסכימו לצאת ממצרים**. את זאת אין אנחנו משננים משום מה, נוטים אנו לשכוח כי אלה שעבדו עבודת פרך בחומר ובלבנים, אלה שהרגו בהם, שהשליכו בניהם היאורה — אלף מכות ואחת ספגו. אין אני מאחל ליהדות אמריקה אלף מכות, אבל משהו חייב לפעול להסעיר ולזעזע את יהדות אמריקה מן התשתית, ואולי יתחולל הדבר, או יתחיל להתחולל, בעקבות ההתבוננות העמוקה אל מה שנוצר בארץ-ישראל בחומר וברוח. ואם בואת תרמנו תרומה צנועה שבצנועות — דיינו.

אני רוצה להודות לפרופ' רודבסקי, לחבר השופטים, לדידי ויקירי שטרוח ובאו לכאן וואת תהיה הברכה האחרונה לידידים שמעבר ליס: שנגיע לכך, שעבודתכם להפיץ ולהעמיק את תרבות ישראל והתרבות העברית באמריקה תצליח עד כדי כך, שלא י שארו לכם שם תלמידים ומורים. — כי כולס-כולם יבואו להיות עמנו כאן, אצל בארות המים החיים.

בְּרַכַּה לְמֹשֶׁה

דברים על היחיד מול העם, תורתו ואלוהיו על-פי "על סוסו בשבת".
דור שחר

טוב לברך חבר טוב בשעת שמחה.

דברי הברכה הקצרים לא אוכל, כמובן, גם לא אנסה להקיף את מכלול יצירתך. אומר רק זאת שאתה, משה זכית למה שמעטים בלבד זוכים בכל ספרות שהיא או בכל דור של סופרים באיזו שהיא לשון – זכית להיות לפה ולסמל לדור שלם, ולא סתם דור, אלא דור שחי ונתן את חייו ופרץ במוידיו את השער לעצמאות של עמו – עם ישראל בארצו – ארץ ישראל. אותו דור שמכונה כיום בשם "דור-בארץ" – וגם השם הזה, כמדומני, בזכותך אתה נוצר – אתה הוא שנתת את השם "דור בארץ" לאנתולוגיה של סופרי דור תש"ח.

אלא שככל מי שבולט למרחוק, ככל אחד מן המגלמים את הלך-רוחו ועולם מחשבו של דור, היה גם משה שמיר החשוף ביותר נפל בגורלו לקבל את החבטה שניטחה עליו במלוא עוצמתה ואכזריותה – חבטת הגל החוזר של דור אחר. הוא עמד גם בה. היא לא ריפתה את ידיו, ואני מקווה – גם יש לי סימוכים לכך – שעוד מזומנים לנו ספרים שיוסיפו נדבכים חשובים למכלול יצירתו.

ומכל המכלול השופע אצטמצם אני בנקודה אחת – זו שעניינה אותי אישית ביצירתו. אני אגיד משהו על עמדתו שלי, ואחר-כך אנסה לבחון את עמדתו של משה שמיר לגביה. כוונתי לסיפור קצר שמשוה שמיר כתבו בהיותו עדיין נער צעיר – הסיפור "על סוסו בשבת". זה הוא סיפור היסטורי, ובכל זאת נדמה לי שסיפור היסטורי זה חושף בו – במשה האיש – נקודות אישיות רבות שלא נחשפו ביצירות שאינן משתייכות על הסוג-ההיסטורי, ביצירות הקרירות "ריאליסטיות", בנות ההווה שמתארות את ההווה.

הסיפור מתייחס לאלישע בן אבייה. כולנו מכירים את פרשת אלישע בן אבייה. אני אציג בכמה מילים איך הציטייר בעיניי כאדם טוב-לב, בעל-רחמים, אוהב אדם ואוהב בעלי-חיים ומצטער בצערם. עם זאת התייחס ברצינות לכל מה שלמד בתורה: הוא ראה בתורה תורת-אמת ותורת-חיים, – תורת חיי אמת וצדק ורחמים, – ודווקא מכיוון שהיה כפי שהיה מטבע-בריותו, דווקא מכיוון שהתייחס ברצינות עמוקה כל-כך לתורה – על כן כפר בה ופנה לה עורף וחיפש תורה אחרת, – מה שנקרא "יצא לתרבות רעה". הוא יצא אל החיים הסתכל על סביבותיו וראה בעיניו שהעולם הזה וכל המתרחש בו לא נוצר על ידי אל רחום וחנון, ארץ-אפים ורב-חסד שרחמיו על כל מעשיו – אלא להיפך – נוצר על ידי אל אכזר, אל רע, ושמי שמנסה לקיים ברצינות את תורת החסד והרחמים לא בא על שכרו, כמובטח לו בחיים ארוכים וטובים, אלא להיפך – נענש במוות קשה ואכזר.

אנחנו מכירים את הסיפור של כפירתו. הוא, שעיקר תורתו היה המעשה-הטוב (אלישע בן אבייה אומר: אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה – למה הוא דומה? – לאדם שבונה אבנים תחילה, ואחר-כך לבנים. אפילו באים מים הרבה ועומדין בצידן – אין מחים אותן ממקומן. ואדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה – למה הוא דומה? – לאדם שבונה לבנים תחילה ואחר-כך אבנים. אפילו באים מים קימעא, מייד הופכין אותן. וכן – הוא היה אומר: אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה – למה הוא דומה? – לסיד שטוח על גבי אבנים. אפילו יורדין עליו כמה גשמים, אין מוזות אותו ממקומו, אדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה – דומה לסיד שניטוח על גבי לבנים, אפילו יורדין עליו גשמים

קימעה, מייד נימוק והולך לו) – הוא שהאמין בכל ליבו ובכל נפשו ובכל מאוהו בתורת-הטוב – "ובחרת בטוב" – יצא אל עולמו של הקב"ה, ומה ראו עיניו? – " ומה ראה אחר שיצא לתרבות רעה? אמרו: – פעם אחת היה יושב ושונה בבקעת-גינסור וראה אדם אחד שעלה לראש הדקל ונטל האם על הבנים וירד בשלום. ובמוצאי-שבת ראה אדם אחד שעלה לראש הדקל ונטל הבנים ושילח את האם, וירד – והכישו נחש ומת. אמר: נאמר, "שלח תשלח את האם, ואת הבנים תקח-לך למען ייטב לך והארכת ימים" – היכן טובו של זה, והיכן אריכות ימיו של זה? . . . ויש אומרים: ראה לשונו של חוצפית המתורגמן נגרת בפי חזיר. אמר: פה שהפיק מרגליות ילחך עפר? – יצא וחטא . . ."

ומעניין שסיפור הכפירה מתייחס – לציפור! מצוות-התורה לגבי שילוח האם היא אחת המצוות הבודדות המנסות, איכשהו, לגלות רחמים גם ליצורים אחרים, ולא רק לאדם. ההתייחסות היא לאלוהים בורא-עולם ומלאו, אותו אלוהים אשר רחמיו, כביכול, הם "על כל מעשיו". ובכן – אם במציאות נוכחים אנו לדעת שהיהודי שגם הפר את מצוות-התורה וגם התאכזר אל הציפור לא נענש, אלא להיפך – זכה בשכר טוב, ואילו היהודי האחר שגם קיים את המצווה וגם ריחם על הציפור – נענש במוות אכזרי של נכישת-נחש – משמע שהתורה שאותה אני למדתי ובה אני האמנתי, ואותה אני עצמי לימדתי – תורת שקר היא, ואלוהים שברא את עולמנו זה – אכזר הוא ולא טוב.

וכאן המקום להערה כללית לגבי התייחסותו של סופר לשאלת קיומו או היעדרו של אלוהים בורא עולם. מאחר שעוסקים אנו בספרות כדאי, אולי, בהזדמנות חגיגית זו, להיתפש לדברים מבחינה מהותית קצת-יותר – דברים שבדרך כלל אין מתייחסים אליהם, אך בספרות העברית מותר לדבר על כך – ואפילו בשעת חגיגה.

אני חושב שכל סופר באשר הוא סופר – כלומר באשר הוא אדם בעל דמיון יוצר, שאצלו מתרחש ראשית כל משהו בדמיונו, ואותה התרחשות יוצאת אחר-כך מן הכוח אל הפועל ונעשית ליצירה – ומבחינה זו דומה סופר לסנדלר או לנגר או לבנאי שרואה בתחילה צורת-בית בדמיונו, ואחר כך הוא בונה בית במציאות בהתאם לתמונה שהייתה-קיימת תחילה אך ורק בדמיונו – בין אם הוא חושב על כך ובין אם אינו חושב על כך, בין אם דעתו כזאת היא או אחרת, – מתייחס אל הבריאה, אל היקום – כמשהו שמשקף את הבורא. אני חושב שכל אדם בעל דמיון מרגיש כך: לכל נברא – יש בורא. מה טיבו של אותו בורא? – טיבו של כל בורא מתגלה בבריאה שלו, וטיבו של בורא העולם משתקף בעולם בו חיים אנו ובחיי כל בעל-חיים. כל עולם החי משקף את מוחו ואת רצונו של הבורא – הוא נוצר כפי שנוצר מפני שכן יצא רצון מלפני הבורא. הוא משקף את רצונו ואת דמיונו ואת מהותו בכלל של היוצר אותו. יוצא אלישע בן אבייה ורואה שהעולם הזה לא נברא במוחו של משהו או מישהו טוב. זוהי בריאה שהיא פרי דמיונו של השטן, כי רק במוחו של רשע, של שטן יכול להיווצר הרצון לברוא מין עולם נורא אשר כזה שבו כל בעל-חיים משמש מזון לבעל חיים אחר, שבו כל מערכת-הקיום היא מערכת של כלי-משחית שנועדו לרצוח ולבלוע ולאכול זה את זה – החל בקורי-העכביש וכלה במלתעות-הארי. האם אפשר בכלל להעלות על הדעת שאלוהים טוב, אל-רחום וחנון, ארך-אפים ורבי-חסד, היה רוצה לבנות מין עולם אשר שבו אין קיום למין בעל-חיים אחד אלא אם כן הוא רוצה ואוכל בעל-חיים אחר? כך ביקום כזה, ואשר לקיומו של עם-שומרי-אמונים לתורתו – צא וראה מה עלה בגורלו של חוצפית המתורגמן שלשונו נגרת בפי חזיר ומלחכת עפר! –

ואלישע בן אבויה, שלגביו הייתה התורה תורת אמת ותורת חיים ותורת מעשים טובים הסיק את המסקנה הישרה וההגיונית כל-כך שעולם זה – שבו יצור חי ומרגיש אין לו קיום אם לא ירצח ויאכל יצור חי ומרגיש אחר – נברא במוחו של השטן – השטן הוא האלוהים בורא שמיים וארץ וכל חי למינהו. מבחינה זו עומד אלישע בן אבויה – לדעתי – במדרגה גבוהה יותר מזו של איוב. איוב נוכח לדעת ש "ארץ ניתנה ביד רשע" רק אחרי שפגעה הרעה בו עצמו ובבני-ביתו. אחרי שהוא חזה מבשרו את טיבו של אותו רשע, ואילו אלישע בן אבויה לא חיכה עד שתנחת עליו המכה – הוא עמד על מהות הדברים מתוך הסתכלות במה שקרה לציפור ובמה שקרה למו שניסה לקיים את התורה ככתבה וכלשונה.

כך ראיתי אני את אלישע בן אבויה, ועניין אותי האדם המתייחס ברצינות לתורה והמסיק את המסקנות – כי לאו כל אדם הוא בעל אומץ לב להסיק את המסקנות מן האמת המתגלית לו: האמת היא דבר אחד, והחיים דבר אחר – ועושים את אשר נוח לעשות, גם עוצמים עין, ומתפשרים.

הדנה בסיפורו של משה שמיר – "על סוסו בשבת" – מופיע אלישע בן אבויה אחרי המשבר: כל הלבטים הנזכרים לעיל כבר נחלת העבר הם, הוא כבר חצה את התהום ונמצא מעבר לה. הוא כבר "אחר". עכשיו ניצב הוא בפני מציאות-חיוו החדשים, ומציאות חיוו של הכופר היא נקדת-המפגש בין הפרט והכלל.

האיש אלישע בן אבויה מתייצב מול החברה שהוא נטש והסיפור כולו מקבל את הצביון החברתי: אדם מול חברה, יחיד מול רבים, יוצא-דופן כנגד הרגילים ומקובלים, המורד נוכח השמרנים ובכלל – ביצירתו של משה שמיר חזק מאוד היסוד של האדם נוכח החברה. על סוסו בשבת רוכב ובא אלישע בן אבויה אל החברה שאותה נטש, והסיפור כולו סובב על ציר הפגישה עם אותה חברה בכלל, ועם תלמידו הנאמן, רבי מאיר – בפרט. – רבי מאיר האוהב הנאמן (וזה דבר נדיר כל-כך!) שנשאר נאמן לו עד הסוף, עד המוות. הפגישה הופכת למבחן של כוח שבו נחרץ מראש גורלו של היחיד הפורש מן הציבור לכליון, אבל לא בהיבט זה של הסיפור ביקשתי לעסוק – היבט שמצריך דיון שלם בפני עצמו – אלא במסקנות המהותיות לגבי אלוהים ותורתו ועמו שמסיק אלישע בן אבויה של משה שמיר: כזאת וכזאת ראה העם כולו, כזאת וכזאת אירע לכולם – ובכל זאת הם ממשיכים בשלהם: "לא לו – לא לאלוהים – הם צריכים, אלא לתורתו. לא לתורתו הם צריכים, אלא לאמונה בתורתו, לא לאמונה הם צריכים אלא לטלית גדולה זו, רואה ואינה נראית, שהם מתעטפים בה וקורין לה מעשים טובים וקורין לה רבנות וקורין לה יראת-שמיים וקורין לה שנאת עכו"ם וקורין לה אהבת-הבריות וקורין לה דינים וקורין לה שררתם של תלמידי חכמים – והיא העושה אותם לעם".

וכאן ניצבים אנו בפני התופעה המעניינת מאוד של המסקנה של משה שמיר כפי שאני הבינתי אותה: גם אם החברה כולה תגיע למסקנות (– במידה שחברה מסוגלת לכך –) דומות לשל היחיד "האחר", ותגיע אליהן בצורה זו או אחרת, לא ישנה הדבר במאומה לגבי הצורך היסודי של אותה חברה ב "טלית" – כפי שקורא לה משה שמיר – בכיסויי-משותף, באותו מכה-משותף שיכול להיקרא בשמות משמות שונים, – תורה, אידיאולוגיה, דגל, מיתוס, דת או כל שם אחר שהוא. כל בני אותה קבוצה ימשיכו להתעטף באותה טלית גם כשהם עצמם כבר לא יראו אותה, גם לא ירגישו בקיומה, כי היא עושה אותם לעם. המיתוס ימשיך לאחד אותם גם אחרי שיראו את השקר שבו.

השאלה הגדולה היא איך אדם שמגיע למסקנה זו יהיה שלם עם עצמו ושלם עם החברה שעליה מוסיף הוא גם אחרי שהפליט עצמו מתוכה? איך יראה אמינות אשר כאלה – וחי? זוהי בדרך-כלל השאלה הניצבת בפני המשורר והסופר. ישנה אמת-הציבור, אמת – הכלל, וישנה האמת של היחיד בתוך הכלל הזה. ואומר משה – ובצדק – שיש משמעות ותהודה ליחיד כל עוד הוא חלק מן הציבור, "עד שאתה מפנים לגדר הציבור – הציבור לך הוא, ועשוי אתה להיות הור-ההר, תל שכל הפיות פונים אליו, עמוד הימיני, אולם מרגע שאתה פורש אין הציבור ניזק אלא בחינת מקרה טוב שהפך מקרה רע, ברגע כמימרא של חולשת-הדעת, רגע המפנה מקומו לטובים ממנו, לעיקר". – ברגע שניתקת עצמך מהציבור – אתה אפס, אתה לא כלום – אתה חול מהתקיים, ותהיה תורתך גדולה כאשר תהיה – ונשאלת השאלה איך יעשה אדם וחי בתוך החברה כשבליבו מתרוצצים הדברים האלה? שאלה זו, בצורות שונות, מופיעה בכתביו של משה שמיר, – בדרך כלל בצורה של מבחני-כוח בתוך החברה, והשאלה היא בעלת גוון של חשיבות מיוחדת מפני שמשה שמיר שייך לדור בעל תחושת אחריות עצומה, והוא עצמו חי יחיד בעל תחושת אחריות לגבי החברה שלו, ורוצה הוא בקיומה ובטובתה של אותה חברה שכתוכה הוא חי – גם כשיש בליבו אמינות אחרות.

יש במשה שמיר הרגשת-אחריות לגבי הציבור – והרי זה דבר חשוב מאוד בספרות ובאמנות, וביחוד בזמן הזה, ובנוסף על כך יש בו עוד תכונה אחת בעלת חשיבות מיוחדת במינה, וזו תכונה שהייתי מכנה אותה בשם "שפיות-הדעת", "שכל-הישר", מה שהאנגלים קוראים Common sense – אותו קומון-סנס שבוטל כל-כך בהיעדרו בשכבות אחרות של יצירות אומנותיות בנות-זמננו בעולם כולו.

ובמסגרת אותה תחושה של אחריות, ובעיניים פקוחות ומתוך שפיות-הדעת מתלכטים אצלו היחידים בתוך החברה – והחברה הזאת יכולה להיות חברת הקיבוץ-והיחיד הפורש תעוב את הקיבוץ, והיחיד יכול לעמוד מן הצד אל מול המדורה של החברים שלו, והיחיד יכול להיות מלך בשר ודם.

זו הייתה הנקודה שעניינה אותי במיוחד ושאליה ביקשתי להתייחס מפני שאני גדלתי בלדותי בקרב חברה שונה כל-כך מחברתו של משה שמיר. הוא גדל בחברה שהגשימה את הציפיות הסוציאליסטיות בנוסח "השומר-הצעיר" וקיבוציו, ואילו אני גרתי בימי ילדותי בשכונת "מאה שערים" בקרב אנשי נטורי-קרתא שומרי-המצוות האנטי-ציוניים, שראו בתנועה הציונית – וביחוד באנשי "השומר-הצעיר" את האויב הגדול ביותר של היהדות – ואילו היו הימים שבהם היטלר היה המנצח הגדול שהשתלט על רובה של אירופה והשמיד את יהודיה, וצבאותיו כבר איימו לפלוש לארץ: כיום יש נטייה ברורה לטשטש ולמחוק את האמת הנוראה הזאת שבעצם הימים בהם השתלט היטלר וכל גרוריו כדי להרוג ולהשמיד את היהודים, היו נציגי הממסד היהודי המסורתי, מנהיגי היהדות הרבנית ודובריה נלחמים נגד הציפיות ונגד הקמתה של מדינת-ישראל, גם היו רבנים ורביים שמנעו את בני קהילתם ואת חסידיהם מלעלות ארצה בשעה שעוד ניתן היה להם להציל את נפשם, מפני שלדעתם הייתה הציפיות אויב גדול יותר ליהדות המסורתית וסכנה גדולה יותר מן הצבאות הנאציים הקרבים וכו'.

מה שהרדים אותי בעצם אותם הימים היה הפתרון של משה שמיר שהיה במהותו כל-יחיד. אין הוא מתייחס כלל אל טיבו של עולמו של הקדוש-ברוך הוא, וגם לא אל מהותו של אותו אלוהים, ואפילו האמונה היא בלתי-רלוואנטית ליהדות הרבנית המסורתית. דבר

גבריאֵל פּריֵיל

שני שירים

גרנד קונקורס

שמים כפוריים מעל למבנים
 עטופי אד צמרי לָבֵן.
 ערב שבת צפוני
 לא־יהודי פושט
 בשדרה המוארת אתות נצנים
 כהוה אי־סופי לא מנמק.
 כאן מתנודדים חמשה יהודים
 מכלוב אל כלוב
 חמש שקלים צדירות
 והשבת לברה מסתגרת
 כמלכה שוקעת.

משמעות החום

השער — שתי כנפי ברונזה
 חומות כאגוז הפנים
 ברק חום ובולש העינים.
 אני נזכר איך קריר ודרוך
 נסיתי לאזן את נגודי החום
 עד שיצאו מן הטפול
 דמדומים דמומים. זה היה לפני.
 אולם אז הקסרתי לתפס
 את האשה המפסלת בחום.
 בעת היא זורמת מעלי
 נהר כזה בערב הקצר.
 עד שאטבע אגיע
 למשמעות האחרונה של היותי,
 משמעות החום בעת.

אחד — הוא בלבד — קובע ביהדות: קיום המצוות, כלומר — אין כאן אלא התייחסות חברתית, והתנהגותו של כל אחד ואחד מבני אותה חברה היא שקובעת את יהדותו. הפתרון הוא אורח־חיים של החברה שאנחנו מכנים אותה בשם "העם היהודי" ואיך אותה חברה הסתדרה עם בעיותיה ועם המורדים בדרכים המקובלות עליה.

אני מקווה, ידידי משה, שבעשרת הספרים הבאים תמשיך להשפיע עלינו מטובך, וראה ברכה בכל מעשיך ובפרס שזכית בו — ואשר לו ראוי אתה, אם לא למעלה מזה — והרבה למעלה מזה! . . .

יובל שנים לקונגרס הציוני הי"ז ז'בוטינסקי והקונגרס הציוני, 1931

המשבר בתנועה הציונית   **יוסף נדבה**

למלאת מאה שנה להולדתו של ז'בוטינסקי, ניתנה הזדמנות להתייחד עם זכרו, לעסוק במשנתו, להרהר בפעלו ולנסות ולפענח כמה סוגיות שעדיין מתלבטים בהן ההיסטוריונים. הואיל ומחדש רב-פעלים היה האיש בתחום הציוני עולות ומרצות כמה שאלות "אילו" לגבי צעדיו החלטותיו: מה היו עלולים להיות פני הדברים היום אילו נהג ז'בוטינסקי אחרת ממה שנהג בחייו, והאם יש למנותו בין האישים-הגיבורים מעצבי ההיסטוריה, לפי האסכולה הקארליילית? במה צדק ובמה טעה, והרי במו-פיו הודה והעיד בו בעצמו שפעמים נשתבשו מהלכיו והוא נתפס לטעויות.

דומה, ששאלה אחת שנוייה במחלוקת היסטוריונים עדיין לא הוכרעה עד עצם היום הזה: האם צדק בפרישתו מן ההסתדרות הציונית ובהקמת ההסתדרות הציונית החדשה בשנת 1935? הנקט צעד קיצוני זה בעקבות שיקול-דעת, או שמא נדחף לכך על-ידי כמה מתלמידיו קצרי-הרוח? בחייו הלכו אחריו, ברובם המכריע, המוני אנשי מפלגתו בלא עירעור, מהם בודאי כאלה שראו בו מה שהוא עצמו ראה בהרצל, "נביא מנהיג בחסד-עליון, שאף לטעות ולתעות כדאי אחריו"¹, ומהם שבאמת ובתמים לא האמינו כי תשועת העם תבוא מן הקונגרסים הציונים ובדרך ה"משחק" הפארלמנטארי; הללו תפסו את הציונות תפיסה מהפכנית, וברור היה להם, כי גם עליה צריכים לחול כללי תנועות-שיחרור, שדרכן היא דרך המאבק ה"חוץ-פארלמנטארי".

שנת המיפנה בקאריירה הציונית של ז'בוטינסקי היתה 1931, והמאורעות שנתחוללו במרוצת השנתיים שקדמו למיפנה הזינו את היסודות הדראמאטיים של הקונגרס הציוני הי"ז. אחרי פרעות תרפ"ט דומה היה כי הציונות עומדת לפני שוקת שבורה: רבים וטובים חרדו שמא עומד להקיץ הקץ על התנועה הלאומית. הישוב העברי נלחם על נפשו לנוכח מעשי-הרצח האכזריים של הפורעים הערביים, וממשלת המאנדאט לא זו בלבד שלא נחלצה להגן על המפעל הציוני בארץ-ישראל במלוא התנופה ותוך הכרזה מחודשת על איתנות הבטחתה המקורית ליהודים, אלא שהיא התנכרה לקרבנות ההתקפה וביקשה להתכחש ולקצץ בהתחייבויותיה; כך פירש המחנה הציוני את "הספר הלבן" של פאספילד (1930), ואפילו "איגרת מאקדונאלד" (פברואר, 1931), שנתכוונה לרכך את הגזירות ולשכך את זעם היהודים, לא הניחה את דעתם של חוגים רבים כישוב העברי. "ממשלת חברון" נתגלתה בכל מערומי צביעותה. לראשונה החלו מנסרים בחוגי המאכסימאליסטים של המפלגה הרביוניסטית (הצה"ר) קלות הקוראים למרד גלוי ב"שלטון הזר"; מעתה ואילך ראו הללו בשלטון הבריטי את האוייב העיקרי, במקום בערבים.

התנועה הציונית הגיעה למשבר חמור, וההרגשה הכללית שרווחה אז הציביעה על צורך בשינוי-ערכין ובחילופי-גברי בהנהגה. קרנו של ד"ר חיים ווייצמן, נשיא ההסתדרות הציונית, וקרן האסכולה ה"ווייצמנית", ירדו ככל שהעמיקה והלכה האכזבה מאנגליה. תביעה למדיניות ציונית תקיפה יותר ולהתנערות מדרכי פיוס וכניעה עלתה מן הרחוב היהודי. שורות המפלגה הרביזיוניסטית נתרצבו והלכו, ביחוד במזרח אירופה. מספר צירי המפלגה לקונגרס ה"ז היה 52 לעומת 21 ב-1929; בכך נהפכה המפלגה השלישית בגודלה (כ-21% מכלל הצירים). לעומת זאת ירד כוח יריביה – מפלגות הפועלים – מ-81 ל-75 צירים. רוב צירי המשלחת האמריקנית לקונגרס נימנו עם האופוזיציה, ואחד מראשיה, ד"ר סטיפן וייז, הוקיע בלשון בוטה במיוחד את בגידתה של בריטניה בציונות וגינה את ד"ר וייצמן על כי הוא מוסיף להתרועע זמן רב מדי עם המדינאים האנגלים ומשתתף במשתאותיהם.² גם רוב חברי "המזרחי" וצירי המפלגה הראדיקאלית (בראשותם של יצחק גרינבוים וד"ר נחום גולדמן) נימנו עם האופוזיציה לד"ר וייצמן ושאפו לבחור בהנהלה חדשה.

באותה שעה של "ליקוי-המאורות" בציונות, כשנתקדרו שמייה עקב עירפול הנוסחות וטיטושו המושגים, דרש ז'בוטינסקי כי יוחלט מפורשות מהי "המטרה הסופית" של הציונות. הוא טען כי כל המבקש להעפיל בנתיב ההגשמה מן ההכרח שיזהה את יעדו בבהירות. כל שאינו רואה את סוף דרכו, חזקה עליו שיבוא לידי מבוכה ורפיון-רוח. ז'בוטינסקי דרש לחזור אל "תכנית באזל" ולהכריז בריש גלי, כי מטרתה הסופית של הציונות היא להקים מדינה יהודית, בעלת רוב יהודי, משני עברי הירדן. בכך ביקש לבחון את נחישותו הרעיונית של הקונגרס הציוני.

בנקודה זו חלק ד"ר וייצמן על תורת הרביזיוניזם מן הקצה אל הקצה; הוא שלל מה שנראה בעיניו בבחינת ציונות "דקלאראטיבית", ובשאיפתו להביע מורת-רוח מהלך-הרוח ה"שובניסטי", הסתבך בהצהרותיו. בנאומו בישיבת הוועד הפועל הציוני בברלין (ב-27 באוגוסט, 1930) הכריז, כי "המדינה העברית לא היתה מטרה כשהיא לעצמה, אלא רק אמצעי למטרה",³ ובעצם ימי הקונגרס עוד הרחיק לכת בהצהירו לסופר סוכנות הידיעות היהודית יט"א: "אין לי הבנה ואהדה לדרישה להשיג רוב יהודי בארץ-ישראל. רוב אינו ערובה לבטחון, ורוב אינו נחוץ לפיתוחה של ציביליזציה ותרבות יהודית. העולם יפרש את התביעה לרוב יהודי כך, שאנו רוצים להשיגו כדי לגרש את הערבים מן הארץ".⁴ ההצהרה חוללה סערה בקונגרס והביכה אפילו את חסידיו של ד"ר וייצמן. לשווא ניסה נציג הפועלים, ד"ר חיים ארלוזורוב, לחלצו מן המיצר; ד"ר וייצמן התעקש ולא חזר בו מדבריו. בעקבות חילופי-דברים קשים החליטה מליאת הקונגרס להעביר את הדיון בשאלה זו לוועדה המדינית, וזו הגישה לקונגרס את הצעת-ההחלטה הבאה: "הקונגרס מצטער על הדעות שהביע ד"ר וייצמן בראיונו ליט"א ורואה את תשובתו לשאלתא כאינה מניחה את הדעת".⁵ ההצעה נתקבלה ברוב של 123 נגד 106,⁶ ובכך הביע הקונגרס, למעשה, אי-אמון בד"ר וייצמן.

ב"רי היה כי בכך נחרץ גורל מנהיגותו, ולפי ד"ר נחום גולדמן הוסכם בינו לבין ד"ר וייצמן עוד לפני פתיחת הקונגרס, שהלה יפרוש מן הנשיאות מרצונו.⁷

"הנסיון האחרון"

השתתפותו של ז'בוטינסקי בקונגרס הי"ז היתה בבחינת "הנסיון האחרון" לכבוש את ההסתדרות הציונית מבפנים, אף שבתוך לבו שוב לא האמין בכך, למרות עליית כוח מפלגתו בבחירות וחרף משב-הרוחות האוהד לרעיונותיו בקרב שאר המפלגות, פרט למפלגת הפועלים. מלכתחילה היתה השתתפותו בקונגרסים הציוניים בגדר מעשה מאוס בעיניו, בבחינת אכיפת מצפונו שבלא בטובתו. הוא נטל חלק ב"משחק" כאילו כפאו שד וראה בכך כניעה ללחצים ותשלום מס-חסד לחבריו ואוהדיו. כל שביקשו לתלות את קולר-האשמה בכך, שז'בוטינסקי מגלה אדישות כלפי הקונגרסים הציוניים, בעמיתיו הרביוניסטים הקיצוניים, ביחוד בחזית ארץ-ישראל, — נתפסו לטעות. רגשות "פרישה" קיננו בלבו מנעוריו, ומלכתחילה נגרר אל המחנה הציוני הרשמי והמאורגן תוך רתיעה נפשית; תמיד ראה עצמו שם בבחינת "אבל בין חתנים", "אורח לשעה", לא תושב קבע. סגולתו כמנהיג ניכרה בייחודו, במצב-נפשו האינדיבידואליסטי. כינור רב-מיתרים היה, מרבה צלילים, אך קסמו היה טמון במנגינתו המיוחדת לו. מעולם לא השתלב ככלי-לווי במכלול התומורת, וכשביקשוהו להצטרף אליה והוא נעתר לבקשה, נשמעה לרוב המאזינים נעימתו בה צורמנית. באוטוביוגרפיה שלו הוא מעיד על עצמו, שהוא נתברך בתכונה יוצאת-דופן; הוא מעורר תמיד רוגז בחבורה שהוא יושב בתוכה, גם כשאינו מתכוון לכך. בשעה שהוא נימנה עם חברי ההנהלה הציונית (בשנים 1921-1923), ניסה יצחק גרינבוים להסביר את התופעה, שלפי דבריו התבטאה בכך, ש"ז'בוטינסקי הוא גיבור כל ישיבותינו... ויש לו הכשרון לשוות אופי דראמאתי לדברים שאינם דראמאתיים כלל".⁸ לימים נתחוור כי תכונה זו של ז'בוטינסקי היא מסימניו של הנביא שאינו יכול לכבוש את נבואתו. בהסתדרות הציונית חש עצמו ז'בוטינסקי זר, נכרי, לא בביתו; האידיאל המשותף אמנם זימן אותו ואת שאר מנהיגי הציונות לישיבה בכפיפה אחת, אך לכלל עבודת-צות לא הגיעו הדברים, כי עד-מהרה נפרדו דרכיהם ובשל חילוקי-דעות היו ההתנגשויות ביניהם בלתי-נמנעות. ז'בוטינסקי קורץ מחומר אחר. הוא נטה להעזה ולקריעת מסכי-צביעות תוך כפירה בגינוני-חן, מחוייבי תקנון-החברה, בעוד שיריביו בחרו במתינות ודגלו בדרך הפשרה. הוא חיפש קפנדריא לציון, בעוד שיריביו ביקשו לסלול את "דרך המלך" מתוך אורך-רוח. הוא תפס את הציונות תפיסה מהפכנית, בעוד שהם ראו במפעל הציונית תהליך איבולוציוני ממושר, בבחינת "מי השילוח ההולכים לאט". הוא שיווה לנגד עיניו תמיד את "שעון החול" הציוני המתרוקן והולך בקצב מהיר, כמוהו כאדם המתפרץ מתוך בית העולה באש, ואשר על כן אינו גורס את דרך השתדלנות והגבאות. המסגרות הציוניות הרשמיות כבלוהו והחניקוהו. ברור היה לו, כי הציונות תתגשם רק כאשר יעוצב

טיפוס עברי חדש, ובעיקרה משמשת הציונות בית-יוצר לרוח חדשה. "יש לנו צורך בטיפוס-אדם חדש בשביל התנועה הציונית, לא רק במצע חדש", כתב.⁹

על טיבה של ההנהגה הציונית עמד ז'בוטינסקי עוד בקיץ 1915, בפגישתו עם חברי הוועד הפועל הציוני בקופנהאגן; הללו ניסו להניאו ממאמציו להקים את הגרוד העברי, ובין שאר אמצעיהם ביקשו להלך עליו אימים; טענתם היתה שמעשיו עשויים להמיט שואה על הישוב העברי מידי התורכים. לאחר דיונים מיגיעים נתחוויר לו שאין בינו לביניהם לשון משותפת. "ויכוחנו בזכו והבל", אמר להם והציע "פשרה, כעין חוזה מעשי. אתם תצהירו כי ההסתדרות הציונית תשמור על נייטראליות גמורה, ואין לה כל מגע וקשר עם תכניות הלגיון; ואני אצא משורות ההסתדרות, אצא גם רשמית וגם למעשה, ואמשיך את פעולתי בתור פרט. לא אפריע לכם וגם אתם אל תפריעוני".¹⁰

אבל הם החליטו לנסות ולסכל את מפעלו, ו"פתאום נמצאתי לכד במערכה למול ההסתדרות הציונית כולה לכל תפוצותיה".¹¹

לקח זה שלמד ב-1915 לא היה לקח לשעה, כי אם לכל חייו; כל הכרתו זעקה בו לפעילות עצמאית, ועם זאת נאלץ, בתוקף המסיבות, לחזור ל"סורו" עוד פעמיים, ותוך כדי נסיון מחדש לשתף פעולה עם המנהיגות הציונית הרשמית שבע כפל מרורות-אכזבה.

"כיבוש" או פרישה

כאשר התפטר מן ההנהלה הציונית בינואר 1923 פרש גם מן ההסתדרות הציונית,¹² ולימים (לאחר הקונגרס הי"ז) הסביר את הרקע הנפשי לצעדו זה: "אני איני קשור בשום סנטימנטים להסתדרות הציונית; חדלתי להאמין בה מזמן; אני חושב שהיא נוטה באופן אורגאני לבגידה ללא סוף, ואת 'כיבושה' (כפי שידוע לידיד), אפילו הצליח, הייתי חושב לכיבוש של מדבר סאהארה, או לדבר מה גרוע מזה. ב) לעבודה עצמאית, לכל הפחות – מדינית, – התרגלתי עוד מימי הגרוד והתחלתי לחלום עליה שוב משנת 1923. אם כן: הנני אדם מתאים לכך בהחלט, כדי שלא להתעסק ב'ביקורת של וייצמן', אלא, להיפך, להשתדל בכל מאמצי כוחותי לכוון 'פעולה' מיוחדת משלנו... והנה, אני מביט אחורנית, על שבע שנות עבודתי בברית הצה"ר, ואני רואה: במשך כל הזמן הזה עבדתי, עבדתי לפעמים כפרד, רק לשם אותו העניין, שאני בז לו ושאיני מאמין בו, כלומר – לשם 'כיבוש' הקונגרס. עצם העבודה וכל פרט בה עוררו בי גועל-נפש אמיתי ועמוק. לבקר את פעולותיה של איזו הנהלה, שחשבתי אותה באמת ובתמים לאפס קיבוצי, ואם פשוט התעצלתי לעקוב אחר 'פעילותה', לשכנע את הבוחרים 'הצביעו בעדנו' בשעה שאני יודע בנפשי, שאמנם כל דברי הם אמת קרושה בשבילי, אבל אני אומר את האמת הזאת לאנשים זרים – משל, נגיד, לאותו בן-הלאום הסיני, השופך את לבו בפני בני פטגוניה; וביחד – לנסוע לקונגרסים, לחיות שבועיים באווירה המבחילה והזרה הזאת, ולפנות לכינוס

הזה של אנשים זרים בנאומים נימוסיים בגרמנית, בשעה שהביטויים היחידים שהייתי יכול להביע את יחסי אליהם בכנות לקוחים דווקא מאוצר-המלים הרוסי ... כל ידידי יודעים עד כמה שכל זה עורר בי גועל...¹³

צר היה לו לז'בוטינסקי לבזוז את זמנו על תעמולה ערב הקונגרסים הציוניים ועל מתיחת ביקורת על ההנהגה הציונית בימי התכנסותם. מוטב היה, לדבריו, אילו הקדיש עצמו באותן השנים לדברים מעשיים, כגון הקמת חמישים חנויות בתפוצות הגולה למכירת סחורות מתוצרת הארץ, כשם שהטיף בשעתו, בחמישים הרצאות, בערי "תחום המושב" על התרבות העברית, ומכל מקום היתה פעולתו נושאת אופי יעיל יותר אילו, לפחות, נשא את דבריו באזני חברי תנועת הנוער בית"ר.¹⁴

מפלגת הצה"ר נוסדה ב-1925, ושלא בטובתו נגרר ז'בוטינסקי אחר דעת רוב שאר המייסדים, שהטיפו למאבק בתוך המחנה הציוני לכיבוש השלטון. מעולם לא נמוגו פקפקיו לגבי התבונה שבטאקטיקה זו. מלכתחילה חתר לפרישה ולפעילות עצמאית, אך היה מנוע מנקיטת קו זה בשל התנגדות רוב חבריו. שנים מספר התאזר בסבלנות, מתוך שהאמין שבבוא היום תבשיל ההכרה גם בלב עמיתיו שאין טעם להיאבק על השלטון מבפנים. כאמור, היו במפלגתו גם חוגים שהטיפו לפרישה, אך הרוב המכריע עדיין היה משוכנע באפשרות כיבוש השלטון מבית, ואילו הוא, שלא היה נייטראלי כלל ועיקר, נאלץ לפשר בין שני הזרמים, להחזיק ברסן שני הכוחות המבקשים להתפרץ לשני כיוונים קוטביים, כדי לשמור על אחדות התנועה. בשלב זה היה האיחוד הפנימי בעיניו בבחינת ערך עליון. הוא חשש מפילוג, שהיה עלול לפורר את התנועה בטרם נחלצה למאבק של ממש.

במכתבו לוועד המרכזי של הצה"ר בארץ-ישראל, שחבריו לחצו עליו לפרוש מן ההסתדרות הציונית, כתב ז'בוטינסקי: "אני עצמי מתנגד לכל נקיפת-אצבע שגורמת לנו לבזוז את מרצנו על קונגרסים, לאנדסמאנשאפטים ואפילו על הוועד הלאומי (אבל) כיום אין זאת דעתם של כל הרביזיוניסטים, אפילו לא של מחציתם. . . תוך שנה אולי ישתנה הלך הרוח הזה. אבל כעת תגרום כל הדגשת עקרון היציאה מן ההסתדרות הציונית לפילוג ולפרישתם של חברים חשובים. אינני חושב שזו הדרך הנכונה... עלינו תמיד להמתין עד שתבשיל הנפש המפלגתית המיוחדת הזאת בהדרגה לקראת מסקנות מסויימות."¹⁵

במכתב אחר כותב ז'בוטינסקי: "אני חושב כי הוא (מאיר גרוסמן, שעמד בראש המתנגדים לפרישה, — י.ג.) טועה, אבל אני מבכר להיות המוותר בכל מלהרשות פילוג או ריב."¹⁶ ובאותה רוח, אך ביתר גילי-לב, הוא מתאר את מצב-הדברים במכתבו לשלמה יעקבי, מתלמידיו-ידידיו הנאמנים ביותר: "לא אתן לברית (הצה"ר) להתפורר... אם אראה כי 'יציאה' (מן ההסתדרות הציונית) עלולה להביא לנשירה של חלק גדול מן הברית או לנשירה של כמה ממייסדיה, או אפילו לפאסיביות מצידם, אעדיף להיכנע. לא יתכן להתחיל לבנות את המפלגה מחדש, — זקנתי מדי בשביל

זה. אלה מבינינו המבקשים להישאר בהסתדרות הציונית ולהמשיך בנפתולים לניחוק הביצה הזאת, יוכלו להוסיף ולעסוק בספורט הזה, להשתתף בקונגרס וליצור בקונגרסים סיעות, – בתנאי, מובן, שיקבלו עליהם את עליונותה של הקמרות שלנו... מה שנוגע אלי, מובן, ש'אצא' אם לא נכבש הפעם (הכוונה לקונגרס הציוני הי"ז, – י.ג.) את ההסתדרות הציונית... אתמסר לבית"ר ולקן תל-חי".¹⁷

שאלת הפרישה או כיבוש הקונגרס הועלתה על-ידי ז'בוטינסקי בישיבת-לילה סגורה בוועידה העולמית הרביעית של הצה"ר, בפראג, ב-15 באוגוסט, 1930, וחוללה פולמוס חריף. ז'בוטינסקי טען כי אין טעם לבזבז מאמצים על "כיבוש" הקונגרס; הוא לא האמין באפשרות הנצחון, משום שהרביזיוניזם איננו לפי עצם מהותו מפלגה מדינית ואידיאלוגיה בלבד, אלא תנועה לגיבוש "גזע פסיכולוגי" חדש, בעל מנטאליות מיוחדת, שיחולל בכוא היום את המהפכה הציונית.¹⁸

הפולמוס לא הוכרע בוועידה, אך ההכרה שנתגבשה, מכל מקום – הכרתו האישית של ז'בוטינסקי – היתה ש"הקונגרס הבא (הי"ז) יהיה הנסיון האחרון".¹⁹

ההיערכות לקראת הבחירות לקונגרס הי"ז לא עוררה בז'בוטינסקי התלהבות יתירה: "כלום יש לנו עתה במחצית השניה של 1930, עניין ב'כיבוש' ההנהלה הציונית?" שאל במושב המליאה של ההנהלה העולמית של ברית הצה"ר. "העמדות המדיניות של הציונות מעורערות כל כך שאפילו משה רבנו לא היה מצליח לתקן אותן תוך שנתיים".²⁰

הסיכויים לנצחון רביזיוניסטי נראו טובים, אך ז'בוטינסקי היה מפוכח מאד מבחינת התוצאות הצפויות: "רבים יצביעו בעדנו. משלחתנו לקונגרס תהיה רבת-רושם; בכמה סיעות קרובות יכול להתעורר חשק להעניק לנו את ה'שלטון', אבל בניתוח סופי לא יהינו לעשות זאת. רבים יציעו קואליציה בלי עדיפות לנו (אני מקווה שלא נקבל זאת). ההנהלה תהיה שוב או וייצמנית, או – פשוט כדי להתעלם מאישים – איזה גולאש: אוסישקין-סוקולוב-גרינבוים. אינני יודע מה רע יותר, וגם לא איכפת לי".²¹

לנוכח אפשרות כזאת קרא ז'בוטינסקי לחבריו להיכון לפרישה מן ההסתדרות הציונית ולהקנות למפלגה מעמד של "אסיפה מכוננת של ההסתדרות הבלתי-תלויה".²² מרכז הצה"ר בלונדון (וגרוסמן בראשו) התנגד להשקפה זו ובחזר שנשלח מטעם גוף זה הובעה ההצעה לחתור להקמת הנהלה ציונית קואליציונית "על בסיס המצע הרביזיוניסטי". על כך הגיב ז'בוטינסקי בזעם; הוא הזכיר לחבריו, כי המפלגה לא דנה באפשרות של הנהלה קואליציונית, אלא ב"הנהגה רביזיוניסטית". הוא שלל מראש הצטרפות הצה"ר להנהלה תמורת "שני כיסאות".²³ הוא חזר והביע את רגשי התחלחלותו מעצם הנחיצות "ללכת לקונגרס כדי לטבול בו שבועיים כאמבט של בוך",²⁴ ואת רתיעתו מלהמשיך "במשחק שנוא עלי ובזוי ולצרוח על פני

פולין כולה, כי אנו מוכרחים ללכת לקונגרס ולכבוש את ההסתדרות הציונית, והכל בניגוד למיטב הכרתי."²⁵

ז'בוטינסקי – יורשו של ד"ר וייצמן

תוצאות הבחירות לקונגרס הי"ז הפתיעוהו לטובה. בסיכומן כתב: "בשנים הארוכות של מלחמתי לתחיית הציונות איבדתי כמעט לגמרי את האמונה בהמוני העם; בחירות אחרי בחירות – 1925, 1927, 1929 – סיפקו לי הוכחה, כי אין כל תועלת לדבר אל מצפון העם. עכשיו אני רואה שטעיתי. אני מאושר ואני מודה ומתודה על טעותי זאת. מובן שהדברים שנתגלו בבחירות בפולין אינם מספיקים עוד, אבל זאת היא הוכחה, שהתהום בין 'הגזעים הפסיכולוגיים', אשר כתבתי עליה לא מזמן – אולי איננה כלל עמוקה כל-כך – שה'סתם-יהודי' יש לו עוד גם תבונה, גם הגיון, גם הכרה, ואפילו אומץ וכנות עד כדי להודות על טעותו ולדרוש שינוי ראדיקאלי."²⁶

עם זאת יתכן ש"יודוי" זה לא היה אלא מן השפה ולחוץ, שהרי מפלגת הצה"ר כבר נתייצבה לבחירות והיתה אמורה להשתתף בעבודת הקונגרס ושורת ההגיון היתה מחייבת שלעת כזאת מן הדין להפגין אופטימיות שבדיעבד. ואולם לאחר הקונגרס ותוצאותיו העגומות חזר והביע ז'בוטינסקי את אכזבתו ובתוך כך שוב הטעים את נחישותו לפרוש מן ההסתדרות הציונית. הבחירות הוכיחו לו בעליל, שלא ניתן "לכבוש" את הקונגרס: "אחרי הפרעות, אחרי הספר הלכן וכו' וכו' אספנו בסך הכל עשרים אחוז של הקולות."²⁷

כאמור ביקשו הרביזיוניסטים להעלות בראש תכניתם לקונגרס הי"ז את הצורך לקבוע רשמית את "המטרה הסופית" של הציונות ולחולל חילופי-גברי בהנהגה. בפגישת ראשי הצה"ר בבולון, צרפת, באפריל 1931, כלומר, חדשים אחדים לפני התכנסות הקונגרס, הושג הסכם, שלפיו נקבע, בין השאר, כי אם לא יקבל הקונגרס את ההחלטה בדבר "המטרה הסופית" תפעל ההנהלה העולמית של ברית הצה"ר למימוש הפרישה מן ההסתדרות הציונית.²⁸

ואמנם, בראשית ימי הקונגרס נשבה בין כתליו רוח התנגדות מובהקת לד"ר וייצמן ולמדיניותו. לרגע קט דומה היה כי עומדים להשתנות "סדרי-בראשית" במחנה הציוני. ד"ר וייצמן עצמו חזה את קץ דרכו, והגדיר את הנאום שהיה אמור לשאת בבאזל: "שירת הברבור שלי."²⁹ בנאומו זה התעלם כליל משאלת "המטרה הסופית" וחזר והביע את תמיכתו בעקרון ה"פארטיט" (השוויון) המדיני בארץ-ישראל לגבי היהודים והערביים, כלומר, ברעיון הדו-לאומיות. משעמדו צירי מפלגות הפועלים על כך, שהאדה לרביזיוניסטים ולהשקפותיהם גוברת והלכת בחוגי הקונגרס, גמרו אומר בנפשם לסכל את הצעת ההחלטה בדבר "המטרה הסופית" בכל האמצעים שעמדו לרשותם. לביצוע זממם נסתייעו במברקים שהגיעו לקונגרס ערב ההצבעה המכרעת.

בפרוטוקול של ישיבת נשיאות הקונגרס נאמר, כי ב-7 ביולי, בשעה 9 בערב, הגיע מברק מארץ-ישראל, ובו אזהרה מפני קבלת החלטות מדיניות קיצוניות בעניין השאיפות הציוניות. הואיל והתעוררו בקרב חברי הנשיאות ספקות לגבי מהימנותו של המברק, הוחלט לפנות ליצחק בן-צבי בירושלים ולשאלו, אם המברק, שעליו חתומים חברי ה"הגנה" אליהו גולומב וסעדיה שושני, אמנם משקף את דעת הוועד הלאומי ונכתב בהשראתו. כן הוחלט לדחות, לפי שעה, את ההצבעה על הצעות הוועדה המדינית בנוגע ל"מטרה הסופית" ל-12 ביולי. בחליפת המברקים השתתפו כמה מעסקני הישוב: י. בן-צבי, אברהם אלמאליח, הנרייטה סולד, ניסן קצנלסון, יצחק רוקח ומשה סמילנסקי. כל אלה ביקשו להניא את צירי הקונגרס מלהחריף את המצב בארץ-ישראל "מחשש לתוצאות רציניות". ואמנם עלה בידם להפחיד רבים מן הצירים ולהחדיר בהם את התודעה, שאם תאושר הצעת ההחלטה הרביזיוניסטית יחדשו הערבים את הפרעות.³⁰

פרשה המברקים לא הובררה עד תום מעולם. בחוגי הרביזיוניסטים רווחה ההכרה, שהקנוניה נרקמה בבאזל גופה, שכן לא ניתן היה, מבחינת לוח-הזמנים, לקבל מברק מטעם הוועד הלאומי, שבוודאי לא זומן לדיון בשאלה האמורה בשבת (מברק התשובה של הוועד הלאומי הגיע לבאזל במוצאי-שבת, 11 ביולי).³¹ מכל מקום, הדעת נותנת, כי פרשת המברקים – אף אם לא בוויימה בבאזל, היתה יזומה בידי יריבי הרביזיוניסטים בקונגרס ובארץ. השפעתה היתה מוחצת. בישיבה דראמאטית של הקונגרס הוחלט ברוב של 121 קול נגד 57 שלא להעמיד את ההצעה להחלטה.³² בסערת רוחו קרע ז'בוטינסקי את כרטיס-הציר שלו וקרא: "זה אינו קונגרס ציוני!" אחד מצירי הצה"ר הוריד את הדגל הכחול-לבן מן היציע: כהיפסק הישיבה במהומה רבה נישא ז'בוטינסקי על כתפי תומכיו, ולמחרת שוב לא חזר עוד לישיבות הקונגרס.

ימי הקונגרס האחרונים הוקדשו למשא-ומתן מתמשך על בחירתו של נשיא ההסתדרות הציונית במקומו של ד"ר וייצמן, ועל הרכב ההנהלה הציונית. ראשי המשלחת הרביזיוניסטית שותפו במשא-ומתן בהתחשב עם משקלם המדיני וכוחם המספרי, אף-על-פי שברור היה מראש שכמעט לא יתואר מצב שבו יסכימו נציגי הצה"ר ונציגי הפועלים לשמש בהנהלה אחת. דעתו של ז'בוטינסקי עצמו היתה נחרצת: או שיבחר בו הקונגרס לנשיא ההסתדרות ויפקיד בידו את המשימה להרכיב הנהלה חדשה, או שהרביזיוניסטים יסרכו להצטרף להנהלה ולשאת באחריות לפעולותיה בתור מיעוט. הוא סירב להיות חבר בקואליציה; בכך כבר נתנסה ב-1921-1922 ונתאכזב. ואולם בשעת רמדומי הקונגרס היה נתון ללחץ, הן מצד תומכיו במפלגה והן מצד "מתווכים" של המפלגות האחרות שלא ינעל את הדלת בפני הצטרפות הרביזיוניסטים להנהלה "אוהדת".

בין המועמדים לנשיאות הוזכר גם שמו של ז'בוטינסקי: "ההצעה התעלתה

בחוגים חשובים והתפשטה כאש מתלקחת בבניין הקונגרס: ההנהלה החדשה תוקם ח'בוטינסקי מיועד לשמש נשיא ההסתדרות; המשרדים בלונדון יבוטלו הלכה למעשה; מר (מאיר) גרוסמן יהיה ראש המשרד המדיני; ד"ר (סטיפן) וייז יופקד על המשרדים בארצות-הברית, והקולונל (ג'ון) פאטרסון יהיה ראש ההנהלה בארץ-ישראל. עם הנהלה זו יימנו גם נציגי 'המזרחי'.³³

עם זאת לא נראה היה לו לעורך ה'ג'ואיש כרוניקל' הסדר כזה. יש להוקיר, כמובן, את כשרונותיו של ז'בוטינסקי, והכל יודעים כי רבים נוהים אחריו, "אבל, על אף כל זאת, אם נשקיף על המצב מנקודת-מבט רחבה, אין מנוס מלהגיע למסקנה שאין להעלות על הדעת את בחירתו למנהיג התנועה, ולו גם מן הטעם הפשוט, שאין בכוחו להנהיג את התנועה בכללותה... אחד היסודות החיוניים למנהיג ציוני היום מתבטא בכך, שהוא נהנה לפחות מקורטוב של אימון ורצון-טוב מצד מעצמת המאנדאט, ושאין הוא מוחרם חרם גמור בעיני הערבים. מבחינת שני ההבטים האלה יחד הוציא עצמו ז'בוטינסקי משדה המירוץ".³⁴

ככל שיראה הדבר מוזר, ד"ר וייצמן עצמו היה מוכן לסמוך ידו על ז'בוטינסקי כעל יורשו. בראיון לסופר יט"א יעקב לנדאו הפליג המנהיג הציוני בשבחו של ז'בוטינסקי, כשרונותיו ואומץ-לבו: "אני מקווה כי ז'בוטינסקי יהיה יורשי. הוא, על כל פנים, מתנגד גלוי ואני מבכר אותו על כמה מן האחרים המצהירים כי הם ידידי, ובתוך כך מוכנים לנעוץ סכין בגבי".³⁵

מעדות אחרת עולה לנו המסקנה, שנמצאו גם אישים אחרים, שהיו מוכנים לתמוך במועמדותו של ז'בוטינסקי למשרת הנשיאות, כגון ד"ר דוד אירר, מחסידי המובהקים של ד"ר וייצמן; בהסתמכו על המסורת הדמוקרטית טען הלה כי בעקבות כשלון ההנהגה הקודמת הגיעה שעתה של האופוזיציה ליטול את הגה התנועה לידה.³⁶

ההזרמות שהוחמצה

הנסיון שנעשה לקראת סוף ימי הקונגרס לשותף את הרביזיוניסטים בהנהלה קואליציונית אינו מתחוויר לנו כל-צרכו ממכתבי ז'בוטינסקי עצמו, אלא שהוא מוצא את הארתו בשני מקורות אחרים. האחד הוא אברהם טולין, ממנהיגי ציוני אמריקה, שהיה מידידיו של ז'בוטינסקי ומקורב להשקפותיו. הוא מספר, כי בעצם ימי הדיונים בקונגרס על "מעשה-המרכבה" עמד ז'בוטינסקי על דעתו, שבעקבות נפילתו של ד"ר וייצמן מחייבת שורת ההגיון שהוא, ז'בוטינסקי, ראש האופוזיציה, יקבל לידו את תפקיד ניווט הספינה הציונית. לשווא ניסה טולין לשדלו להצטרף להנהלה בראשותו של מישהו אחר ולהמתין לקונגרס הבא כדי לרשתו; ז'בוטינסקי, התעקש: או ההנהגה, או לא כלום.³⁷ שעות רבות ניסו גם גרוסמן וליכטהיים לשכנע את ז'בוטינסקי לקבל את עצתו של טולין, אך ללא הועיל, עד שנתאחרה עליו השעה. לדברי טולין הסכים ז'בוטינסקי בסופו של דבר להרכב קואליציוני שבו יוקצו שני

מקומות לרביזיוניסטים. אך לעת ההיא כבר נבחר סוקולוב לנשיאות והרכב ההנהלה הושלם. "לדעתי החמיץ ז'בוטינסקי את ההזדמנות הגדולה ביותר בקאריירה הציונית שלו באותו הלילה בבאזל. אילולא דבק בעקשנות רבה כל כך בהיקשי-ההגיון שלו, היה מצטרף להנהלה, עם עוד חבר ממפלגתו, ב-1931, ובהנהלה זו, יחד עם הנציגים האמריקנים ו'המזרחי' אפשר היה להפעיל את מירב ההשפעה, וקרוב לוודאי שז'בוטינסקי היה נבחר לנשיא ההסתדרות הציונית בקונגרס שלאחריו, ב-1933".³⁸

אישור למצב-דברים זה עולה לנו גם מסיפורו של המנהיג הציוני האמריקני עמנואל ניומן. הוא היה סבור, שהרביזיוניסטים "היו מסוחררים מהצלחתם, שראו בה נצחון מוחץ".³⁹ בסמכותו כחבר ב"ועדה המתמדת" ניהל ניומן שיחות עם ראשי הצה"ר ועד-מהרה נתברר לו, כי בשל הצלחתם בבחירות "הציבו להם (הרביזיוניסטים) תביעות שאינן מתקבלות על הדעת. בהנחה שהקונגרס יקבל עכשיו את הצעתם לגבי המטרה הסופית של הציונות, אמרו כי יסכימו להיכנס להנהלה הציונית בתנאי שיינתנו להם חמישים אחוזים מן המושבים... תביעותיהם לגבי הרכב ההנהלה נראו לי מוגזמות בהחלט ולא מתקבלות על הדעת... חשבתי ביני לביני, הרי זה מבחינתם מצב מצויין — הזדמנות משמיים. בהנהלה שתהיה בה קואליציה רחבה... ודאי היתה לרביזיוניסטים השפעה רבה, ואולי אפילו השפעה מכרעת. ועוד יותר אם ייכנס גם ז'בוטינסקי — כפי שציפיתי — להנהלה או כיושב-ראש או כמנהיג הרוב המייצג את הרוב בקונגרס. אבל הרביזיוניסטים לא זזו מתביעתם. אני לא הצלחתי להזיזם, שכן הם נקטו 'הכל או לא כלום'... כולנו היינו יגעים ועצבינו ממורטים. לבסוף, עם שחר, הגענו להסכם עם הנהלה של קואליציה — קואליציה בלי וייצמן ובלי הרביזיוניסטים. נחום סוקולוב עמד להיות הנשיא ויושב-ראש ההנהלה... בשעה שעמדנו בסיום הדיונים בוועדה נקראתי החוצה למסדרון. שם בצווארון זקוף מפני אוויר השחר הצונן, עמד ז'בוטינסקי. בלי להשחית מלים, הציע שאצטרף אליו ואגיע להסדר עם קבוצתו על הרכב ההנהלה הציונית. זה היה סימן ראשון לתוזה מצד הרביזיוניסטים, אך הוא בא בשעה השנים-עשרה. 'מאוחר מדי', אמרתי לו. 'כבר הגענו לידי הסכם והחלטה בוועדה לאחר ישיבה שנמשכה כל הלילה. מן הנמנע לפתוח את השאלה מחדש'. הוא פנה ממני והלך לו בלי לומר מלה; ואולי הרגיש, כמוני, כי הרביזיוניסטים התמיצו הזדמנות היסטורית".⁴⁰

ברם, חשובונם ומסקנותיהם של טולין וניומן כאחד מופרכים מיסודם. פני הציונות לא היו משתנים כל-עיקר גם אילולא החמיצו הרביזיוניסטים את ה"הזדמנות". הרי המציאות ההיסטורית באה וטפחה להם על פניהם. עקב המקרה ה"עיוור" — רצח ארלוזורוב — נחלו הרביזיוניסטים תבוסה קשה בבחירות לקונגרס הציוני ה"ח ב-1933. כל ההנחות בדבר אפשרות "כיבוש" הקונגרס וההסתדרות הציונית, אילו רק נתאזר ז'בוטינסקי סבלנות ב-1931 — נתערערו. נהפוך הוא, פנייתו של ז'בוטינסקי אל דרך העצמאות והקמתה של ההסתדרות הציונית החדשה ב-1935,

— הן-הן שהביאו להכשרת הדרך למהפכה, לטיפוח ניצני המרד לעתיד לבוא. בסיכומו של דבר ניתן לומר, כי גם בפרישתו מן ההסתדרות הציונית לא טעה. הוא בחר, כביכול, בדרך הארוכה כדי לקצר את דרך-ההגשמה לציון. גם בתחום זה היטיב לראות את הנולד.

- (1) כתבי ז'בוטינסקי, אבטוביגורפיה, ירושלים, תש"ז, עמ' 50.
 (2) *Protokoll, XVII Zionistenkongresses, London, 1931, ss. 226-231*
 (3) העולם, לונדון, 9 בספטמבר, 1930.
 (4) צוטט בנאומו של רוברט שטריק, ציר הצה"ר מאוסטריה. *Protokoll, XVII, s. 290*.
 (5) שם, עמ' 385.
 (6) שם, עמ' 389.
 (7) *Memoirs, New York, 1969, p. 114*.
 (8) כתבי ז'בוטינסקי, נאומים (1926-1905), ירושלים, תש"ז, עמ' 239.
 (9) "אפאזיציע" (יידיש), די טריבונע, לונדון, 25 בפברואר, 1921.
 (10) כתבי ז'בוטינסקי, אבטוביגורפיה, עמ' 144-145.
 (11) שם, שם.
 (12) כתבי ז'בוטינסקי, נאומים, עמ' 241.
 (13) שלושה מאמרים הקדיש ז'בוטינסקי לתוצאות הקונגרס הציוני הי"ז; הם נתפרסמו בראזסווייט, פאריס, בימים 13, 20 בספטמבר, 1931. הציטטה לקוחה מתרגום המאמר השני — "ההסתדרות הציונית הבלתי-תלחה", שפורסם בהאומה, עלון חד-פעמי, ירושלים, ב-2 באוקטובר, 1931.
 (14) שם.
 (15) מכתב מיום 22 במארס, 1928. מכון ז'בוטינסקי (מ"ז) תל-אביב.
 (16) מכתבו ליוסף ב. שכטמן מיום 5 בדצמבר, 1928, מ"ז.
 (17) מכתבו מיום 20 בינואר, 1930, מ"ז.
 (18) Joseph B. Schechtman, Yehuda Benari, *History of the Revisionist Movement* (18
 Tel-Aviv, vol. i, pp. 304-306

- 19) מכתבו לאברהם יונשל מיום 29 בדצמבר, 1930, מ"ז.
 20) יוסף ב. שכתמן, זאב ז'בוטינסקי (פרשת חיו), ספר שני, תל-אביב, 1959, עמ' 181.
 21) מכתבו לשלמה יעקבי מיום 31 באוקטובר, 1930, מ"ז.
 22) מכתבו להנהלת ברית הצה"ר מיום 2 בנובמבר, 1930, מ"ז.
 23) מכתבו ליונה מחובר 25-ו-31 בינואר, 1931, מ"ז.
 24) מכתבו ליונה מחבר מיום 10 במארס, 1931, מ"ז.
 25) מכתבו לריכארד ליכטהיים מיום 10 במארס, 1931, מ"ז.
 26) "דער זין פון די קאנגרעס-וואלן, היינט, וארשה, 19 ביוני, 1931, ובתרגומו העברי "משמעותן של הבחירות לקונגרס", העם, ירושלים, 5 ביולי, 1931.
 27) "נזאביסמוס — אילו מאראזם" (רוסית) בראזסווייט, 30 באוגוסט, 1931, ובתרגומו העברי "עצמאות או חדלות", מגדלור, גיליון חד-פעמי, ירושלים, 9 בנובמבר, 1931.
 28) מכתבו של ז'בוטינסקי ליונה מחובר מיום 6 בספטמבר, 1931, מ"ז.
 29) *The Letters and Papers of Chaim Weizmann*, Jerusalem, 1978, vol. xv, p. 171.
 30) תיקים L9 71 ו-L168, הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים, וראה ספר תולדות ההגנה, ת"א, תש"ך-1959, כרך ב', חלק א', עמ' 492.
 31) Robert Stricker, Josef Fraenkel, ed., London, 1950, pp. 56-57. מאמרו של אוסקאר רבינוביץ: "ערדין רואה אני לגד עיני את שטרקך במוצאי אותה שבת מפורסמת של ה-11 ביולי, 1931, כאשר נקראה ישיבה משותפת של הוועדות המדינית והמתמדת. לפני שהחלה הישיבה אמר הוא לי שהוא חש משנה באוויר. משום שהשמאלים מגלים פנים משונות הלילה. כמה נכון היה נחשו! דקות אחדות לאחר תחילת הישיבה נפתחה הדלת ומישהו הביא מברק מארץ-ישראל. מיד העבירוהו מיד ליד, הפנים לבשו רצינות האנשים החלו מתלחשים זה עם זה. היה זה מברק בו נתבקש הקונגרס לדחות בכל האמצעים את הצעת ההחלטה (כפי שהוגשה על-ידי המשלחת הרביזיוניסטית וקבעה את הקמת המדינה היהודית בארץ-ישראל כמטרת הציונות), אחרת יפרצו פרעות בארץ. על המברק היה חתום 'הוועד הלאומי'. לא עלה כלל על דעת חברי-הוועדות הנרעשים שלא היתה כל אפשרות לכנס את הוועד הלאומי בירושלים מיום ו' (היום בו הוגשה הצעת-ההחלטה) לשבת, ולזרו את העניינים עד כדי כך, שיובא מברק לישיבת הוועדות בבאול במועד. במוצאי שבת, טבעי היה ששטרקך יעמוד על התמרון הזה בהבוק אחד, והוא פנה אלי בחיובי הסאטירי-לחמצה, כאילו כדי לקרוא בעיני ולהיווכח שגם אני גיליתי את התחבולה. לחשתי לו: 'זהו מברק אמס של הקונגרס; לא יתכן שיהיה מהימן'. ובעודו נועץ בי מבטו, בלא להרים את עיניו ובלא להסתכל סביבו, הבקיע את השקט בחדר. כמלים שהלמו כמכת-רעם: 'זהו מברק מזויף! מתח עצום נשתרר בחדר, אך איש לא העז לסתור את דבריו. אהה, היושב-ראש אפילו השתמוזף בשטרקך והוא העדיף לדחות את הישיבה'.
 Protokoll XVII, s. 397 (32)
Jewish Chronicle, London, July 10, 1931 (33)
Jewish Chronicle, May 29, 1931 (34)
 35) "חירות ופגישות" (ידיד), דער טאג, ניו-יורק, 3 ו-20 באוקטובר, 1951. גישתו זו של ד"ר וייצמן מחרה ואינה מתיישבת עם התכתבותו הפרטית כימים שלאחר הקונגרס. אי-האימון שהובע לו על-ידי רוב הצירים גרם לו מפה-נפש: 'הקונגרס היה חוויה מבעיתה, לא מנקדת-מבט אישית, אלא משום שהשקפה בו תמונה מסתפלת על התנועה. המנגנים שהפעילוהו היו שגאה, נקמנות, גנבת-רע וביגידה'.
The Letters and Papers, p. 175. ימי באול היו נוראים ואני מנסה לשכחם", שם, עמ' 178. ועמו יצא בייחוד על "הפאשיוס היהודי, המיוצג על-ידי הרביזיוניסטים". — מכתבו לבארון רוטשילד מיום 23 בדצמבר, 1931, שם, עמ' 235. רעיונות של ד"ר וייצמן, ורה, התבטאה בלשון חדה עוד יותר: 'התופעה העגומה ביותר היתה החריפות והמרירות של ההתקפות. שהתחיל עכשיו יחידנו מכבר ז'בו להתקף את חיים. הוא הרביזיוניסטים שלו חיכו בסבלנות אחר הקלעים של ההיסטוריה להזמנות לקעקע את שיטתו הסבלנית של חיים...'. וכאן נשתרבה גם לשון — הרכיכות הנשית שלה: 'ז'בו בא לקונגרס מתוך בטחון, שיבחרהו נשיא במקום חיים. אשתו באה בלבוש שגראה לה הלם את-נשיא. אך המתנים בחר בנחום סוקלוב כנשיאה החדש של ההסתרות הציונית העולמית. זו היתה גלגלה מרה לז'בו'. — ורה וייצמן, חיי עם וייצמן, ת"א, תשכ"ח-1967, עמ' 113-114. ד"ר ארתור רופין מספר על נסיונו להפיג את מרידתו של ד"ר וייצמן המאווכב ורלוויח לו שלא כל ירכיזי הפוליטיים הם מנוולים. הוא הסכים עמי בדרך כלל, מה שאין כן רעיתי... (ש)התבטאה בחריפות ובמרירות רבה'. — פרקי חיי, חלק ג', ת"א, 1968, עמ' 201. ואף העובדה שד"ר וייצמן את ד"ר חיים ארלוזורוב להיות יורשו בהנהגת התנועה (ראה עמ' 178 *The Letters & Papers*) אינה מתיישבת עם ראייתו את ז'בוטינסקי בבחינת יורש, אלא אם כן נאמר שמנהיגותו של ד"ר ארלוזורוב היתה מיערת לעתיד לבוא.
 David Eder, J.B. Hobman, ed., London 1945, p. 195 (36)
 37) תזכיר על ז'בוטינסקי, בלא תאריך, מ"ז.
 38) שם.
 39) בירת המאבק הציוני (פרק זכרתות), ירושלים, תשל"ח, עמ' 113.
 40) שם, עמ' 115-117.

יוסי גמזו

תוגה גדולה וירח

נר-נשמה לאורי צבי גרינברג, משורר, בר-פלוגתא, ידיד

לא הצבי ישראל ולא חלל,
אבל הצבי, האורי צבי, על במותיק.
ויתגדל ויתקדש ויתהלל
במדרונות הר-הזיתים. דממותיק
הסלעיות, השישיות כעוגכיו,
עושות שלום כעת, שלום שבו נושקת
האדמה-החיקי-האם הזאת לרם שבשגביו
והעפר לאש
והתרועה לשקט.

ולא בנסע הארון, בשוא דכים
של פעמי עם רב, השרד והממלכת
כי אם באור הדמדומי הזה, בין חרולי בכיה
של רחיקי ירושלמית בזה נמלכת
החשכה המבשילה במלמולי-הארנים,
בסנהדרין-ברושי-ההר, במועצות-גזעיה-הזית —
באן, באן, לכד ולא לכד, לשמוע בין האבנים
(כאלו יש בזה ים עלום, בירושלים)
משק כנפי אלבטרוס עז, כאז, בנרשה, לפנים,
עם עצבונות אנקראון
וכלב-בית.

לא, זו איננה מנוחתו האחרונה,
זו מנוחתו הראשונה, האינמרצוע
היה מצב-צבירה תמידי שלו: שצפה, סמבטיונה
של אורדיס-את-היהודים, שבה, לנגוע
הוא לעולם להכות בגחלתם
של שאלי-שרופה-באש, של אסירי-ברזל-ועני
(גם אם קבלת מידו את הקטרוג, כעמיתיו,
אבל חלקת על האמונה, כמוני).

אני זוכר את טיולינו, לירקון,
מפאת רחוב המרגנית עד פאת הערב —
שהוא, הערב, בראשו שלו, נוגה בסמקו
רק בלי אותה חמה וולקנית מסערת —

את האכפת הנביאי והלווי הזה, הָרֵן
הַלְלוּיֹת אֶפְעַל־פִּיכְנוּיֹת, אֶת מְצִיַצַת־הַנֶּפֶשׁ,
אֶת הַפְּלִמוֹס וְהַבְּלִמוֹס, אֶת הַעֲצָבוֹת הַמְּוֹאֲרָה
אוֹתָהּ אֵימָה, אוֹתוֹ יִרַח עֵז, רוֹשֶׁף־אֵשׁ... .

„לא, לא אֶבְכֶּה עוֹד כְּבָכִיָּה הֵיִיא,“ אָמַר,
„אֲשֶׁר בְּכִיִּי עַל מִימֵיָהּ שֶׁל הַסּוּהָ... .“
אָבָל בְּכָה, בְּכָה מְאֹד, בְּכָל הַמֶּר וְהַנִּכְמַר
(וְאִם הָעֵינַי, שְׁנֹבְכָה לוֹ, הוֹסְבָה
הָרֵי הַלֵּב, זֶה שְׁנֹבֵךְ לוֹ שְׁבַע־תִּים, לֹא הוֹסֵב
כִּי אִם יֵצֵא אֵלָיו מְאֹד, יֵצֵא לְדֶרֶךְ
שֶׁל אֶהְבֶּה קֶשֶׁה, כְּגַל לַחֹף, כְּנֹכַד אֶל הַסֵּב,
כִּשְׁתֵּי גְדוֹת גְּשׁוּרוֹת בְּקָרִי וּבְקָרַע).

וְזֶה זֶה,
עֲכָשְׂיוֹ סִינֹן בְּמִדְרוֹנוֹת הַר־הַיִּזְיֹתִים
וְכָאן קִבְּרוּ בְּרוּי בְּהָר, וְכָאן אֲנַחְנוּ
מוֹל הָאָרִי הַמִּמָּאן לְהִמְנוֹת עַל הַמְתִּים
כְּמוֹ הַשִּׁירָה הַמִּמָּאֶנֶת — לֹא שְׁכַחְנוּ! —
לְהִיֹּת לְאֶפֶר, לְעֵשֶׂן, לְצֵל עוֹבֵר, לְקַמְטִי־מִצַּח
שֶׁל גְּבַר־נִיֶּקֶת־רְאוֹת — וְהֵיא טִיפוֹנִים וּפְרִיחָה.
הוּא, שְׁהוֹקִיעַ: „אֲסִימוֹן לְכֶם, פִּילוֹסוֹפִי־הַנִּצָּח,
לְחִי־רוּחַ לְאַחַר הַמּוֹת“ —
יְוֹקָא הוּא
יְכָה.

שנת הקוממיות בשירת אורי צבי גרינברג

נח ח. רזונבלום

מ„חבלי התהוות“ ל„נופי רחוקי מהות“

מעטים ערגו לגאולה וקוממיות כאורי צבי גרינברג וחלמו בהקיץ על המועד בו יתנוסס „דגל דוד במגדלו של דוד“¹. רק מעטים היו חדורי אמונה כמוהו, שלמרות כל הכשלונות וכל המכשולים הנערמים על דרך הפדות יופיע באחד הימים הגואל המיוחל, שבעורקיו ירום דם „אבות אבותיו, כובשי כנען צדי לדוד... ויתרונו בו כל דמי הכובשים והנוקמים הקדומים, ויחמרו בו כל אֵל הזעמים הכבושים“². אולם למרות אמונתו האדירה במימוש חזונו „כד מטיא שעתא“³, לא האמין אצ"ג שהוא יזכה לראותו במו עיניו. וכך הוא הֵגה נכאים בשהותו בוורשה בשנת עלות היטלר לשלטון:

אני יודע כי יבא . . . .

ורק צר לי מאד, כי גם לי, כלכל פיטני המשיח, מנה אלהים את אותו הגורל:
ליחל לו בכל רננת הדמים וחי בל אראה פנים-אל-פנים.
ובטפס הסקריק הראשון להעלות את הגלנו במגדל-דוד המורם,
אני לא אעמד בשורת הצבא המשחרר תחת שמי ירושלים.
אני אהיה אֵז למטה מתחתית הזמן החוגג ומתחת למים⁴ - - -

הנהגה התרחש הנס הגדול והבלתי-צפוי: מדינת ישראל קמה לתחייה ואצ"ג זכה לראותה. הוסר הדגל הנכרי שהעיב על שמי המולדת וחיל ישראלי העלה את דגל הלאום על התורן. ואם אמנם לא עמד המשורר אז „בשורת הצבא המשחרר“ הריהו זכה להִקָּח לבית המחוקקים הראשון במדינת ישראל.

ראוי היה לצפות שמשורר כיסופי-הגאולה שחלומו, חלום-הדרות, קרם לנגד עיניו גידים ועצמות יתפרץ בשירת „אז ישיר“ אדירה. מי שקונן את הקינה הגדולה ב„רחובות הנהר“ היה צריך להתלהב עת ראה את שרידי האומה השסועה מפגינים עוז וגבורה שהדהימו את גייסות האוייב ושהדבירו, ככובשי-כנען הקדומים, צבאות גדולים של עממי ערב.

אבל אצ"ג, שאזנו היתה דרוכה מנעוריו לתקיעת „קרן האיל-שופר הזהב עלי סלע“⁵ ועינו היתה צופיה לחזות את השחר המפציע עת „ערפל על השיא עוד“, לא הצטרף למקהלת המברכים את ברכת „שהחינו“ הגדולה: „משאת נפש של נביא וכמיהת לב כל חזה“⁶.

אחרי קום המדינה מפליג אצ"ג לנופים רחוקים-חלומיים במקום ובזמן. כשנה אחרי הכרזת העצמאות מפרסם המשורר „מן החכליל ומן הכחול“; בשנת תשי"א „מתוך ספר העגול“ ובשנות תשי"ב-ג „מנופים רחוקי מהות“⁷, יצירות המנותקות לגמרי מההווה ההיסטורי והריאלי ומעוגנות במישור דימדומי-מיסטורי. נוטש הוא את „רחובות הנהר“ הדמיים ואת הירדן הגואה וחוזר לנהר סְנֵה אשר בְּקַרְבֵּיהָ, שהכירו בנעוריו, ומתמכר להרהורים על מילכה וזֶרְבָּקָה „בנות סָרָב אֶחִיות יְפוֹת עֵין עֶנְבֵר וּלְצִמּוֹתֵיהֶן גֹּזֵן הַדְּבֶשׁ מִן הַמִּין הַקְּטִיפִי“⁸. אצ"ג נתפס לחלומות נעורים, „על נהרות עלומינו, על כל אמת מים של אֵז ישבנו, וזרקנו פרחים אל המים... גיל פֵּז“⁹. לפעמים נשמע מעין נהי של אדם מודקן שנתיימש ממאבקיו¹⁰.

עייף הוא אצ"ג מהמאבקים והמלחמות, מהתוכחות והקינות, ואף מחזונות-העחיד. מקנ הוא באדם פשוט השב לביתו אחרי יום עמל מפרך, לאווירה משפחתית שלווה ונעימה כי „רק מי ששב אל הכפר לעת ערב, הולך הביתה באמת“¹¹.

אמנם מוטיבים אלו היו מצויים בשירתו של אצ"ג בשחרותו, ביחד בעידן שכתב באידיש, ברם מזמן שחתך את שפת אמו היהודית „כאבר מן החי מן הנפש, מנוקה, מניגונה, מריח יערה“¹² ונהפך ל„כלב בית“ העומד על משמר העם והמולדת, נשטם ומתועב, התנזר מהשירה האנקריאונית:

אינני הפיטן לשם הפיטנות בעולם. על סדן האַךְמה רגלי מליונים יהודים.
ויגונם העבה יגוני והורם גם הודי;
וסופם גם סופי¹³ - - -

המפליא שבדבר הוא שבעידן המאבק על הריבונות, טרם הוכרזה העצמאות, שירתו של אצ"ג התנשאה לשיאי התלהבות עם כל שלב נוסף והישג בלחימה. תכופות הוא מפרסם ב„הארץ“ את שיריו המשולהבים, חדורי-עוז, ביטחון ואמונה. כעת עומד הפסל של תבנית-החזון ומפסל. הדמות, כלומר הגאולה, עודנה לוטה ומחכה לגילויה בכל רגע. ברם מתר יעמד עם משחרר, לקול החצוצרה יונף הנס ויוסר הלוט „בעיני הבשר נראה קם והיה החלום“¹⁴

מדוע הוא המשורר לסבל, לקרבנות הכרוכים במאבק הזה. הוא מזדהה עם צערם של הכלה והרעיה, עם היתמות והשכול של אבות ואמהות והוא רואה את „בְּקִים כיום מר-בשורה“¹⁵. אולם על אף הדמע והדם הוא ידע שאין לשנות את מהלך ההיסטוריה, ביאת המשיח מאז ומתמיד היתה קשורה בחבלי משיח ולא בכדי היו כאלו שאמרו „ייתי ולא אַחמיניה“:

החלום מתהווה, אכזרים הם חבלי ההתהוות,
מִחַר יתגלה על השטח — אדיר וקִים.¹⁶

לאצ"ג היתה תמיד תחושה היסטורית עמוקה. האינטואיציה שלו השיגה מאורעות שרק התחוללו ברבות הימים. כשם שהוא חש את מוראות השואה טרם בואה, כך הבחין במשק כנפי חזון הגאולה בעודו רחוק באופקים. ביחד נתחדדה התחושה הזאת בחרשים הקרובים למועד העצמאות. בשיר „נבואה-מתקַמת באה“ שפורסם בי' אדר א' תש"ח ב„הארץ“ מביע המשורר את הרגש האינטואיטיבי הזה:

זה מסע בראשית וגם שיבת אחרית... נבואה-מתקימת בָּאָה.
רוח קדים הולך על מין ים — וברוח יש ריח ניחוח
מארץ כנען כחם היום באלני ממרא ורנת השעה
של מעבר שקטים ומושים בים סוף:

אשירה לאדוני כי גאה גאה - - -

ההיסטוריה, שבתפיסתו של אצ"ג היא קפראלית, חוזרת לראשיתה. על אף התמורות
המרובות השינויים הם צורניים בלבד. המהות נשארת, זהותית ועקבית:

אשר יהיה בעתיד, כבר היה לפני, ¹⁷
ואשר לא היה לא יהיה לעולמים.

אולם בשירתו הקודמת רק האירועים השליילים חזרו ונישנו. האירועים החיוביים
כתופעות האדנות, הכיבוש, הפוח והעז, חרגו מהמסגרת הספראלית. בימי המנדט הבריטי
נוכח אצ"ג ששום דבר לא השתנה מימי שלטון הנציבים הרומאיים בתקופת השקיעה של
בית שני עד תקופת הנציבים האנגלים בזמנו:

צבאות הבריטים בלגיונות קיסר,
וכימי פילטוס ימי ירושלים,
ופלביוס נואם על שלום עם ערב,
וישו מטיף למלכות שמים.¹⁸

ברם עכשיו, בשנת תש"ח, המעגל מסתיים סופית. סיומו נעוץ בתחילתו. לא רק
התופעות השליליות חוזרות ונישנות אלא גם הארועים הנהדרים והחיובים מני קדם.

הנס הזה לא קרה בחלל ריק או הופעל על-ידי כוח מיסתורי ועל-ידי טבע, נדיר
ומופלא. הגורם המכריע שהניע את גלגל ההסטוריה, שהיה עוין עד עכשיו, הוא הדור
הצעיר שקם, הנוגד במהותו את הדור הקודם הכושל. את הניגוד „בין שני דורות“ הוא
מבליט בארבעה שירים שהופיעו ב„הארץ“ בח' אדר ב' תש"ח, כלומר חדשיים לפני
הכרות העצמאות. באחד מהשירים הללו הנקרא „לבלוב מול שלכת“ מדגיש המשורר את
האנטיטיות העצומה בין הדור הישן המרקיב בנושנות, במושגיו הגלותיים, ברפיון רוחו
ובכמישתו הנפשית. לעומתו —

יער צעיר עולה. יער-מנגד, לבלוב מול שלכת.
שחרית מול ערבית, שחר יער, שעה מברכת.

אמנם נתפס המשורר להרהורים וספקות אם לא יחזור הגלגל שהונע פתאום והכל
ירד לטמיון כדרך שקרה פעמים רבות בהיסטוריה היהודית. ברם האוזשפיו הירושלמי,
מעין הד של חוזה קדמון, מרגיעו שְׁהִיָּה לא יהיה: חי הדור, שלא יסוג, חי הדור שלא
יבגד / בדור קודמינו שנסוג ושגָּד.¹⁹

למראה התגלות החזון נפשו של המשורר מתעטפת עליו. על אף כיסופי הגאולה
שפעמוהו משחרותו הוא מודאג אם כבן-תמותה יוכל לעמוד בנסיון הגאולה. נפשו
שנצרפה בכור הגלות ובאש היסורים לא בנקל תוכל להסתגל ליום הקוממיות הגדול,
כי... אף-על-פי שהנפש עמדה בין גליות בכל רחב השואות / גדול יום הבא בְּעֵינֵי אֲנִי
מיום מסות הספינות בסועות.²⁰

הנטישה הפתאומית של שירת-פסגות זו, ההתעלמות מכל היקר והנכסף לאומה בכלל ולמשורר בפרט הוא חידת החידות. התרפקותו על נופים רחוקים בשעת רעוא דרעיון של קוממיות ישראל תמוהה ומפליאה. ביחוד קשה להשיג תמורה זו אצל משורר שעוד בשנות העשרים חרף את אלו המפתים אותו לשיר על נופים זרים: „הו, ארור בא ומנוול סיפכם אז בהבל פיו ואומר: / נגן וולגה-דיני-פר-ויסל. . . כי מה לנו ים כנרת“²¹ בקינתו על השואה הוא הביע שהחורבן הזה בא בגלל „חטא שחטאנו לחרמון ולכתר שלגיו / להוד הרי אל הירדן — נוף מזה ומזה / ששכחנוס בין שיאי הקוקז, הרי אלף וקרפט“²² יתר מכך, רק שלושה חדשים לפני קום המדינה התפלל המשורר שימחה מזכרונו כל צל וכל „זכר מראות נופים בגויים ההם. . . אביב וקיץ כמערב / טעם וריח פרי גניו. . .“²³ העובדה היא שאחרי הכרזת העצמאות חזל אצ”ג מלפרסם שירים קשורים באירועי הזמן ב„הארץ“, עתון שבו פירסם תכופות קודם לכן. השיר היחיד, „עם שחר הדעת“, שהופיע ב„הארץ“ בי”ט אייר תש”ח נושא עליו את התאריך תש”ח-זחש”ח, כלומר נכתב לפני הצהרת הקוממיות. גם ב„לוח הארץ“ של תש”ט אין שום יצירה מאצ”ג ורק בשנה שלאחריה מופיעים שירים המנוחקים מעלמא הדין.

תפנית רדיקלית כזו של משורר כאצ”ג ביחוד בעידן כזה אומרת: „דרשני! ושאלתו משכבר הימים מתעוררת בחריפות: ירושלים, אל אָן, פנה והלך משוררך, — שהרבה התפלל בעבורך ונגן מגופו כבעוגב המקדש הבורע“²⁴

בריחה ושיבה

הפלגתו של אצ”ג לנופים רחוקים אחרי קום המדינה לא היתה הראשונה. בשנת תרצ”א ירד המשורר לגלות פולין האנטישמית ושהה בה עד תרצ”ה. המצב המדיני בארץ שקדם לירידתו היה עגום ומדאיג כאחד בעקבות מאורעות תרפ”ט, ה„ספר הלבן“ של פספילד ו„אגרת מקדונלד“, שבאה בעקבותיו. ברם מה שציער את אצ”ג והדהים אותו היתה מדיניות החלשה והכניעה של המנהיגות הציונית הרשמית. הנטיה לפשרות וויתורים על ערכי האומה והארץ, פזילתם של חוגים מסויימים לעבר הקמת מדינה דו-לאומית. הגישה של ה„שכל“ הרציונאלי ו„המות הרופס“ הרגיוזה אותו, אבל תגובתו הפיוטית עוררה נחשול של השמצות וגידופים שנתכו על ראשו מכל העֵקָרִים.

כנראה שמתח פסיכולוגי זה היווה את אחד הגורמים המכריעים, אם לא הגורם הבלעדי להפלגתו-בריחתו לנופים רחוקים. על אף אהבתו למכורה נטש אותה ולמרות שהיה מודע שפולין הטרומ-היטלראית היתה גיהנום בשביל יהודיה הסובלים חרפת רעב ונתונים למשיסה, ירד בכל זאת אליה. כל כך גברה עליו „מבוכת חיי“ שבערב צאתו את הארץ הוא התפלל: „שיזפני השם לצאת עוד ממבוכת חיי בציון, כממבוכת קרבות / שאזכה עוד לראות את פְּנִיךָ, אָמֵי“²⁵

האווירה בציון נעשתה דחוסה בשבילו ללא נשוא. השלווה המדומה, הכוזבת והרגעית שהשתלטה בישוב ללא חזון, ללא מעוף, ללא חרדה לקראת הבאות העיקה עליו. הוא בחל בתווה ובווהו הרוחני, בהתמוטטות ערכי-האומה, בהילולות והחינגאות ברחובות ובשווקים וההתעלמות מכל המאיים מ„ערב הפלשתית המאמנת בחוריה לקרב“, ולעומתם, אחינו בני ישראל „הפיות הבטלים“ שלהם „עסוקים בליקיה ופטופוט ועשון“ / בַּהֶסֶח־הדעת מכל סכנה“²⁶.

ברור איפוא, שיציאתו של אצ”ג לפולין היתה בריחה. על אף האקלים המדכא של

פולין דאז חיפש לו המשורר שם מקום מקלט כירמיהו שהשתוקק לברות מעמו למלון אורחים במדבר, „כי פלם מגאפיים, עצרת בוגדים“²⁷. מגמה זו מובלטת בכותרת למחזור שירים שנכתבו בחקופת גלות-מאונס זו: „ברחי מהם“. המשורר משוה, באחד מהם, את בריחתו מהארץ לפולין לבריחתו של יונה הנביא מִיָּפוֹ לתרשיש. הוא מזדהה עם הנביא האומלל שאהב את עמו ואת ארצו והוכרח לנטוש אותם, „כי אכן זמני כזמנהו“. ברם, בניגוד ליונה שרצה לשוב ליבשה, אצ"ג מפתח לשוב לארץ. עצם הרעיון של שיבה למולדת מעלה בו פחדים: מבסיסו של ים זה, לחפיק אם אל ישיבני — לא אודה לאלהים, כי לִשְׁן פְּתָנִים יִטְלֵנִי.²⁹

ידע הוא את גודל הסבל והדווי של יהדות פולין. הוא היה מודע ש,בנכחי גלויות אני אהיה עצוב / רעב ודאי, אביון ככל המון אחי — ביתם אינו בעָרְב כזה בתל-אביב. - - / האור בחלוניו אומר: בבית דְּוִי.³⁰ בכל זאת הוא נוטש את כל היפה והיקר לו במולדת ובשאלה הריטורית הספוגה עצב וגעגועים והמנוסחת בסגנונו של יהודה הלוי הוא שר: „ציון הלא תשאלני: אל אָן אני עוקר? / וְאַעֲנֶךָ: באנס נס אני לפולין“.³¹

בשיר אחר מאותו המחזור טוען המשורר שהמולדת איננה מאשימה אותו על מעשהו זה. כאם רחמניה היא מבינה לרוחו הנקאה ולעגמימות נפשו. לו רק יכלה אמא-ירושלים להתרומם מעל הריה המוֹצְקִים הרי גם היתה מתלווה אליו: „לוי יללתי לקום גם אני עם הרי בערפי / וירדתי לים הגדול אל שבטי הדגים. / או הלכתי אחריו פגויה קרקעית וְעוֹרָת / בוערת אהוּ בבערַת גופו המִיֶּסֶר“³²

למרות הפלגתו הפיסית, בתחילת שנות השלושים, מחופי המולדת, נעגן בה המשורר מבחינה נפשית וכל הנושאים שבהם הוא מטפל וכל המוטיבים המצטלצלים בשירתו מהתקופה העצובה הזאת מרוכזים בציון.

מימי יהושע בן-נון עד ימי תש"ח

הבריחה הפיסית שהיתה אפשרית בשנת תרצ"א היתה מן הנמנע בשנת תש"ח. גם „יון המצולה“ של פולין נעלם. „הצלבים במערב פָּלוּ מלאכתם... ההרג הגיע עד אחרית... אין ילל-יהודים עוד. עלו עשבים“.³³ הערגון הפסיכולוגי לשוב לרחם האם, להוולד מתדש, להיות תינוק שנוול היונק משדי אם ומתמכר לתפנוקיה איננו יכול להיות אפילו חלום. אכן בשנת תרצ"א מורגשים כיסופים ילדותיים כאלו: „שאלחץ את פני ללחץ ולהניח ראשי על שכמך... שיוכני השם ללון שוב בביתך והייתי כנער“³⁴

חלומות כאלו היו בלתי אפשריים בשנת תש"ח, „באשר אף לקבר אבות לא אוכל עוד ללכת / ועל קודקוד כולנו עוד חרב גויים מתהפכת“.³⁵ ולכן כשהתגבר הלחץ הנפשי על המשורר בפעם הזאת המקלט היחידי שנשאר לו לברוח אליו היה אל „החכליל והכחול“, להפליג על כנפי הדמיון למחזות שלווים ושקטים מימי נעוריו. אמנם אמו, אחרי הירצחה, לוחשת לו שבנופים הללו לא ימצא יהודים: „עכשיו אין יותר יהודים בין הבוג והדוֹנָה, / מגדות ים הַבְּלֵט קוֹרְקֶרֶט עֲדֵי סוּה דרינה“³⁶...

ברם לאן שנבצר להפליג בגוף אפשר להפליג בדמיון ולאצ"ג כנראה הפלגה-בריחה זו היא מעין פתיחת שסתום-בטחון מבחינה פסיכולוגית.

הנטל שהעיק על נפש המשורר הוא מתנה בשירים אחדים שהופיעו בכמה צדדית קטנה ומוגבלת לקוראים הקרובים אליו ברוחו, ב„סלם“, ובביטאון המפלגה „חירות“. עוד

בעצם ימי הקרבות הגורליים בשנת מלחמת השחרור והשנה הראשונה לקוממיות ישראל. בכ' סיון תש"ח, בערך ששה שבועות אחרי הכרזת העצמאות הלאומית כותב אצ"ג שיר קטן בשם „שיר מעלנו המעל“, בו הוא מביע את עצבו על המציאות האפורה והקדורנית שטפחה על פניו. הגאולה נראית פלסטר בעיניו, מעין קיקיון־דיונה והמדינה־מדינות קריקטורה. הוא נוכח שכיסופי הגאולה עלו בעוצמתם על הגאולה עצמה, השיר על האהובה היה יותר יפה ויותר מרגש מהאהובה, וכאב הערגון היה יותר נעים מהגשמת יעדו: „עתה גם ידע אני ידעת האוהב / שהיה בערגה גם כאוב ומאָשָׁר / אשר נתפַּח וראה בעיני הבשר: יפה מן האהבת השיר הוא השיר שהוֹשָׁר“.³⁷

השיר הזה נכתב בימי ההפוגה הראשונה שהתחילה בד' סיון תש"ח ונמשכה כחודש ימים. לפני ההפוגה התלקחו קרבות דמים עזים ואכזריים. המלחמה היתה על כל שעל אדמה. כל שעל עלה בקרבנות דם. לוחמי ישראל הפגינו אומ־קרוח נפלא נגד צבאות הכובשים. צעירים, מרביחם בלתי מאומנים בלחימה, כבשו שטחים גדולים של הארץ, סללו במאמצים כבירים את „דרך בורמה“ לירושלים שהיתה נצורה ע"י לגיונות האויב. ברם כל זה לא הרשים את אצ"ג. הסייט שרדף אחריו כל השנים שבבוא היום הגדול לא הגואל יא־כוב את העם, אלא מנהיגי העם יא־כובו את הגואל. והנה בא היום המקווה אבל לא איכשרו קברניטי דרא: „ונס האפשר־לגדלות — בידים קְהוּת“.³⁸

אחד הגורמים לאכזבתו של אצ"ג היה הציות לתכתיבי האו"ם וההסכמה להפוגה לנוכח איום הסנקציות. בנידון זה הוא לא היה היחיד. רבים, ביחד דְקָרִי התנועה הרביזיוניסטית, הביעו את התנגדותם להפוגה וראו בה תכסיס להכשיל את המדינה. נסיגה זו פירושה כניעה והיא נובעת לא משיקולים מדיניים איסטרטגיים, אלא ממור־לב, ממנטאליות מעורערת ומחשיבה גלותית מסולפת. מסיבה זו לא יכלו מנהיגי העם להנחיל נצחון סופי ומוחלט כבימי יהושע בן־נון.³⁹

אצ"ג משתמש הרבה פעמים בדמותו של יהושע בן־נון הכובש הקדום של כנען. ברם לאירמוז בשיר הזה ליהושע שהעמיד את השמש בגבעון עד שהביס את האויב ולחוסר־האונים בימינו לעשות כמתפנתו יש משמעות מיוחדת. בהקשר האירועים של התקופה, המשורר ללא ספק התכוון לשני המבצעים שנודעו בשם „בן־נון“ בט"ז ובכ"א אייר תש"ח שנועדו להשתלט על הכביש באיזור לטרון בכדי לאפשר אֶספֶּקָה לירושלים הנצורה. שני המבצעים הללו נכשלו, לכוחות של החיילים העבריים נגרמו אבידות קשות, והדרך לירושלים נשארה חסומה. מבצעי „בן־נון“ בתקופתנו נכשלו ולא הזדהו באורם הנפלא של המבצאי הקדום בשם זה שהיה המנצח. לאור הרקע הזה מסתבר שאצ"ג מאשים את המנהיגים שהעדיפו להתפשר ולהִקְנֵעַ במקום להחזיק מעמד כיהושע בן־נון.

בי"ב בתמוז תש"ח הוכרז על ההפוגה השנייה והתחילו הדיונים והתיווכים הממושכים על הסכמים לשביתת־נשק. ההצעות של המתווכים היו ברובן שליליות ביחס למדינה היהודית, בייחוד היתה עויינת תכניתו של הרוזן פ. ברנדוט. הלה הציע בין השאר למסור את הנגב לערבים ולהעמיד את ירושלים תחת שלטון בינלאומי.

אף־על־פי שתכניות אלו עוררו זַעַם, מחאות והתמרמרות גוברת בכל החוגים שבמדינה, הרי אצ"ג לא האמין שהמנהיגים לא יתפשרו עם המעצמות ויקבלו את בינאומה של ירושלים. בכ"ד תמוז תש"ח, שנים־עשר יום אחרי שהחלה ההפוגה השנייה, הוא כותב „שיר דם דמע זהב“ ובו הוא קובל על השלטון היהודי שלדעתו הסכים להפרדת ירושלים מהמדינה. בשביל המנהיגים הללו אין לירושלים שום חשיבות מיוחדת. לערכה

הדתיים-ההסטוריים של ירושלים אין כל משמעות בעיניהם ולכן קל להם להתנער ממנה ולוותר על כל התמחדות מדינית או צבאית עבודה:

הם עולזים בשפלה הבנים, עת האם במצור היא.
הם שמחים עם שררה בשרון, עת הרני לאמם.⁴⁰ - -

לכאורה מתקבל הרושם שאצ"ג מתעלם מהעובדות ומאירועי הזמן. ללא ספק הוא היה מדע למאמצים הכבירים של חיילי ישראל לפרוץ את טבעת-החנק מסביב לירושלים, לסלילת „דרך בורמה“ שנעשתה, תחת מרגמות הלגיון, במסירות נפש עילאית. ברם, כאמור, לדעתו צעירי ישראל מקריבים את עצמם בחירוץ-נפש, אבל המנהיגים מכשילים אותם. לפיכך הוא איננו מזכיר אפילו באירמוז דק את מצבע „קדם“ שנועד לכבוש את העיר העתיקה כלילה האחרון לפני ההפוגה השנייה. במבצע ההירואי הזה השתתפו כוחות אצ"ל ולח"י, שבטח לא היו חשדים בעיני אצ"ג כ„כופרים“, ולמרות מאבקם וקרבתותיהם נשארה העיר בידי הלגיון הערבי.

רק לאור תפיסתו האידיאולוגית אפשר להסביר את טרונית המשורר וקובלנותיו שאינן משתבצות במארג המציאות של אירועי-הזמן. אחרי כל ההסתערויות והמאבקים הנואשים על כבוש ירושלים שקרו לעיניו ובידיעתו הוא שם שאלה כפי המלך דוד, בכ"ט תמוז תש"ח, שבועים וחצי מיום כשלונו של מבצע „קדם“: „א. גודדי ישראל / למה אינם לחומה סוערים?⁴¹ .. והנביא עונה לו שאמנם חיילי ישראל גבורים הם, אבל מנהיגיו הם שואפים לניא, לשפל ואינם מסוגלים להעפיל אל רום

— הכל בדינו, גורל היום ומחר.

גופים כלי נגון, נינים גבורים.

אך אויביך, מלכי, הנם — יהודים.

עינים לגי ולא הרה קוראים.⁴²

ירושלים — ארץ-ישראל

השערות שונות הובעו בקשר להפלגתו של אצ"ג לנופים רחוקים אחרי קום המדינה. יש שראו בה אכזבה מהתנגשותו של מיתוס בסלע המציאות והתנפצותו.⁴³ ויש שראו אותה בצורה יותר פשטנית כנובעת מתוך אורח-חיים חדש בחיק המשפחה שהמשורר זכה לטפח,⁴⁴ אולם להשערות אין מקום כאן, כי לפנינו הודאת בעל-דין. בכדי לעמוד על אכזבתו ומאמציו להינתק מן המציאות ולהפליג לכל הפחות ברוח לנופים רחוקים, יש לקרוא את דבריו שבוטאו בפרוזה ב„כנסת“ הראשונה שהוא היה חבר בה. בג' אדר, תש"ט, כעשרה חדשים אחרי הכרזת המדינה, השתתף אצ"ג בישיבה האחת-עשרה של הכנסת, בדיון על הרכב הממשלה ותכניתה, נאזמו משקף את דרך מחשבתו בהערכת המצב ויכול לשמש אספקלריה להשקפתו והלך-רוחו בשנת הקוממיות הראשונה. ואלה דבריו.

איני רוצה להגיע לידי מסקנה שאלה שעלו למלך. ושאר כאתמול לא אנשי מלוכה. אלא עם תרבות יאפולטיין ותארים איני רוצה להגיע למחשבה שהללו שזכו למלך. חושבים שענין המדינה זהו ממין עסק מורחב של „ישוב“ בלבד. עם יחודי גדול בעולם. בר השכלה ותרבות וכן יכולת של ביצוע בכל המקצועות. ועם שקיבל את מדינתו ונחל נצחונות צבאיים על כוחות אויבים שעלו עליו — עומד בסופו של דבר

נעני בפתח בפני השבט הבדוי מעבר הירדן. סופג עלבונות מקולוולים בדויים ונותן את עצמו לסירוגין להקזות־דם ומבזבז כוחות על ידי הפוגה, הבלגה ונסיגה.

לא התרוממו לרגע זה בעיקר ההנהגה לא גדלה... משום שהעם בציון נתן את בניו ובנותיו ללא־תנאי, באהבה, בשביל גאולת העם והארץ. בניס אלה עשו למעלה מכוחותיהם. למרות שלא נתחנכו לכבושים צבאיים, ויכולנו עכשיו בלי הגזמה – לו היינו מוכנים מבעוד זמן – לעמוד מעבר לירדן ובמורדות הלבנון ובדרך לנילוס, ולעומת שבית־זשק חסרת־שחר, היינו משיגים תוא־ישלום הנוחים לנו מכל הבחינות. כי לשלום כזה אנו מתפללים בכל לב...

אירע נס... אך הנס נתבזבז עקב ההפוגות, וההסכם ברודוס וכו' יכולנו להיות אדוני הארץ משתי גדות הירדן, חפשים ופנויים למפעל ובנין רחב התנהגותנו – תסביך של נחיתות...

אם אמרים היום ירושלים הכוונה היא לאותו גוש רחובות שהוא מעבר לחומות ירושלים האמיתית גוש זה קיבל את השם „ירושלים החדשה" עלי לקבוע את המונחים הנוכחים. שבהם יש להשתמש מהיום והלאה במוסד גבוה זה. ירושלים של האומה היא שבתוך החומה. בה הר־הבית. ואשר מעבר לחומות זהו עיבורה של ירושלים...

זכרו שירושלים היא בעית הבעיות ובה כל הפתרונות. בלעדיה – אין גאולה, והבנין אינו בנין. ואין ח"ו מוצא לחירות ישראל ממש... זוהי הבעת דעת ההיסטוריה והמסורת...

אצל שר האומה – ירושלים היא הכל. כל ארץ ישראל יחד. וזהו גם השכל הנוכח והבריא והאכזרי – פרי תפיסת־מושגים פוליטית – בפרספקטיבה היסטורית, תפיסת־מושגים אחרת – מובילה לתהום ושוב לשעבוד.⁴⁵

דברי אצ"ג ברורים ואינם צריכים לפרשנות פשטנית, מתוחכמת או מסולפת.

שיר מפתח־הגאולה

אחד השירים המעניינים משנת הקוממיות הראשונה הופיע ב„סלם" בשנת תשי"ב, אבל נכתב, כפי שצויין מתחתיו, בשנות תש"ט – שלהי תשי"א. יש להסיק איפוא, שחלק מן השיר נכתב כשנה אחרי קום המדינה וחלק נכתב, חוקן או עודכן כעבור שלוש שנים מהמועד הזה. כותרת השיר הוא „משירת הבחירה: פני קָן־נון בחמה למפת אברהם נגולה".

השיר הזה, בחלקו הראשון, הוא שיר תהילה והערצה ללוחמי ישראל ודומה במידה מסוימת לשיר, שהוזכר לעיל, „נבואה מתקִימת באה", שנכתב כשלושה חדשים לפני הכרות העצמאות. המשורר מרגיש את הסיבוב העצום של גלגל ההיסטוריה שהחזיר את האומה לימי ראשית התהוותה:

הנה ימי כבוש קדומים ופני בן נון בחמה...
מפת אברהם נגלה.⁴⁶

לאירמוז „קָן־נון" אין עכשיו קונוטאציה שלילית, כמו ב„שיר מעלנו מעל" שנכתב אחרי כשלושנות מבצעי „בן־נון" בקרבות לאטרון. פני יהושע קָן־נון מופיעים עכשיו בהדרם בחמה, במאור הגדול ולא כבאימרת חז"ל, במאור הקטן, הלבנה.⁴⁷ המשורר מעודד

ומורו את לוחמי העם להמשיך במלחמתם נגד האויב עד שינוצח ויפנה את כל שטחי המולדת:

ךהרו בכלי רכב, בחירי ישראל, במלוא שמש־נהר — בדרךכים!
שישועז — לעדות: שהיתה מכל אמת עולם אמתית
ערגתכם למלכות: ירשה מדורות עד ה'לם!
שאמת היתה תפלת האבות, והנה היא קמה
ואיננה חלום...
היא גשמית ועתית!

אמנם ירושלים היא כעת בידי האויב, אבל היא תשחרר. דרושה רק התמדה ללא־
ליאות, להלמות אדירים והשער המוגף יפתח מאליו:

תקעו התוקעים בחצוצרות! נגנו המנגנים בעוגב!
מצפה לבקוע אדיר שער העיר המוגף!
ימי כבוש קדומים בהוה, אין העת לנגן בגתית!

הגלגל חזר. איתערותא דלתתא של „דור הבלבוב“ היסב לאיתערותא דלעילא. גם
אלהי אברהם שהסתתר בחביון עוזו אלפיים שנה ושבימי השואה ראה בו אצ"ג כאילו
נעשה לאלהי הגויים, התעורר עכשיו ובא לישע עמו, „כי האמין ליגונכם ולכיסופי־
אדנות... בא זמן לרחם אחרי שזעם / כי את תרעלת כוסכם בגוים הוא גמע וטעם“.

מבחינת המציאות של אירועי־הזמן דברי עידוד אלה באו שלא בזמנם. הקרבות
שכְּבו והחוזים נחתמו לשביתת נשק. ברם משורר, אפילו כשנבחר לכנסת, הוא משורר.
שירתו נובעת ממישור החזון והיעוד. המציאות עגומה, כמרביתה של ההיסטוריה היהודית,
אבל החזון והיעוד נשארים בתקפם לעד. ההספמים הפורמליים אינם יכולים לעצור את
גלגל ההיסטוריה המתעגל לראשיתו:

עכשיו הבחירה בידכם: עשו מעשים למלוא נס!
היה חשף עבת ולא מצאתם את הסף הגונו
מתחתיו את מפתח הפז של הרביר המוגף!
הנה והנה מלא אור.

קשה היה למצוא את מפתח־הגאולה שהיה טמון במשך דורות מפאת חשכת הגלות
שאפפה את העם, ברם עכשיו כשהאיר המזרח הוא נתגלה ויש רק להיזהר שלא לאבדו
ברגע האחרון.

האפשרות לאבד את מפתח הגאולה ברגע האחרון מדאיגה את אצ"ג מאד. הוא
האמין תמיד שביום מן הימים יופיע הגואל, אך חשש שבעת יעמוד חזון הדורות להתגשם
יתערב השטן; משהו יתקלקל ויאפס את מימושו. משיחים רבים קמו לישראל אבל
משימתם נכשלה. הוא מודע לנסיגונו של רבי יוסף דילה רינה⁴⁸ ולאגדת המלך דוד, שק.א.
שפירא חיבר בלדה עליה.

עוד בשנות השלושים סיפר אצ"ג „באזני ילד“ על המשיח שהגיע לירושלים. „הוא
היה כה קרוב... היה פה... אני שמעתיו קדלג מני הר אלי הר... אך אל הר הרה־בית
לא בא... הוא הגיע עד המבוא, רק עד סף המלכות“.⁴⁹ לאור נסיונות אלו הוא דורש

אורי צבי גרינברג בקבוצת סופרים אידיים בוורשה, קבוצת "כאלאסטרע" (הכנופיה), מימין לשמאל: ישראל יהושע זינגר, מלך ראוויטש, פרץ מארקיש, אציג, פרץ הירשביין ומנדל אלקין.

ומבקש מ„בחירי ישראל“ שבדורו לכל יחמיצו את השעה הגדולה ולא יתנו „עטרת דוד“ שהשיגה בדמע ובדם, להישמט מידם ברגע האחרון:
 עֲטָרַת דָּוִד שֶׁעֲטָרָה לֹו אִמָּה מֵרַחֶפֶת מַעַל: שְׁחֲרִיתִית —
 אַחֲזוּ בָּהּ הַיֵּטֵב, בַּחֲרִי יִשְׂרָאֵל בְּדוֹרִי,
 לְבַלְתִּי עוֹד תִּגְזוּ לְמָרוֹם... או תִּפֵּל וּתִנְפֹץ,
 וְשׁוֹב לְשָׁנוֹת אֶלֶף בְּכִוִּיּוֹת וְכִוִּיּוֹת!

השורות בשיר מזכירות את החרוזים שב„מסדה“ ללמדן המשביע את ידי ישראל החובקות את חומת מסדה לא לנטשה ולא לגלוש הימנה ברגע האחרון אל התהום האין־סופי.⁵⁰

אצ"ג מזרו את בחורי ישראל להיות ערים לכך „כי לנס יש כנפים... פן חתמהמהו ויגזו, ושוב לשנות אלף“. כך קרה בעבר כשהמשיח בא, עג עיגוליו כנשר על פני הר־הבית והוכרח לשוב כלעומת שבא — „אולי לעיר טיטוס לקשת־השער שם שב... כחוק המשיח־שוב לאלפים שנה.“⁵¹

אצ"ג חוזר על מוטיבי התוכחה שמלפני קום המדינה. „הוא יבוא־בכם־קרוב“ — מזהיר המשורר: „מלכי עָרֵב אֵינָם מְלִכֵי חֶסֶד, אֵינָם פְּרָנֵץ יוֹסֵף... / אֵין גְּנוּנֵי שְׂבִיָּה לְעָרֵב / יִשְׁקַעֵאל הוּא שׁוֹסֵף.“

פחדו של המשורר הוא גדול מכיון שהוא מודע לכוח השיכחה הקיים בעם. על אף היסורים והרדיפות זה אלפיים שנה לא למדו היהודים לקח ואינם זוכרים אפילו את סיום הבלהות של אָמֶשׁ, כלומר השואה, כולל הפרעות בציון. — הסכנה עכשיו גדולה שבעתים. גבולות האויב קרובים והוא אורב ומתנכל מכל זְוִיֹּת: „הַבֵּיטוּ: קְרוֹב הוּא מְאָרֵב הָאוֹיֵב: עַד אֵל רִיס — עֵין מִיָּמִין וְעֵין מִשְׁמָאל!“

קברניטי האומה, הוגיה ומנהיגיה עודם ממשיכים לחלום חלומות באספמיא עת „ההוא במארב בהקיץ“. ולכן שוב מזדקר „כלב בית“, שמכבר הימים הריח את עשן הדליקה טרם הגיע לתושבי הבית. הוא שראה את ה„עננים בשמי ירושלים“ שש שנים לפני שהקדירו; הוא שהתריע על מלחמת גוג ומגוג שנים טרם פרצה השואה, — עומד שוב בהול ומורתח לבאות. תחושתו חדה, רגישתו עצומה וחוזנו האפוקאליפטי: אָנִי חָרַד בְּלִילוֹת פְּחָרַד עֵץ לְכָרֶת... .

במצב של מועקה נפשית כזאת אין פלא שאצ"ג הרגיש צורך לברוח מבחינה פסיכולוגית ולהפליג לנופים רחוקים. הדרכאים עולה משיריו, גם מאלו שכתב עשרים שנה לאחר קום המדינה, הוא את יעדו מילא בהכרזו השפם והכרו על „עוז אמיתו כמטל בִּי חֲנָנָא בָּא הָאִישׁ בְּמִוֹ-אֵשׁ וְשֵׁר שִׁיר־אֵשׁ דַּת פְּסוּפִים אֶל הָעֵת“ עכשיו הוא יודע את עח־אָמְתוֹ: „את חייו הוא הביא לדריכה בַּגִּתוֹ“... 52.

הערות

- (1) ספר הקטרוג והאמונה, ירושלים תרצ"ז עמ' קס"ט. (2) שם, עמ' קס"ו. (3) שם. (4) שם, עמ' צ"ד. (5) שם, עמ' נ"ט. (6) ש. שלום, „שהחינו“, היינו כחולמים, תשי"ד, עמ' 5. (7) לוח הארץ תל-אביב בשנות תש"י, תשי"א, תשי"ב-תשי"ג. (8) שם, חשי"ג. (9) שם, תשי"א. (10) „לסעיף סלע עיטם“, מאסף לדברי ספרות, בקורת והגות, תשכ"ח. (11) לוח הארץ, תשי"י. (12) ספר הקטרוג והאמונה, עמ' נ"י. (13) הגברות העולה ת"א תרפ"ו עמ' ל"א. (14) „שירת המושגים: שיר הזוהר והמסוה“, הארץ, ט"ו שבט, תש"ח. (15) „לעת קרב בעמי: תפילה לרוח קדומים“, הארץ, כ"ח ניסן תש"ח. נכתב באייר תש"ז. (16) „שיר החלום הנעלה“, שם. (17) רחובות הנהר, ירושלים תשי"ד, עמ' ל"ז. (18) איזור מגן ונאום בן-הדם, ירושלים, תרפ"ט. (19) „עם דבר האושפיו הירושלמי“ הארץ, ט"ו שבט תש"ח. (20) „נבואה מתקמת באה“, הארץ, אדר א' תש"ח. (21) אימה גדולה וירח, תל-אביב תרפ"ד עמ' 50. (22) רחובות הנהר עמ' ס"ח. (23) „נבואה מתקמת באה“, הארץ, י' אדר א' תש"ח. (24) ספר הקטרוג והאמונה, עמ' קי"ט. (25) שם, עמ' פ"ח. (26) שם, עמ' קי"ב. (27) ירמיהו ט': א'. (28) ספר הקטרוג והאמונה, עמ' קי"ד-ק"ל. (29) שם, עמ' קכ"ו. (30) שם, עמ' קט"ו. (31) שם. (32) שם, עמ' קי"ט. (33) רחובות הנהר, עמ' רס"ו. (34) ספר הקטרוג והאמונה, עמ' פ"ח. (35) רחובות הנהר, עמ' ש"ח. (36) שם, עמ' רצ"ט. (37) קלם, ירושלים שנה ד' גליון ד' (מ'), מנחם אב תשי"ב. (38) שם. (39) שם. (40) שם. (41) שם. (42) שם. (43) ברך קורצווייל, בין החוץ לבין האבסורדי, ירושלים תשכ"ו עמ' 23-34; 64-76. (44) משוררים של שירה ב', ח"א תש"ל, עמ' 33. (45) דברי הכנסת ח"א, תש"ט עמ' 107-110. (46) קלם, ירושלים, שנה ג' גליון י"א (ל"ה) שבט תשי"ב. כל שאר הציטטות מן השיר הזה, מלבד אלו המסומנות אחרת. (47) כבא בתרא י"ד: (48) ספר הקטרוג והאמונה, עמ' ס"ט. (49) שם, עמ' ל"ז. (50) כל שירי למדן, ירושלים, תשל"ג עמ' 40. (51) ספר הקטרוג והאמונה, עמ' ל"ח. (52) „לסעיף סלע עיטם“, „מאסף“ תשכ"ח.

לשון ומחשבה

(תפיסת האלוהות בתרבויות ישראל)

אפרים שמואלי

— א —

לשונות האלוהות, כלומר — המונחים והתוארים, שבהם מגדירים ומתארים את אלוהים או מתפללים אליו, מעידים יפה על תפיסות עולם ואדם נבדלות בחטיבות משמעים מאורגנות, שכל אחת ואחת מהן מביעה תורת ממשות אחרת. לתפיסות אלה וכל הכרוך בהן מבחינת משק ומדינה קראתי תרבויות. הערך העליון, המושל בכל הערכים, העוצמה הרבונית, הוא אב מושג, אבי־ישות, או כלל כל ההויה, אלוהים, שכל תרבות תופסת אותו, לפי דרכה ועיקרי מציאותה (האונטולוגיה של התרבות).

מניח אני כאן ארבע הנחות אלה:

א. יש בתולדות ישראל תרבויות שונות זו מזו, והן יחידות של משמעים מלוכדות פחות או יותר עם כל המתחים שביניהן, והשימוש ביחידה זו של תרבות פוריה יותר מזו של זרמים או תקופות. "התיקוף" (הפריודיציזה) משלים את בחינת התרבויות ואינו יוכל לבוא במקומה.¹

ב. תרבויות אלה מדברות בלשונות שונות זו מזו.²

ג. לשון היא יותר מכלי מחשבה ודיבור, היא גילוי עולם ועיצוב העולם. יחסה למחשבה אינו זה של סיבה ומסובב. איני מחליט מה קודם למה אבל אני מניח, שהן כרוכות זו בזו.

ד. שמות האלוהות הן מילות צופן ומילות שורש לתפיסת תרבות שלימה. על כן יש הבדל גדול בין אל עליון לבין שכינה, לבין יושב הכרובים לבין מקומו של עולם.

אין זה מקרה שתרבויות יתצמן לעצמן מונחים חדשים לאלוהות. הן ביטוי לנסיגות חיים חדשים, לדעת עיונית, לדעת מעשית לדעת סוטרולוגית (רעת הפדות והישועה) חדשות בכל תרבות משבע תרבויות ישראל, כפי שהסברתי בהרחבה בספרי. מערכות הלשון הדתיות מעורות, כמובן, במערכות הלשון הכלליות שבאותן התרבויות. הלשון הדתית אינה יחידה סקראלית מנותקת, או כמו שאמר המשורר: "אם יש קצבה להדרת אלוהינו גם להדרת לשוננו יהיה קצבה וגבול, הכולאים אותך בעדן נייר, אצילות שכחת עצבון, שבתיות־עד עקה, לא נאה לבת מלכה לדרוך דומן ולהתלכלך בתפקידי שפל" (א. רגלסון בספרו "חקקות אותיות"). הלשון של האלוהות באה "להעלות חולך אל קדושך ולהוריד קדושך אל חולך, למען יהיו כל פעלי אדם דרוכים אל נצח חסוך והדרך והדרך". מן הראוי למנות בתחילה את שמות האלוהות בארבע התרבויות הראשונות: המקראית, התלמודית, הפיזית־הפילוסופית המסתורית, ולהראות את גודל הבדליהן. ריבוי השמות וההבדלים ביניהם הם לנו תמיהה גדולה. נעמד להלן על הבעיה של הלשון הדתית בתפיסת האלוהות ועל הדימויים והמשלים הסמלים ונבליט את "השערוריה" שבסמלים בכל תרבות ואת ההכרה שבאותה "שערוריה". מכאן תובן לנו טענת הרמב"ם על אלה "שלקחו הבורא יתברך מדרס ללשונותיהם" (מו"נ א, טז). מבחינה מסוימת אנוסים היו לעשות כן בכל תרבות, והטעמים יבוררו להלן.

האמור באלוהות אמור גם בתורה ובישראל. להלן אני מבקש להוכיח, שאבות־המושגים ואמהות־החיות נשתנו שינוי רב בכל תרבות מתרבויות ישראל. כל תרבות ותרבות הניחה

בתשניתה דמות דיוקן מסוים מאד של אלוהים, תורה, ישראל ותולדותיו בעולם, ביחסו לאלוהים ולתורתו. על פי תפיסתי עמדו בעינים בכל הדורות שמות המושגים והחוויות בלבד, שרטוטיהם וגווניהם, ולא עיקרם, ואפילו השמות נשתמרו בקושי בגלל שינוי הלשונות. במושג אלוהים, למשל, חל שינוי ניכר בשמו וגם בתוכנו ובמשמעותו כולה בכל תרבות ותרבות, כפי שנראה בסמוך. המשמעים נשתנו לפי הקירבה לאלוהים, הדרישה לאינטימיות של המאמין, לפי ההרחק הנדרש ליראת הרוממות, הכל על פי תורת הממשות (האונטולוגיה) המושלת בתרבות. אבות-המושגים: אלוהים, תורה, ישראל משמעה שונים איפוא בהקשרי המחשבות וההתנסויות השונות שבכל תרבות ותרבות, והדימויים והסמלים שבלשון הם יותר מכלי ביטוי לשינויים אלה.

— 3 —

נתבונן כאן לרגע בטרנאספורמציה שחלה בכינויי ה' בלשונותיהן של תרבויות ישראל. במקרא ה' נקרא אלוהים, אל צבאות, יושב הכרובים, אל שדי, אל עליון. קשריו לארון הברית, למשכן, למקדש ולמרכבה נתבארו לא פעם, ואין כאן המקום להאריך.³ ברור שכינויים אלה התאימו יפה לתרבות המקראית, ל"יהי בנסוע הארון" ולתקופת המקדש. ביתר דיוק ופירוט אלו שמות אלוהים במקרא:

1. אל, שהאטימולוגיה שלו עדיין שנויה במחלוקת, אבל רוב החוקרים סבורים ששורשו אול או איל, וענינו חוזק, והוא מצוי ביותר בספרות החכמה והספרות המזמורית.
2. אלוה, אולי מהשורש הערבי אליה — להתיירא לדאוג, כלומר — הכוח המשפיע יראתו על בני אדם. שם עצם כללי כזה, כמוהו כאל, נעשה שם עצם פרטי: אלוהי ישראל.
3. אלוהים, אפשר הריבוי של אלוה או של אל בתוספת ה'. הוא נמצא רק בספרות החכמה ובספרות המזמורית ולא בספרות החוקים והמשפטים ובספרות הנבואית.
4. ה', שם העצם הפרטי המצוי ביותר במקרא הוא ה', שמו המיוחד של אלוהי ישראל והוא חוזר במקרא 6,823 פעמים. עוד בימי תרגום השבעים לא הגו אותו ככתיבתו (תרגומו היווני Kyrios — אדוני) על שמות אלה נוספו במקרא:
5. יה, אהיה הוא רק פירושו לשם ("אהיה שלחני אלכם" שמ' ג, יד).
6. אדוני, שבא במקרא במיוחד כלשון פנייה לאלוהים.
7. שדי, המורה בעיקר על אלוהי הפוריות בטבע, על פי השפעה בבלית.
8. עליון, בהשפעת הכנענים שכינו כן את אבי האלים.
9. צבאות, בצירופים שונים לשם ה' או אלוהים או לשניהם כגון ה' אלוהי צבאות. הצבאות נתפרשו כצבאות השמים, כצבאות כל הברואים, כצבאות ישראל או כצבאות המלאכים. על השמות האלה נוספו עוד כינויים רבים, שהמפורסמים שבהם הם: אביר יעקב, אביר ישראל, פחד יצחק וצור ישראל.⁴

בין שמות אלוהים יש הבדלים. ברור, כי לפי תוכנו מושג ה' במקרא מיוחד במינו בכל דימויי האלים והאלהויות. ענינו אל אחד ויחיד, שכל המציאות ומעשי אדם הם כאין נגדו: הוא בוראם ומנהיגם של האדם והטבע, ועליונותו המוחלטת של הרצון האלוהי קובעת יחס מיוחד לאדם. הוא מבקש את האדם לדעת אותו כאילו משתוקק לקירבת אדם וקורא "השכל וידוע

אותי!" דעת זו, דעת אלוהים ודעת דרכיו היא הישג מוסרי-דתי.⁵ נשגבותו ורוממותו אינן מונעות מאלוהים ביטויי חיבה, אהבה וחסד. יחסי קירבה מיוחדים אלה מביאים לידי ההרגשה, שהאל המסתתר לפי טיב קדושתו, המובדל והמופרש ורחוק רחוק מי יודענו, מבקש להיות אל מתגלה בלבושי המוחש ובנפש האדם. אלוהים הוא האב (ה' אבינו אתה, יש' סד). פסוקי דביקות "ואני תמיד עמך, אחוזת ביד ימיני" (תהילים עג, כג), "גם כי אלך בגיא עלמות לא אירא רע כי אתה עמדי" (שם כג ד) הם ביטויים ליחסי קירבה. אבל מצד אחר אנו מוצאים במקרא את הביטויים המשגיבים והמרוממים את ה' והמרחיקים כל אפשרות של דביקות: "כי לא ראיתם כל תמונה" (דב, ד, טו), או "ואל מי תדמינו ואשוה" (ישעי כד). אף כל פי כן אין גם בהם הפשטה גמורה במשמע פילוסופי של "צורת הצורות" אריסטוטלית, אלא זיקה תמידית בין אלוהים לבין האדם וגויי הארצות. הרצון האלוהי מתערב במעשי העולם, ועל כן הוא לובש לעיתים קרובות דמות מוחשית ביותר, כגון "ועתק יומין יתב, לבושה כתלג חור ושער ראשה כעמר נקא" (דניאל ז, ט) וצירום פיוטיים דומים לזה.

בתרבות התלמודית נוספו שמות חדשים, שלא נזכרו במקרא כל עיקר: שמים, מקום, גבורה, הקדוש ברוך הוא, ריבונו של עולם, שכינה, רחמנא, אבינו שבשמים, מי שאמר והיה העולם, מי ששיכן שמו בבית הזה. בתרגומים הארמיים שמות אלוהים הם מימרא דה', ודבר ה' מתורגם מתגם.

ראוי להסתכל בכמה משמות אלה. הכינוי שמים מצוי הרבה בספרות התנאים: שם שמים, מורא שמים, קדשי שמים, דיני שמים ומלכות שמים. הוא גם כינוי לרצון האלוהים (אשה שהקנו לו מן השמים — נדרים פ"י, מ"ז). אבל מכיוון שכינוי זה עלול היה, כנראה, לעורר את הרושם של אמונה בתורת השניות של כיתות הגנוסטיות, נדחה ולא עמד לו ייחוסו עוד מימי התנאים הראשונים. ואמנם הכינוי שמים מצוי גם בדרות אחרות, כידוע. הכינוי מקום נתפשט ביותר בתקופת התנאים, כדי כך שא. מרמורשטיין ביקש להורות, ששם זה נתייחד לתנאים, בעוד שהאמוראים חיבבו את הכינוי הקב"ה. א.א. אורבך סבור שהכינוי מקום הוא עברי מקורי.⁶ לי נראה, שקשה להביא ראיות על כך, שהרי עוד פילון כינה את הלוגוס בשם מקום, והאמוראים כבר אינם מבינים את עצם משמעו של הכינוי, ולא רק את מקורו, סימן שהכינוי היה מילדי הנכרים — זמורת זר. ר' אמי שאל למה מכנים שמו של הקב"ה מקום? התשובה היתה "מפני שהוא מקומו של העולם". א.א. אורבך מעיר בעדק, שהכינוי מקום בא לבטא את גדולת אלוהים, המתגלה במקום מסוים, כלומר — את קירבת אלוהים לאדם ולמקום שבו אדם נמצא, את האימננטיות של האלוהות, והוא מביא את הדרשה בפרקי דר' אליעזר ("פל"ה פב): "ולמה נקרא שמו מקום אלא בכל מקום שהצדיקים עומדים בו, הוא נמצא ביניהם". יש שביקשו לטעון, שכינוי זה נמצא כבר אצל התנאים הראשונים, כגון שר' שמעון בן שטח אומר לחוני המעגל "ומה אעשה לך שאתה מתחטא לפני המקום"⁷; ועל חסידים הראשונים נאמר שהיו שוהים שעה אחת קודם לתפילה, "כדי שיכוונו את לבם למקום"⁸. אפשר שכן הוא. אבל דווקא אימננטיות מוחשית זו של האלוהים עוררה, כנראה, את הרושם, שכאלו באים לזהות את אלוהים עם מימד חיצוני של העולם, ומחשש זה של קירבה יתירה ("אין אנו יודעים אם הקב"ה מקום עולמו, אם עולמו מקומו") חידשו כינויים אחרים. ברור שהכינוי שכינה קרוב לכינוי מקום במשמע של אימננטיות וקירבה לאדם. אורבך העיר על כינוי זה, שחסרים בו ובדימוי צירום של בת מלך, מטרונה, מלכה או כלה: "חסר באלה כל יסוד נקבי, יסוד שתפס אחר כך מקום ניכר בקבלה — בהשפעת תורת גנוסטיות". ניכר בביורו, שחז"ל חששו להשפעות זרות. ובאמת צא ולמד כיצד התגלגלו טיבה ומשמעה של השכינה בתרבות המסתורית לגולים גנוסטיים.

הכינוי גבורה, שבא ללמד על כוחו וגבורתו הכול-יכולה של בורא העולם ומחיה המתים, מכוון בפירוש כנגד פולחן האלילים ומלכי בשר ודם. טיטוס הרשע גידף וחיירף כלפי מעלה: "כשהייתי בביתו וברשותו לא היה בו כוח לבוא ולעמוד נגדי, ועכשיו כאן קדמני"⁹ היתוש שגרם למותו בא להעיד על כוחו וגבורתו של הקב"ה. אבל הכינוי גבורה זוהה גם עם העוז והמעוז, שנדרשו לקבלת התורה ולתלמוד תורה. כוחו של ישראל לקבל את התורה הוא עוז. על הפסוקים ה' עוז לעמו יתן, נהלת בעוזך, דרשו חז"ל: "אין עוז אלא תורה". וכיוצא בכך "עוז חמרת יה – אין עזי אלא תורה". נראה לי שתמורה זו של גבורת ה' בעוזה של התורה מציינת ביותר את תרבות חז"ל.

מה אירע ללשונות של אלוהים במקרא: אל צבאות, יושב הכרובים, אל שדי, אל עליון והאחרים? ברור שלא התאימו עוד לתרבויות, שבאו אחרי התרבות המקראית. בהן הופיעו כינויים חדשים, כאמור. אני טוען כאן, שהשמות החדשים לאבות – המושגים מביעים השגות וחוויית חדשות מכוח ההתנסויות והחוויית, שנתחדשו לדורות בהתייחסותם לאלוהים, לתורה לישראל. כשאתה נכנס אל שערי התרבות הפיזית-פילוסופית, אתה מוצא שם את "עילת כל העילות" ו"סיבת כל הסיבות" אלה הם התוארים החביבים ביותר על הרמב"ם, וכן הוא מסביר במו"נ א.ס.ט: "הפילוסופים, כמו שידעת, יקראו השם יתעלה העילה הראשונה הסיבה הראשונה". ושם הוא מתווכח עם כל "הבורחים משם זה ויקראו אותו פועל שהם יאמרו, אם נאמר שהוא עילה יתחייב נמצא עלול, וזה מביא לקדמות העולם ושהעולם מאתו על דרך החיוב". הרב מבקש להוכיח להם את טעותם, כי על פי דעתו הסיבה קודמת למסובב, יתר על כן, היא אינה תלוייה במסובב, באופן שאפשר לנו לצייר את הסיבה בלי מסובב, ועל כן אין חשש לאמונה בקדמות, שתהא כרוכה בכינויים אלה.¹⁰

בתרבות המסתורית אתה מוצא את "האין סוף", "הטמיר מכל הטמירין", "ההוא טמיר", את עתיקא קדישא, את דמות האדם הקדמון העליון וכינויי אלוהים אחרים. כללו של דבר: המושגים והחוויית נשתנו ומכאן השינוי בשמות האלוהות: ואפילו במקום שהשמות נשתמרו, הוטל במשמעם שינוי גדול.

בחר, שהמדובר כאן בגילויי האלוה, כלומר, בתארו, אם לנקוט לשון ימי הביניים, כלומר – לא בעצם האלוהות אלא ברשמים שהיא עושה על המאמינים. אתה מוצא, שאלוהי המקרא בורא שמים וארץ, גזור ומנחם, מכה ומרפא, רומס גויים בחמתו, חמוץ בגדים מבצרה, נלחם באלוהי הגויים, בבעל ובעשתרות, שעבודתם מלאה את כל הללה של התקופה, ואילו בתרבות התלמודית אלוהים, כביכול, מתעטף בטלית ומתעטר בתפילין, יושב בישיבה ולומד תורה, מתנהג בחסידות וגולה יחד עם עם סגולתו. שמות אלוהים מביעים את גילויי. בכינוי שמים הביעו חז"ל, למשל, על פי רוב את רצון אלוהים, כגון שהבדילו בין "אשה שקנה הוא לעצמו" לבין "אשה שהקנו לו מן השמים"¹¹ היינו אשה שבאה לאדם ברצון ה'. וכדומה: "אי אתה יודע שאותה אומה מן השמים המליכה"¹² וכו'.

גילויי הדמות מרובים לפי רוב המושגים, שבהם מצטיירת ומוגדרת האלוהות. לפיכך אין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד, יש הבדל ניכר בין התרבויות. כיצד ועל שום מה? הדיבור הדתי קשור, בלא הפרד, בתודעה האנושית ודרכי השגתה בתחום היסטורי מסוים. משמעו של שם האלוהות תלוי בבחינה שבה רואה אותה המתבונן-המאמין. אף כי כל השמות באים לציין ישות הניצבת מנגד לאדם, ממשות מופרשת לעצמה ומוחלטת בכוחה. ההבדלים בתפיסת היכולת האלוהית לפעול ובדרכי התגלותה, על פי דעת המאמין, גורמים להבדלי השמות: אל צבאות אלוהי המשפט, חנן ורחום, קנא ונוקם. בלשון חז"ל דברו הנביאים "מפי

הגבורה", "מפי הקודש", "על פי הדיבור" או "מפי השכינה". השם קובע את הישות האלוהית במסגרת מסוימת של מושג, שאפשר לחזור אליו ולהכירו לפי הסגולות שתחם אותו מושג לאלוהות, שכן השם הוא יחידה לשונית, ואילו המושג הוא יחידה הגיונית, ושמות ומלים רבים מביעים מושג כולל אחד. מכיוון שהאלוהות שייכת לספירה לא-אמפירית-תל-עובדתית אפשר לייחס את המושג למשמעים רבים, שלפיהם משתנים השמות. בזמן שתפיסת הממשות העל-ממשות משתנה, ומתחדשים טיפוסי המחשה והמשגה אחרים, מופיעים איפוא שמות ותארים חדשים לאלוהים. ללמדך כי הדיבור הדתי שייך לשותפות הלשון ההיסטורית ואינו יתום או נעזב לעצמו בלשון סאקראלית, שאין לה אחיזה בכל מרחביה ומעמקיה של לשון האומה. הוא דיבור מסוים, בן תרבות ואקלימה הרוחני כולו. על כן אין פלא, שבכל תרבות נשמעת הקובלנה, מכללא או במפורש, כלפי כל אלה "שלקחו הבורא יתברך מדרס ללשוניתיהם" (מו"ג, א, נט), כנזכר לעיל.

— ג —

מן הראוי להעיר כאן, כי האמור בדמות האלוהות יפה מבחינה עיקרית גם לשמות נושא של כל תרבות מתרבויות ישראל, לאותה "חטיבה אחת בעולם", שעשתה את הקב"ה חטיבה אחת בעולם, כדברי חז"ל¹³. הלא יש הבדל רב בין העברים, עם ישראל, בית ישראל, בית יעקב, בני ישראל ועדת בני ישראל, יהודה ובני יהודה וכיוצאים באלה מן המונחים שבתרבות המקראית. לבין כנסת ישראל שבתרבות התלמודית. בית יעקב ובית ישראל היו כינויי משפחה מובהקים, אבל הכינוי כנסת ישראל שוב אינו דבר שבלידה בלבד אלא הכרע רצון דתי. השייכות לכנסת ישראל ניתנת רק לכל "הנבדל מטומאת גוי הארץ". אמנם משפחות שחתמו על כתב האמנה הן וצאצאיהן שייכים לכנסת ישראל, אבל שלא כבתרבות המקראית יש כאן החלטת היחיד המאמין. ברור לי, שבשעה שאנשי כנסת הגדלה הכריזו בין שאר סיסמותיהם "עשו סייג לתורה" (שתי הסיסמאות האחרות היו "היו זהירים בדין העמידו תלמידים הרבה"), נתרקמה חברה יהודית בעלת תרבות חדשה. כנגד סייגים אלו ודמות החברה שיצרו התקוממו רבים, כידוע לנו מתולדות הכיתות שבימי בית שני ואחריו. יוסף בן מתתיהו מספר: "איש מאנשי ירושלים שהיו מאשימים אותו בהפרת המצוות הנוגעות למזון, או בחילול שבת, או בהפרה אחרת של החוק מאותו המין, היה בורח לאנשי שכם, והיה טוען כי גרשו אותו בלי כל אשמה"¹⁴. כנסת ישראל נעשתה לימים דת משה וישראל או דת משה ויהודית, קהילות קדש של יהודים, ארגוני איזראליטים גרמנים או צרפתים, בני דת משה, ולבסוף הישראליים, אזרחי מדינת ישראל — גלגל שמות שהוא היסטוריה של תמורות גדולות. האין שינויי לשון שינויי תרבות?

על תפיסת המושג תורה לפי שיטות הפרשנות שבכמה תרבויות ישראל כבר הרחבתי את הדיבור בספר "שבע תרבויות ישראל". כאן רק אוסיף, שמה שאירע לאבות-המושגים אירע גם לאמהות-החוויות. אף הן פטשו צורה ולבשו צורה, הכול לפי תפיסת הממשות של התרבויות. הבדלי שמות האלוהות לפי ההבדל בתרבויות מובנים ביותר כשמוצאים, כי ביסוד כל תרבות הונחה תפיסת הממשות המיוחדת לה בלבד. על פי תפיסה כוללת זו ראו בני אותה תרבות את דמות האלוהות. סמלים של תרבות אחת ולשוניתיהם היו למורת רוח לתרבות אחרת. כי סמלים הם צמצום מוחשי בגדר תפיסה מסוימת דימוייה, הם "שערוריה" אינטלקטואלית להוגים בתרבות, שפרצה גרדי תפיסה זו ומוחשיותה.

יצר התרבות הפיזית-הפילוסופית מבין ההוגים ביקשו, כידוע, לפרש את המקרא וגם את דרשות חז"ל על פי תורת הממשות שנתחדשה עליהם. דרכם בפרשנות המקרא, וכיותר זו

של הרמב"ם, נחקרה לא מעט. השתלמות האדם היתה ביניהם תכלית התורה ותעודת המדע הפילוסופיה כאחד, השתלמות זו עניינה התבוננת באלוהים, בתוארו ובמעשיו ותיקון המידות של היחיד והנהגת הציבור במשפט ובצדקה. העיון השכלי עולה בקנה אחד עם ההתגלות האלוהית. "חלילה לאל מן השקר שיבוא בתורה מה שהשכל מרחיקו" הכריז יהודה הלוי¹⁵.

על פי מכשירי ההגיון והמדע יש ללמוד את התורה, "ובשכל יאמן אצלנו ספר תורת אלוהים"¹⁶, ואין סתירה בין האמת האלוהית לבין האמת האנושית. זו היתה הנחת יסוד. אמנם היו הבדלים ניכרים בין ההוגים. יש שהתחילו באמונה בתורה וביקשו לה משען וסעד בתבונה האנושית ובמכשיריה, ויש שהתבונה היתה להם נקודת-מוצא ואבן-הבוחן לאמת התורה "מנהגנו – טען הרלב"ג בהקדמה לפירושו לתורה – לחקור תחילה מצד העיון ואחר כך נתבאר לנו שכן היא דעת תורתנו". יש לבקש את האמת כפי שהיא יוצאת מדרך העיון השכלית, "ולא יחשוב המעיין, שתהיה התורה מונעת אותנו בהתאמת מה שיתאמת בזה הספר, וזלת שיהיה האמת כן עצמו".

הקושי הגדול היה באמת העתק הלשון והסמלים, שהביעה תורת ממשות המקראית ללשון וסמלים שעיצבו והביעו את התרבות הפיוטית-הפילוסופית ותפיסותיה כולן, שהיו שונות מאד מן התרבויות שקדמו לה. הרמב"ם נתכוון לכתוב "ספר הנבואה" ו"ספר ההשוואה", כפי שהעיד בהקדמה לפרק חלק בפירושו למשניות ובפתיחה למורה נבוכים. ובאמת מורה הנבוכים הוא במידה רבה קיומה של אותה כוונה. בפתיחתו הסביר הרמב"ם, שהוא בא לבאר בו "ענייני שמות, באו בספרי הנבואה" וגם "משלים סתומים מאוד, שבאו בספרי הנביאים", וכן דרשות חז"ל ב"ספר ההשוואה", שעניינו התאמה והארמוניזציה ולפי תרגום אחריו "קשר העניינים עם השכל", ובערבית: מטאבקה – הבטיח לבאר את הספקות המתעוררים עם קריאת אותן דרשות חז"ל הנראות רחוקות מאוד מן האמת העיונית.

— ד —

בלשון ימינו ניתן לומר על הוגי התרבות הפיוטית-הפילוסופית, שהם ביקשו לשחרר את לשון כתבי הקודש והתלמוד ואת שמות האלוהות שבמקרא ושבתלמוד מן השעבוד להסגר התחשה ולתענועי הדמיון ולעשותה לשון השגה שכלית-רוחנית. סמלי המקרא והמדרשים בשמות ובמשלים ובחידות נראו להם כשערוריות המסעירות מאד את לב המאמין, כי התורה מורה פילוסופיה של רוחניות. "ההשגה השכלית אשר לא ישתמש בה חוש ולא מעשה גוף" – זוהי הגדרת השכל האנושי במו"נ א,א – אי אפשר לה שתסכים ללשון "נעשה אדם בצלמנו", כפשוטה. הסמלים על דרך השיתופים וההשאלות, שנעשו על יסוד דמיון קרוב או רחוק, ותוכם הרעיניו משתכח על פי חב ונאכל על קליפותיהם, סמוכים יתר-על-המידה לשורשיות במוחש ובכוח המדמה, ואינם מאירים את השכל. ונהפוך הוא, הם מערבים עלינו את הדעת ומטשטשים את המשגים. בגדי הלשון, אפילו הם חמודים, כבדים ומכבידים, כמין שריון נחושת של גלית הפלשתי, שאינו יפה למערכות אלוהים חיים.

דבר אחר: סמלים הם פרי זמנם ותרבותם ודרכי המחשבה ודימוייה, ומכחינה זו הם מקרי היסטוריה, ואינם "מחויבי המציאות": מדוע ובמה כשרים הם מאחרים? ולסוף: המשלים והשמות שבכתבי הקודש כבר נתפרשו על ידי יוצרי התרבות התלמודית, אבל פירושיהם העמידו מחיצות חדשות בינינו לבין המקרא. פירושיהם עצמם מוקשים ופירושו הם צריכים, אמנם לא בעיני "סכל מהמון הרבנים, לא יקשה עליהם מאומה"¹⁷.

תורת הפרשנות של התרבות הפיוטית-הפילוסופית ביקשה איפוא להתגבר, בכוח הוגיה, על מוחשיותה ומקרינותה ההיסטורית של לשון המקרא על "דברה תורה כלשון בני אדם", וגם לגאלה מן השעבוד לדרשות חז"ל ולפענח את סמליה האנתרופומורפיים כדרך להשגה רחנית עליונה, הנוהרת מ'פחי הלשון'.

כן יצאו ההוגים כנגד בוני התרבות המסתורית. ומצד אחר בנו להם המקובלים תרבות מיוחדת להם, ובה תארי אלוהות ומושגי אלהות שונים מאד מאלה שבתרבויות הקדמות.

כללו של עיונו כאן וחידושו אינו באישור, שאמנם יש שמות שונים לאלוהות, התלויים בתפיסות שונות של יחידים או זרמים לפי זמנם ומקומם. אמנם אפילו אישור זה אינו קיום עובדה הלוגית לכל מעיין. המדובר כאן בתורות ממשות שונות זו מזו, שהן גופי התרבויות. על פי התרבויות נחתכים ההבדלים בלשונות האלהות ובתפיסות שהן מבטאות, ואף על פי שיש חלוצים ויש מאספים, אין כוכבים תועים, הקופצים קפיצות פתאומיות מתרבות לתרבות. ואם אמנם יש קפיצה מפתיעה, היא מקרה גמור, ואילו הכלל הוא, כי לשונות האלוהות כרוכות בתרבויותיהן. בזמן שתפיסת הממשות העל-ממשות משתנה, ומתחדשים טיפוסים המחשה המשגה אחרים, מופיעים תפיסות, שמות ותארים חדשים לאלוהים (וגם לתורה ולישראל), וכבר אמרנו, כי הדיבור הדתי שייך לשותפות הלשון של התרבות ואינו נעזב לעצמו בסקראליות מופשטת לעצמה, שכאלו אין לה אחיזה בדורות עובדי אלוהים לתרבויותיהם.

(1) הנחות אלה נתברר בספרי שבע תרבויות ישראל: עיון חדש ביהדות ובתולדותיה, יחידיו, ת"א, תש"ם. על הפריחודיזיה לעומת החלוקה לתרבויות ראה שם עמ' 335 וכו'.

(2) כניל, פרק המישי.

(3) ראה למשל נ.ה. טור-סיני, הלשון והספר, כרך ד' תשט"ז, עמ' 15 ואילך.

(4) אנציקלופדיות וקונקורדאנציות וספרי שימוש אחרים מעלים בנקל שמות וכינויים אלה, עליהם נוסדו תורות המקורות השונים של המקרא, שאינה מעניינת כאן. וכן אתה מוצאם בספרי תיאולוגיה בלועזית ובעברית, כגון: Walter Eichrodt: Theology of the Old Testament Vol. I 1961. וראה הערה 5 והערה 9.

(5) ספרות רבה נערמה על המושג "דעת אלוהים" במקרא. ועין מאיר הלל בן שמאי, "דעת אלוהים במקרא כעניינה וכשימושה", ספר זיידל, ירושלים, תשכ"ב, עמ' 323: הנביאים, מעור המחבר, באו לעקור את 'שורש הרע', שהיה בעיניהם 'בערות של אפס' דעת אלוהים המושגת בדרכי הארץ. הישועה היא פניית המחשבה אל בקשת הזויה המוחלטת, דרך ה'. י. אפרת סבור, כי 'דעת אלוהים אינה היעה שכלית, ולא כהקבלה לחסד אצל הושע, יחס של אהבה והתאחדות עם אלוהים'. תולדות הפילוסופיה היהודית העתיקה, כהקבלה לחסד אצל הושע, יחס של אהבה והתאחדות עם אלוהים". תולדות הפילוסופיה היהודית העתיקה, תשי"ט, עמ' 17. על 'יחסי קירבה ורחוק, או כבוד וקדושה על פי מחבר זה, ראה מאמרו 'מחשבה שירית – התבוננת בעולמו של ישראל אפרת', מאוניס ניסן-אייר תש"ם.

(6) חז"ל, פרקי אמתות הדעות, תשכ"ט, עמ' 60 ואילך; Marmorstein: The Rabbinic Doctrine of God, London 1927.

(7) תענית ג, משנה ה'.

(8) ברכות ה, משנה א'.

(9) אבות ד'ר נתן, ג"ב, פ"ז ובכמה מקומות אחרים. פרשת שמות האלוהות נדונה בהרחבה בכמה מפרקי שני הכרכים של א.י. השל, תורה מן השמים, תשכ"ב, עמ' 54, כרך א' עמ' 54 ואילך, כרך ב' עמ' 322 ואילך.

(10) תורת התארים של אלוהים בספרי הרמב"ם נחקרה לא מעט. מעניינים תיאור דיוקנו של אלוהים בשירת אבן גבירול, וביותר ב'כתר מלכות'. שלא נחקרו דיים. מושגיהם של דורשי מעשי בראשית שהיו לפניו נתמוגו בפיוטיו עם מושגי התיאולוגים המוסלמים (אלוהים הוא 'מקף על הכל'). ב'אופנים' שלו לא נמנע אבן גבירול מלפרט את שמות המלאכים, והחוקרים מעידים, כי באופן המפורסם ביותר, 'שנאנים שאוניים', עושה הפייטן 'רושם מחר בהגשמה הגדולה שבו', כדבר הי"ר נ.ה. שמחוני במאמרו של ר' שלמה בן גבירול, העומד לצאת בקיבוץ באסופת מאמריו. פיוט מעין זה, מעיד החוקר בצדק: 'היה בדאי כקץ בעיני בעלי השכל הותיקים

מפעלו של פרופיסור חיים שירמן ע"ה

אהרן מירסקי

פרופ' שירמן היה מעמלי התורה והחכמה הגדולים של דורנו. כל ימיו עברו עליו מתוך לימוד והוראה, וחקירה ודרישה ועשייה בתחום של חכמת ישראל. לא היה לו בעולמו אלא אותן אמות קצובות של מדע שהתהלך בהן. תמחני אם ראה אותו אדם שולח ידו בשום התעסקות חוץ מעסק החכמה והאמנות והמחקר. כי "בְּחָר בְּתַבּוּנָה מְנַעוּנֵיוֹ / וְאִם פֹּר הַזְמַן שֶׁבַע בְּחָרוֹ", כדברי המשורר. וגם בימים שהזמן החמיר עמו, לא הניח ידו מעם מחקריו, שעשה בהם, עתים באין משען. מי שמבקש לספר את מעלת חשיבותו של שירמן לחכמת ישראל, אין הוא צריך, לא לציורים ולא למשלים, כי הוא המשל והוא הנמשל, הוא הציור והוא אשר צייר אותו. אין לו אלא לספר את אשר פעל ועשה, ומאליה מצטיירת לנגד עינינו דמות של איש גבורות, יגיע כוח, הלופת קורנס בידו ומניפו על מעשהו, והוא מתרונן מכובד המלאכה ומשמחתה.

כמעט מאומה לא היה בחקר השירה העברית באיטליה לפני חמשים שנה. מי ראה את פניה של שירה זו? מי ידע את משורריה, שאמרו שם שירה במשך אלף שנה ומעלה, ואת רוב שיריהם מי קרא? קהל גדול של שבע מאות משוררים ידע שירמן באיטליה, מן הקהל הזה בחר את המשוררים המסוימים שבהם, במניין שהוא סוכם את המאה ושלושים, והציג את שיריהם בספר, זה ספר "מבחר השירה העברית באיטליה", שהוציא לאור בשנת תרצ"ד. וכלולים בו משוררים למן המאה התשיעית למנינים ואילך עד המאה העשרים. שם כתובים שירים ראשונים של איטליא, אשר קולות פייטני ארץ-ישראל הומים בהם, ושירים שניגוני המשוררים הספרדים מלווים אותם, ושירים מתקופת הראנסאנס ומשלאחריה, שחכמת איטליא ואומנות השכל-כפיה מצויים בהם. רומי, זו איטליא, הניחה את ארצה להיות גלות לישראל זמן רב יותר מכל מלכות אחרת באירופא. היא הרעה להם ועינתה אותם, ככל אשר מצאה ידם, אבל כלה לא עשתה אותם. כי על כן יהודי איטליא בעלי יוחסין הם, ולספרותם שרשרת של מסורת המגעת אליהם מימים קדומים. יש בספרותם אסכולות ומזגים, וזרמים הרבה נזרמו בה במשך הימים הרבים של חייה. ולקראת התקופה הארוכה והרחבה הזאת פוּרַשׁ שירמן את ארובות ידיו לחֶבְקָה. מכתבי-יד ומספרי דפוס יקרי-מציאות, שהיו פזורים, כפי שהוא מספר, בארבע כנפות הארץ,

יאלה דברים שאמרת באקדמיא ללשון העברית ביום י' תמוז תשמ"א (8.7.81) מיוחד ל"בצרון".

מיסודו של הרמב"ם. בהשפעת הרמב"ם ותומאס אקווינו על תורת התארים של שפינוזה דנתי באחרונה במאמרי, "Thomas Aquinas' Influence on Spinoza's Concept of Attributes" Journal of Religious Studies, Vol. 7, No. 1, Cleveland, Spring 1979.

(11) נדרים י, משנה ו.

(12) עבודה זרה יח, א וכן בכמה מקומות אחרים במדרשים.

(13) ברכות ו, א. ועיין ב"צ דינור, דורות ורשומות, מחקרים ועיונים בהיסטוריוגרפיה הישראלית,

ירושלים, תשל"ח, עמ' 9, עמ' 11 ועוד.

(14) קדמוניות היהודים יא, פרק ח, סעיף ז.

(15) הכוזרי, מאמר א, פט.

(16) ר' בחיי אבן פקדה, חובות הלכות, שער הבחינה.

(17) בפתיחה למז"ג, חלק א, מהדורת יהודה אבן שמואל, תרצ"ז, עמ' 21.

אסף מאות שירים – זהו הספר שהזכרתי את שמו "מבחר השירה העברית באיטליא". ומאז ועד היום לא נכתב בנושא הזה ספר אשר ידמה לו.

מנהגיה ונימוסיה של שירת ספרד בשעתה היו סימן לבני דורות אחרונים. כבימים הקדמונים בספרד, שעמד חסדאי אבן-שפרוט, דורש החכמות והבינות, להמטיר נדבות-לבו לחכמים ולמשוררים, כך עמד לפני כחמישים שנה שלמה זלמן שוקן וכוונן מכתן לחקר השירה העברית, והזמין את הרב חיים בראדי, שהיה ראשן לחוקרים ולמבינים בשירת ספרד, לעמוד בראש המכון. ואליו חיבר את מנחם זולאי וחיים שירמן. ושם עמהם אברהם מאיר הברמן, שהיה הממונה על הספרים וכתבי-היד של אוצר ספרי שוקן. איש איש מהם פנו אל אשר הייתה רוחו ללכת, הלך זולאי אל הפיוט הארץ-ישראלי, והלך הברמן אל הפיוט האשכנזי, ושירמן הלך אל שירת איטליא ואל שירת הספרדים. יחיד היה זה המקום בעולם, שעסקו בו בתלמוד השירה העברית על-ידי שימוש החכם הגרול שישב בראשו ועל-ידי דקדוק ופלפול חברים. שם נתישב לבו של שירמן בתלמודו, ושם בכתבי-היד ראה לראשונה את הזהב הרב שניגר בספרד מפייהם של אומרי שירה. מימי גדולתה של שירת ספרד, נודעו מן המאה השתים עשרה, ר' יהודה הלוי ור' משה אבן-עזרא, אלה ראשי המדברים בשיר אשר נודעה שירתם. אחיהם המשוררים האחרים קולם נבלע ולא נשמע וכמעט לא נודע. כאן עמד שירמן והשקיף על פני כל המרחב של תפוסת הבית של השירה בספרד, ואשר ראה ולמד בחקירותיו, כתב בחיבורו שקרא שמו: "המשוררים בני דורם של משה אבן-עזרא ויהודה הלוי", שהדפיס ב"ידיעות המכון לחקר השירה העברית" בשלושה חלקים. בחיבור הזה כתב את כל המשוררים בני אותו הדור של גדלות השירה, ואת כל הרב מה שלא היה ידוע ונודע לו בדרשותיו ועיוניו. שירים חדשים של משוררים ידועים ושל משוררים שלא היה ידוע מכתביהם דבר. בחיבורו זה העמיד צבא של משוררים, הם וכתביהם, שירים ומקאמות. וכל מקום שנתן שירמן, בעין יפה נתן, והוסיף והכתיב שם תוספות ידיעות לצורכם של חוקרים, שכל מי שירצה ימצא לפניו מה שנפשו תבקש. חיבור זה שהצטיין ברחבות התפיסה ובדיוק של הפרטים והכללים היתה בו חדשה, והוא בנה אב לשיטת המחקר של שירת ספרד. כי על כן עשה החיבור פירות; שטו חוקרים בכרכים של "ידיעות הספרים, ומהדורות של שירי משוררים.

הוא עצמו, לו היה מחקר זה כעין הקדמה ומבוא לחיבור האנתולוגיא "השירה העברית בספרד ובפרובאנס" – אותו חיבור שכלולים בו שירים שאמרו המשוררים בספרד במשך חמש מאות שנה ומעלה, מאמצע המאה העשירית עד לסוף המאה החמש עשרה. את רוחב דעתו, וחכמתו בתרבות עמים, שידע אותה ידיעת-פנים, את גודל מבינותו בספרות ובאמנות, ואת כוחו להבחין בין היפה לבין היפה ממנו – את אלה נתן ב"אנתולוגיא שלו. אין עושה חיבור כזה אלא מי אשר בכוחו להשקיף על פני מרחקים ומרחבים של חיי תרבות וגלגליהם, ולהכיר במה שנמשך מחכמת עמים זה על זה. גידולי הספרות יונקים חיונה שלהם לא רק מבית מטעם, מן הגומא שאותו מעשה ספרותי שתול בו, אלא הם גם צריכים למאורות שיצבעו בהם את ירך גונם, לרוחות שידווגו להם וינענעו את נופם להגמישם כי ישובו רעננים, ולמי תהום להעסיק את פירותם. ושירמן הוא שידע מרבים את מקיפיה של השירה העברית בארצות גידולה, היה בכוחו לעשות את הספר הזה, שכינס והקווה לתוכו את כל

היפה והברור שבשירה העברית בספרד. על כל משורר הוא מקפד מהי נפש שירתו, ואילו הם המזגים שנמזגו בה, ומה גרם לשירתו שיצאה בצביונה, ומה חיבורה אל החיים בימיו. המשוררים עומדים עתה כל איש ואיש מהם מסתם לעצמו, ברישומי שלו של דמות דיוקנו. את הטבעים והתכונות של המשוררים ושיריהם אתה מוצא בספר ואת ביאורם.

דבר חדש אשר עדין לא היה הביא שירמן בכרך השני של האנתולוגיא. כל הימים הארוכים למן המאה השלוש עשרה ועד למאה החמש עשרה שעברו בספרד, נראו שוממים מן המעשה הספרותי, כימים אשר אין לשירה בהם חפץ. גם המעט שנעשה לא ניכר רושמו. אותה העת חמורה היתה ליהודים בספרד, הלא אלה הם הדורות של הרדיפות והגנישות והגזירות על דת ישראל. גם סדרי החיים בקהילות וגם הספרות התחילו נקמטים ומתמעבים. שירמן המציא בספרו דמות ותמונה של אותם ימים כהים ותשושים, והעמיד בהם את סופריהם ומשורריהם. הרבה מהם מחברי מקאמות מעלות צחוק ורפות-רוח, ומהם עולה קול ענות של הספרות בזמן ההוא. על השירים ועל המקאמות מבאר שירמן מה צורך היה לעולם בהם, מה מגמתה של המקאמה ומה המדרגה שלה, מה קא משמיעה לנו, ומה יש ללמוד מדבריה. המבואים לשירי המשוררים יש בהם לימודים עשירים, והם כתובים ביד אמיצה, בלי פקפוק ובלו עמעום, דברים בהירים, והם כמסמרות נטועים.

הספר הזה הוציא תקופה שלמה מן התעלומה לאור. והשלימה את השרשרת של השירה העברית שחוליתיה התפקקו בספרד באותה העת והעונה. גם העם הספרדי היתשב בספרד, בבקשם ללמוד את השירה שכתבו משוררי ישראל על אדמתם, בחרו בספר הזה ללמוד מפיו, והם עומדים עתה ומתרגמים אותו על שני חלקיו ללשון ספרד.

כל הימים לא היה שוקו של שירמן אלא על השירה העברית של כל הדורות לגלות את הכתבים הטמונים בגנוזים של בני הספרים ואת הקבוי בכתבי-היד, ולפרסמם ברבים בשביל להרבות את הדעת. על כן הוסיף ונטל לכנס מן הגניזה שירים חדשים מכל נפוצות השירה לארצותיה ולתקופותיה ולאסכולות שלה, הלא זה הספר "שירים חדשים מן הגניזה", שהוא ספר גדול למראית הלב וגם למראית העין. שירי ארץ-ישראל ושירי הבבלים ושירי המצרים ושירי הספרדים ומקאמות עמהם. טבע הספר כטבע מחברו; כשם שהוא לא היה מחזיק טובה לעצמו, כך הספר מעשה טובה חסד שעושה עם הבריות. הספר הזה על כל שפע הדעת והחכמה שבו אינו כחיבורים שהמחבר מכתוב בהם את רעיוניו ולדי רוחו, והוא קונה בהם נחלה ומציב גבול לנחלתו כל עצמו של הספר אינו אלא מעשה שימוש שהוא משמש את חכמת ישראל ואת חוקריה, שנתן לפניהם מכל הטוב, מכל מה שמתבקש להם ואף כתב פירותים לשירים וביאורים לטבע המחברים, ורשימות של ביבליוגראפיה לשירים שלא הדפיס בספר. אין שיעור ואין גבול לעמל שבחיבור ספר אשר כזה, ואת העמל הזה טען שירמן על שכמו. הן מפיו שמעתי כי לא היה משיא לאיש לעשות את אשר הוא עשה, כי כבדה הייתה המלאכה בספר הזה מאד.

כנחונניא חופר שיחין, שהיה טורח להמציא מים לעולי רגלים, כך היה שירמן עמל למען הכלל, להמציא לרבים את צרכיהם וסיפוקם. שנה שנה היה מלקט כל מה שנדרס אותה שנה במקצוע התפילה והפיוט והשירה, ורושם כל דבר ומדפיס את הרשימה ב"קרית ספר" — כך עשה כשלושים שנה. בחיבה ובטובת עין נתן מתנות אלו לכל דרְיָק, והוא כאומר: למענכם אני עושה.

פרופ' חיים שירמן

והרי שירמן היה חוקר שכל כוחו לחפש מטמונים ול'ערוך רשימות כמונ'י פטמים. מאמריו שכתב על ר' שמואל הנגיד ועל ר' יהודה הלוי, בחקר תולדות חייהם וקטבע הספרותי של שיריהם ובחקר תולדות הדראמה העברית וערכה הספרותי, הם ועמהם המאמרים הרבים הכלולים בשני הכרכים, שיצאו לאור לפני כשנה וחצי, ונקראים "לתולדות השירה העברית והדראמה", כולם חידוש, ומדרגתם למעלה למשכיל, דור על דור ילמדו מהם, ויהיו מורי דרך לרבים.

אף על פי שכל ימיו עסק שירמן להוציא כתבים מן ההסתר אל הגלוי, מה שכתב הוא על לוח לבו היה כבוש ועטוף לבל ייראה לעין כל. איש תבונה היה ולא חפץ בהתגלות לבו. את רגשות נפשו הצניע חדר לפנים מחדר, ולא דיבר בהם, ובשיחותיו נשמר שלא להגיע עדיהם. סחור סחור הלך סביבם ואליהם לא קרב. על כן יקר בעיני הדבר שאמר מהרגשת נפשו בעניין חשבון העם העברי עם הגוים. פעם בלילה, בעת רצון, עת שערי הלב להיפתח, דיבר על רחשי לבו לעמי אירופא. וכך אמר: אף על פי שהרוסים הצרו לישראל הרבה, לא אמנע עצמי מלנסוע לשם לשם ביקור, לראות את אורחות חייהם היום ולראות בספריות. ואמנם כן עשה. אבל הארץ ההיא, הארץ אשר אך קללות יבואוה, אף על פי שישבתי בה, שם לא אובה לנסוע לשום צורך ובשום אופן. רגלי לא תדרוך על האדמה ההיא.

הרבה אצילות ועדינות והרגשות דקות וענוגות היו רחושות בקרבו, והם לא תפסו מקום אצלו, כריח הפרחים וכזיוום. אך יכול להבחין באלה מי שהיה לו מגע ומשא עמו. אבל כינור היה תלוי למראשותיו, ורוחו הייתה מנשבת בין נימיו, ובו דיברה נפשו בשפת הנפש. עתה הלך בעל הכינור וכינורו עמו.

באחרונה התחיל מעלה על הכתב את רעיוניו ודעותיו בתולדות השירה העברית העתיקה, מה שלימד לתלמידיו באוניברסיטה ומה שהוסיף והגה, אבל רק מקצת אשר עלה בידו לכתוב.

חז"ל בכתובות דף י"ז ע"א נותנים שיעורים כמה בני אדם צריכים להתעסק בהלוויית המת. וכל השיעורים אמורים למי שקרא ושנה בעצמו. אבל מי שהשנה — אין לו שיעור. הטעם לכך, מי שלמד בעצמו אפשר לאמור את מידת תלמודו כמה היא, אבל מי שהשנה, הרי הוא מחכים את האחרים והאחרים לאחרים עד אין שיעור. כך אין שיעור לקינה על פרופ' שירמן שהלך, ועמו הלכה תורתו וגידוליה וגידולי גידוליה שהיה יכול להוסיף ולגדל.

תהא נשמתו צרורה בצרור החיים.

סליחה ליום הכפורים לפיוטן תימני

יהודה רצהבי

הסליחה, אתפלל אתודה: הרואה כאן אור לראשונה נמנית עם סוג ה,מרנות¹. ראשיתן של ה,מרנות נעוצה בתקופת הגאונים, שכן מקצתן כתובות ארמית. הן הגיעו אלינו במחזורי תפילה, שיסודם בסדר התפילה של הגאונים בבבל – סידורי ר' סעדיה ור' עמרם ומחזורי פרס ותימן – או בשרידי מחזורים שנשתמרו בגניזה הקהירית. סליחות אלו נועדו לימים נוראים: חודש אלול, עשרת ימי תשובה ויום הכיפורים. בתימן נמשך סוג יצירה זה גם לאחר שפסק בבבל. המעיין ב,סדר' הרחמים של יהודי תימן ליום הכפורים ימצא בצד המרנות של הגאונים גם מרנות מאוחרות מעטם של פייטנים תימניים.

מחבר, אתפלל אתודה; כפי ששמו קבוע בסוף המרן הוא: כלפן בן יעקב. עד עתה לא נודע לנו פייטן בשם זה, והפיוט חדש הוא לא מצד עצמו בלבד אלא אף מצד מחברו. הצורה, כלפן אינה מקובלת, אך כנגד זה מצוי השם בקהילות המזרח עד ימינו, בצורות כלפון או כלף. לפיכך יש להניח: או ששם המחבר היה כלפון, ומחמת דוחק הלשון לא נמצאה למחבר תיבה הפותחת בו"ו, והוא ויתר עליה גם מחמת שהיא אות נחה; או ששמו היה כלף, ויש להשמיט אות נו"ן מן הסימן.

עניין המרן הוא כעניין יום הכיפורים: וידוי על החטא, תשובה וסליחה². אחד המוטיבים המרכזיים בפיוט הוא: זכרון זכות האבות למען הבנים. אף במרן שלפנינו נתלה הפייטן בצדקתם של שישה מאבות האומה: אברהם (18), יצחק (19), יעקב (20), אהרן (22), פנחס (23) ושאלו (21). בצד תוכן היום פורט הפייטן על נימות לאומיות: הוא מתפלל על האומה המתייסרת בגלותה ומתחנן לאל לחזק אותה ולגונן על צדיקים ועשוקים שבתוכה (14, 16). הוא מבקש על גאולה ומשיח, על קיבוץ גלויות ובניין המקדש ועל הבאת ביכורים (10, 20, 21, 23). הוא אף חותם פיוטו בערכים אלה. מתוך הסליחה עולה מראה הקהל הנוהר ביום זה לבתי כנסיות, גדולים וקטנים (19). הסליחה אמורה בלשון יחיד. היא מונולוג שהמתפלל שוטח לאלהיו. פנייתו לאל היא בלשון נוכח, ויש בכך עדות לתחושת הקירבה שחש נוצר ליוצרו.

הסליחה סדורה בסדר א"ב. לאחריה באה חתימת שמו של המחבר בצירוף ברכה: כלפן בן יעקב יזכה חזק, הבתים מרובעים, החריזה הפנימית נבדלת בכל בית, אך אחידה בסופי הבתים: כולם מסיימים בשם אדנות, והוא מבריח את הפיוט מראשו ועד סופו. הוא אף מאציל קדושה עליו, בחריזה נתקלים בשני חריגים: חריזת צרי עם קמץ³ וסגול עם קמץ⁴. משקל הפיוט הוא של חמש תנועות, דרך כלל, בכל צלעית. הפיוט מצויין בסממנים של הפיוט הקדום: כ"ף הדמיון המצטרפת לפעלים⁵; דין אחד לכל גזרות החסרים והכפולים⁶; ריבוי כינויים⁷. בצד השיבוצים המקראיים משתמש הפייטן לעתים גם בשיבוצים מן התפילה.

הסליחה שאובה מתוך תכלאל תימני קדום⁸, שהועתק לכל המאוחר במאה הי"ז, והניקוד הוא מעשה ידני.

הערות למבוא

1. יחיד: מרן או מרנא. על שם הפזמון, מרן רבשמיא [ארוננו שבשמים] הפותח וחותר כל סליחה.
2. בלשון הפייטן: ומתודים ומודים (11); רציני בתשובה (4); פתח להם תשובה (18); לעוני סלח נא ברחמיך (5). רחמיך באה להרגיש כי מצד מרת הדין אין אדם זכאי לסליחה מחמת שעוונותיו מכריעים את צדקותיו. אם ככל זאת זוכה הוא למחילה הרי זה מצד רחמיו יתברך הנוהג בחמלה עם ברואיו.
3. תלבישם, ראשם (17).
4. אתורה, אקודה (1).
5. כנאמת (15); כהשיח (19).
6. חז (20) — חזה.
7. לדוגמה: אלהים — יושב בשפרה (3); אלהי המעונה (5); ארך אפים (7); זוכר הברית (8) ועוד.
8. ישראל — שארית (8); שארית צאנך (9); טהורים (10); יידיים (11); מי מנה (13); איומה (15).
כית המקדש — מקום מה נורא.
8. פיוט זה כלול בשלושה מחזורים כתבייר תימניים (עיין קטלוג, אהל דוד, אוקספורד 1932 ח"ב, רשימת פייטנים, עמ' ס"ו).

אֶתְפַּלֵּל אֶתְוֹדָה

- אֶתְפַּלֵּל אֶתְוֹדָה / אֶתְחַנֵּן וְאֶקְוֶה / אֶקְדָּמָה בְּתוֹדָה / פְּנִיךָ ה' /
בְּזְמִירוֹת אוֹדִיעָה / וְקוֹלֵי אֲשִׁמְיעָה / בְּרוּךְ גְּדוֹל הַעֲזָה / אֶתָּה הוּא ה' /
גְּדוֹל וְנוֹרָא / יוֹשֵׁב בַּשְּׁפָרָה / הַגְּבוּר וְהַנּוֹרָא / שִׁמְךָ ה' /
גְּמִלִינִי טוֹבָה / קְבִלֵינִי בְּאַהֲבָה / רְצִינִי בַתְּשׁוּבָה / אֱלֹהִים ה' /
5. דְּרַשְׁתִּיךָ בַתְּחִנָּה / אֱלֹהֵי מַעֲוֹנָה / לְעוֹנֵי סִלַּח נָא / בְּרַחְמֶיךָ ה' /
הַצְּלִיחָה עִבְדְּךָ / בְּרוּב טוֹבְךָ וְחַסְדְּךָ / נִקְרָאתָ לְבִדְךָ / חַי עוֹלָם ה' /
וְהַשְׁקִיפָה מִשָּׁמַיִם / אֶרֶךְ אַפַּיִם / מִבְּרַךְ בְּכַפְלָיִם / כַּבּוֹדְךָ ה' /
זוֹכֵר הַבְּרִית / מַגִּיד מְרֵאשִׁית אַחֲרִית / זָכַר נָא לְשֵׁאֲרִית / בְּרִיתְךָ ה' /
חֲמוּל עַל בְּנֵיךָ / שֵׁאֲרִית צֶאֱנָךְ / וְשֵׁא נָא פְּנִיךָ / וּבְרַכְּם ה' /
10. טָנָא בְּכוּרִים / יוֹבִילוּ טְהוּרִים / חֲסִידִים וּבְרוּרִים / לְחֻצְרוֹת בֵּית ה' /
יְבוֹאוּ יְדִידִים / תִּשְׁבְּחוּת מַחֲדִים / וּמִתְוֹדִים וּמוֹדִים / לְפָנֶיךָ ה' /
כַּבּוֹדְךָ תַּחֲזִיקָה / לְצִוּוֹן בְּמַהֲרָה / וְלִירוּשָׁלַיִם תִּבְשְׂרָה / כִּסָּא ה' /
לְקִרְיַת חֲנָה / תְּשִׁיב מִי מְנָה / וְעֵינֵיהֶם תַּחֲזִיקָה / שְׂכִינְתְּךָ ה' /
מַחֲסֵה צַדִּיקִים / וּמִבְטָח לְרַחוּקִים / עוֹנָה לְעֲשׂוּקִים / הָאֵל ה' /
15. נֶאֱמַךְ קִימָה / שׁוֹכֵן שְׁמִימָה / כְּנֵאמַת לְאִימָה / בַּטְחוּ בְּה' /
שִׁגְשַׁג נִטְעַם / אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל / וְחִזַּק אֶת זְרוּעֶם / לְמַעַנְךָ ה' /
עִמְךָ תִּלְבִּישֶׁם / צִיץ נֹר רֵאשֶׁם / וְעֲלִיו חֲקוֹק שֵׁם / קִדְשׁ לְה' /
פִּתַּח לָהֶם תְּשׁוּבָה / וְשַׁעֲרֵי אַהֲבָה / בְּזִכּוֹת זָקֵן בָּא / וּבְרַכּוּ ה' /
צַעֲרִים וּגְדוּלִים / עֲרַבְּם אֶל אֱלֹהִים / כְּהַשִּׁיחַ פְּלוּלִים / אֵלֶיךָ ה' /
20. קָרַב קָץ גּוֹאֲלָם / וּבִנְיָן הֵיכָלָם / בַּצְּדָקַת חֹז סִלָּם / לְמַלְאֲכֵי ה' /
רָאָה נָא גְלוּתָם / וְקִבֵּץ עַדְתָּם / בְּעִבּוֹר טוֹכְתָם / בַּחֲזוֹר לְה'

שָׁבַחְךָ מִתְמִידִים / וְשִׁיחָךְ מִגִּידִים / כְּלוּבֵשׁ אַפֻּדִים / מִשְׁרַת לֵה' /
 תְּכַנְנָה בֵּית־הַבְּחִירָה / וּמִקּוֹם מַה נִּזְרָא / בְּרִגְזוֹ בַעֲצִירָה / פִּלְלֵ אֵל ה' /
 כְּבוֹדְךָ חֲדָשָׁה / לְעִיר הַמִּקְדָּשָׁה / פְּעָמַיִם שְׁלֹשָׁה / גִּרְאָה פָּנֵי ה' /
 25. בְּנֶאֱמָה נְעִימָה / אֵהִיָּה לָהּ חוֹמָה / עִיר יְרוּשָׁלַיִם / אָמַר ה' /
 זְכִירוּ עֲבָדֶיךָ / קִדְשְׁתֶּם בְּמוֹעֲדֶיךָ / נִרְנְנָ לָךְ לְבָדָךְ / נִשְׁגַּב ה' /
 יַעֲלוּ מוֹשִׁיעִים / זְמִירוֹת מִשְׁמִיעִים / כִּי מָה טוֹב וּמָה נְעִים / לַהֲדוֹת לָה' /
 חֲשׂוֹק נִחְלָתְךָ / זְכוֹר נָא בְּרִיתְךָ / קָנָא לְבֵיתְךָ / וּלְעַמְּךָ ה' /

פירוש

1. אתפלל וכו' — חמישה לשונות של תפילה. עדות לריבוי התפילות והתחנונים ביום הכיפורים.
 אקדמה וכו' — עדה"כ תהילים צה א.
 בתורה — בשבח והודאה.
2. אודיעה — לענין יש להגיה, אריעה, עפ"י הכתוב „בזמירות נריע לו" (שם, שם).
 ברוך וכו' — מושא ישיר ל„אשמיעה". והוא שאוב מברכת היוצר שבתפילת שחרית.
 אתה הוא וכו' — נחמיה ט ו.
3. בשפרה — עדה"כ איוב כו יג. ופרשוהו: אהל.
 הגבור והנורא — דברים י יז.
4. גמליני טובה — סליחת שמים היא מחסדי הבורא על ברואיו ואינה מכח צדקתם וזכותם.
 אלהים ה' — אלהים כנגד מדת הדין. ה' כנגד מדת הרחמים.
5. אלוהי מעונה — עדה"כ דברים לג כז.
 לעוני וכו' — עדה"כ במדבר יט יט.
6. חי עולם — הניאל יב ז.
7. והשקיפה משמים — דברים כו טו.
 אך אפים — כינוי העולה עם תפילת היום, שהאל מאריך אפו לחוטאים.
8. מברך וכו' — עדה"כ תהילים קיג ב.
 הברית — שכרת לאבות.
 מגיד וכו' — ישעיה מו י.
9. זכר נא — טרסהו ופרשהו: זכור נא ה' בריתך לשארית.
 ושא נא וכו' — כברכת כהנים: יברכך, ישא ה' פניו אליך (במדבר ו כד-כו).
10. ברורים — זכים, צדיקים.
 לחצרות בית ה' — דהיי"א כח יב.
11. ירידים — אלו ישראל.
 מחדים — מומרים בשמחה (עדה"כ תהילים כא ז).

12. כבודך וכו' – עפ"י תפילת העמידה „המחזיר שכינתו לציון“.
 כסא ה' – עפ"י בשורת הנחמה של ירמיה „בעת ההיא יקראו לירושלים כסא ה'“ (ירמיה ג יז).
13. לקרית חנה – היא ירושלים, עיר דוד (ישעיה כט א).
 מי מנה – כנסת ישראל (במדבר כג י).
- ועיניהם וכו' – עפ"י לשון העמידה „ותחזינה עינינו בשוכך לציון“.
14. ומבטח לרחוקים – עדה"כ תהלים סה ו.
 15. נאמך – דיבורך והבטחתך.
 כנאמת – כמו שאמרת.
16. בטחו בה' – ישעיהו כו ד.
 שגשג נטעם – הפריחם וגדלם (עדה"כ ישעיה יז יא).
 וחזק את זרועם – עדה"כ הושע ז טו.
17. תפילה לבניין המקדש ולעבודת כהן גדול (עדה"כ שמות כח לו).
 18. פתח וכו' – שיעורי: פתח ירך לקבלם בתשובה, על דרך הלשון: הפותח יד בתשובה לקבל פושעים וחטאים (וידוי של חול), ואולי: פתח להם שערי תשובה.
 בא – בא כימים. זקן בא וכו' – הוא אברהם אבינו (עדה"כ בראשית כד א).
 19. ערבם – שיעורו: תערב תפילתם לפניך (עדה"כ תהלים קד לד).
 כהשיח פלולים – הוא יצחק, שנאמר בו „ויצא יצחק לשוח בשדה“ (בראשית כד סג), וכדרך שדרשו חז"ל: אין שיחה אלא תפילה (ברכות כו ב).
 20. חזו סולם וכו' – זה יעקב אבינו (עדה"כ בראשית כח יב).
 חזו – חזה, ראה.
21. טוב וכו' – הוא שאול המלך, שנאמר בו „בחור וטוב“ (שמואל א' ט ב).
 22. שבחך... ושירך – הם זמירות ותשבחות שבתפילה.
 כלובש אפודים וכו' – הוא שמואל הנביא (שמואל א' ב יח).
23. ומקום מה נורא – זה המקדש (בראשית כח יז).
 כרגז וכו' – יש להשלים: בזכות מי שהתפלל לה', כשיצא הקצף על ישראל ועצר את המגפה, והוא פנחס (תהלים קו ל).
24. פעמים שלשה וכו' – עלייה לירושלים בשלושה רגלים (שמות כג יז).
 25. בנאה נעימה – נאה ונעימה הם כינויים לירושלים. בי"ת, בנאה: היא בי"ת השימוש.
 אהיה לה וכו' – זכריה ב ט.
26. במועדיך – בתי כנסיות (תהלים עד ח. ראה, מצודת דוד').
 27. יעלו מושיעים – עדה"כ עובדיה כא.
 כי מה טוב וכו' – הן הזמירות שמבשרים המושיעים (תהלים קלג א; צב ב).

לתולדות מלחמת הכוללים בירושלים

א.ר. מלאכיי*

בין ר' שמואל סלאנט ומתנגדיו

המחלוקת הגדולה בעדת הפרושים בירושלים בשנות תרכ"ג-תרכ"ד בין רב מנחם מנדל ירושלימסקי וראשי העדה נפסקה פתאום ולא משום שחסר היה הדלק לשריפה, או שהניצים משני הצדדים נילאו להמשיך את הריב, כי אם נפסקה מאליה. גם ראשיתה של מחלוקת זו היתה פתאומית, אבל ראשי העדה היה נכונים לזה, והרגישו שסערה מתחוללת לבוא. שרשי מחלוקת זו נעוצים בסוף שנות החמישים. היו כמה אנשים בירושלים שלא היו מרוצים מהנהגת ראשי העדה, ביחד בענייני ממן ואופן חלוקת ה"חלוקה". והיו נרגנים שהתנגדו לר' שמואל סלאנט, שממורה הוראה – המשרה שהושמה עליו מטעם אמרכלי הכולל בוילנא ולשם זה נשלח לירושלים, הרחיב את שלטונו ונעשה הכוח היותר חשוב בעדה. הוא היה ער זריו, חרוץ ושנון, ובחכמתו גם הוציא את האשכנזים משיעבוד הספרדים ולאט-לאט עשה את העדה האשכנזית עצמאית. הישוב האשכנזי הצעיר גדל ופרץ ובזמן מועט עלה על עדת הספרדים הבכירה והמבוססת מאות בשנים בירושלים. ר' שמואל גם יצא פעמים אחדות כשד"ר** לחוץ-לארץ בענייני הכולל והצליח לבסס את הכולל ולהגדיל את הכנסות החלוקה. הוא גם היה מראשי מייסדי המוסדות הציבוריים בירושלים, ואחרי הקרע בכולל הפרושים ופיצולו לכוללים שונים, ייסד לשם אחדות העדה את הוועד הכללי. יש גם להזכיר שר' שמואל היה ידיד נפש למונטפיורי, פטרונם של יהודי ירושלים, מה שהגדיל את שמו והרים את ערכו כדָּבָרו של הישוב.

היו לו לר' שמואל סלאנט הרבה ידידים, אוהבים ומעריצים ולא מעט שונאים ומתנגדים. אומרים שר' שמעון זרחי היה בסתר מתלונן על ר' שמואל. מתנגד גלוי לר' שמואל היה רב אליהו יהודה דייכס. לפי ר' יהושע ילין (בספרו „זכרונות לבן ירושלים“) מקנא היה ר' אליהו יהודה, אוהב כבוד ורוצה בשררה ולא סבל את ר' שמואל. לפני עלותו לירושלים היה ר' אליהו יהודה רבה של אישישוק וידוע כאחד מגאוני הדור. הוא היה חָתָנו של ר' שמואל, הרב דאיליא, מחבר „מנחת שמואל“ ו„שערי דמעה“, גם הוא מגדולי ירושלים.

ר' אליהו יהודה חי בירושלים בעוני ודוחק. חָתָנו היה ר' מנחם מנדל ירושלימסקי, או רב מגדל יאניבור, כפי שנקרא בירושלים, תלמיד חכם, בעל צורה ובעל השפעה והוא-הוא שארגן אופוזיציה לרב שמואל סלאנט וחבריו בהנהלת העדה, הרבנים והממונים. הוא שפרץ את חומת האחדות של העדה בהפרידו את כולל הפרושים לכוללים אחדים ואף על המוסד הציבורי, בית תלמוד התורה בחורבת ר' יהודה התסיד, נטה את ידו. היתה לו השפעה רבה על הרבנים ואמרכלי החלוקה ברוסיה ועל ההמון הירושלמי, והיו לו חבר אנשים שהרכיבו אותו אלוף לראשם, וכך קָצָה את העדה לשתיים. הוא ונושאי כליו ייסדו בית-דין מיוחד, חברה קדישא ובית קברות מיוחד. ובכל אשר יפנה יצליח – עד שפקעה סבלנותם של ראשי העדה והכריזו מלחמה על „איש זדן המגרה מדון ומחזיק במחלוקת ומבזה התורה ולומדיה וממנו התרבו העוי פנים“ – כפי שתארו אותו בקונטרס „אמת ומשפט“, שפרסמו נגדו ונגד סיעתו בשנת תרכ"ג.

*מעובדו. המאמר נשלח לגיליון המדינה שחכננו להוציא.

**שליח דרבנן

ראשי העדה התרו בו שיעזוב את דרכו וכשלא שמע לדבריהם הוציאו עליו פסק־דין שנכתב בט"ו בסיון תרכ"ג לנדוהו ולהרחיקו מהקהל עד שיחזור בתשובה. על פסק־הדין חתומים עשרה אנשים ממנהיגי העדה ומהם מגדולי הרבנים כר' משה יהודה ליב, הרב דקוטנא; מאיר אירבך, הרב דקאליש, ור' יוסף זונדל סאלאנטר. אבל ר' מנדל ואנשיו לא נרתעו מפסק־הדין ומהחרם. הם היו תקיפים בדעתם והשיבו מלחמה ומדדו את מחרימיהם באותה מידה. ראשי העדה הטילו שמתא על רב מנדל, מיד החרימו תומכיו ליד הכותל המערבי את מחרימיו; ראשי העדה פרסמו קונטרס נגד אנשי ר' מנדל, הדפיסו גם הם קונטרסים („דברי אמת" ו„דמעת העשוקים") נגד לחמיהם; אלה הדפיסו שיר „גילת ציון", „מכל מיני ליצנות וכויונות" על ר' מנדל שחובר בידי ר' יעקב ספיר, וחלקו אותו „כמו אפישעס" (מדעות) ברחובות; הדביקו אלה „בפתחי הבתים בבהמ"ד פאשקווילן כתבי־פולסטר נגד הסאלאנטר הידועים והקוטנער והקאלישער שמרבים מחלוקת בישראל והלבינו ברכים ע"פ (-על פני) חבל את פני התמימים הצדיקים בדפוס בכתבי שטנה ושקרים" וכו'.²

לראשי העדה שימש כלי־מבטא „הלבנון", העתון שהתחיל אז להופיע; נועצו אנשי ר' מנדל וסדו גם הם כלי־מבטא בהתחברם עם המדפיס ר' ישראל ב"ק ובחמיכתם התחיל להוציא עתון בשם „חבצלת". כך התלקחה המלחמה בעוז.

היו עוד כמה סיבות למחלוקת זו, כגון: יסוד הישיבה, עץ חיים" מְקַנְה החצר – זו החצר הראדושקוויצי הידועה – הדפסת גורלות על בתי החצר, שההכנסות תהיינה לטובת הישיבה ובית תלמוד התורה. עצם יסוד הישיבה היה למורת רוחם של ראשי העדה. הם גם התנגדו למקנה החצר ואסרו את הפצת הגורלות. הם גם ניתלו במלה „בילדונג" בתעודת הקונסול הגרמני בירושלים, ג. רחן, על הישיבה שנדפסה בגרמנית בתכנית הגורל, כאילו הישיבה היא מוסד חילוני שהכינור „שקולט" חל עליהם עוד מקדמת־דנא. אמנם היתה בזה משום עלילה, והם עצמם התנצלו שבפסק־הדין נגד הפצת הגורלות „לא אמרנו שהם רוצים ללמד לנערי בני ישראל בילדונגס", אבל היה בזה עילה להגדלת המחלוקת. בפסק הדין (שבראשו חתומים ר' משה יהודה ליב הרב דקוטנא, ר' מאיר אירבך ור' שמואל סלאנט) הם אוסרים „בכח תורתנו הקדושה איסור חמור שלא לשלוח הכתבים האלה וכדומיהן ע"פ חוצות" וכו'. מקדם הסכים ר' שאול בנימין הכהן למסור את הגורלות הנדפסים להם, אבל אחר־כך התחרט. סיעת ר' מנדל סירבו לקבל את פסק־הדין ולא שמו לב לאזהרותיהם. ר' שאול בנימין הכהן יצא לחוץ־לארץ להפיץ את הגורלות ולאסוף כסף לבנין החצר ושיכלול הבתים.

אפילוג של דרמה ירושלמית

ובעצם התבערה, והיריבים יוצקים שמן על המדורה, נפסקה פתאום המחלוקת. יחכן שהגורם הראשי לזה היתה הפסקת „הלבנון" וה„חבצלת" וסגירת בתי־הדפוס בגזירת הממשלה, שנודע לה שהעתונים מופיעים בלי „פירמאן" (רשיון) וגם בתי־הדפוס קיימים בלי רשיון מהממשלה. ולא היו עוד לבעלי המחלוקת עתונים להרצות את טענותיהם ובתי־דפוס להדפיס את קונטרסיהם. ר' מנחם מנדל מצביא המחנה, נמצא ברוסיה ומשם ירה את חיציו בשונאיו ומשמיצי שמו, וגם ר' שאול בנימין הכהן סבב באותו זמן על קהילות ישראל עם הגרלותיו על בתי החצר. זהרו של ר' מנדל קצת הועם ותעמולתו לא נשאה עוד פרי, אבל ר' שאול בנימין הצליח בשליחותו.

הפסקת הריב נצחון גדול היה לראשי העדה, כי עלה בידם להוציא את בית תלמוד־התורה מידי סיעת ר' מנדל. את רב שמואל שלמה בוירסקי, המְשַׁגָּה לר' מנחם מנדל, זה שלוחם בהם

בפולמוס דברים ובפולמוס-קולמוס ובספרו „דמעות העשוקים“ סתר את טענותיהם ב„אמת ומשפט“ הרציאו מהגבאות בחזקה, אם כי רש"ב הכהן מינה אותו בצאתו לחוץ-לארץ במקומו כגבאי המוסד ומנהל הישיבה. דחו מהגבאות גם את ר' ליבוש כהן וואלקוויסקר שב„אמת ומשפט“ התייחסו אליו בביטול, וכתבו עליו „נער מנוער“ ובחרו בגבאים חדשים אנשים שהיו לפי רוחם. לחצר שרש"ב הכהן וחבריו קנו והגורלות שהפיץ במסעיו ברוסיה לא שמו לב ביותר. מצד אחד היה זה עסק ביש, כי לקניית החצר ותיקוניה לווה רש"ב הכהן כסף רב מאנשים שונים והשקיע את עצמו בעול של חובות והחצר הייתה ממושכנת למלווים ולא היה להם כדאי לטפל בה. ומאידך גיסא קיוו שסוף סוף תקום גם החצר להם לנחלה. ואמנם כעבור עשר שנים פרצה בינם לבין הרש"ב הכהן מחלוקת חדשה בדבר החצר, זו המחלוקת שבעצם היתה המשך למחלוקת הקודמת, אבל הפעם עמד רש"ב הכהן לבדו במערכה עם יריביו, ראשי קהל הפרושים ועוזריהם, שהכניסו את קונסולי הממשלות במחלוקת זו. המחלוקת חרגה מ„חדר הקהל“ אשר בחורבה והבד"צי של ר' שמואל סלאנט ור' מאיר אירבוך ועברה לערכאות. ובימים הנוראים של שנת תרל"ד הושמו רש"ב הכהן ורעייתו הרבנית בבית האסורים – אפילו של דרמה ירושלמית ופרק מכוער בתולדות הישוב בראשית שנות השבעים. בינתיים, בהפסקת המחלוקת בתרכ"ד, נתחסלה האופוזיציה. אנשי סיעת ר' מנחם מנדל נפוצו כצאן בלי רועה, ובמשך הזמן נתמזגו שוב בעדה הכללית.

בשנת תרכ"ה, שנה אחר הפסקת המלחמה, נתעוררו שוב ריבות ומדנים והפעם בין רש"ב הכהן וחבריו בגבאות בית תלמוד התורה ובמקנה החצר ובהדפסת הגורלות. רש"ב הכהן שב אז מסבוביו ברוסיה שהצליחו מאד, והתחילו סכסוכים וריבות בין הגבאים: ר' ליבוש הכהן וואלקוויסקר ורש"ב הכהן גם הגיעו לידי הכאות. על הסכסוכים וההכאות מסר באיחור של שנה סופר החותם בשם יוס"ף במכתב מירושלים ב„הלבנון“ שנה ג', גליון 19 (כ"ו חשרי, תרכ"ז). בראשית מכתבו פנה אל ידידו ברי"ל, עורך „הלבנון“, ומזכיר נשכחות, שבהיות עוד ברי"ל בירושלים כבר התהוו סכסוכים ופרצו ריבות בין רש"ב הכהן וליבוש וואלקוויסקר ששנאת הכיתב אליהם מדברת מתוך גרונו. הוא מתאר אותם כאנשי מירמה, כזבנים ושקרנים, עושקי הן זרים, שרק טובת עצמם לנגד עיניהם. לפי דברי הכותב הם למשל ולשיניה בירושלים במעלליהם הרעים וידועים לאנשי מדון וריב. הוא מספר כי בשוב רש"ב הכהן מרוסיה בשנה העברה (תרכ"ה) עבר רוח קנאה בין שני הבצלים הגז' (כרים). ואחד חשד את רעהו במה שיש בו, כי עשק מכסף הקדשים המורם לשם החזקת תלמוד תורה, יותר משעשק הוא, עד כי הגיע הריב בין שניהם עד הכאה". לפי דבריו באו אל החכם באשי הספרדי ר' חיים חזן להתדיין, נפל אחד על השני ויכו זה את זה... וסוף הדבר, כי שני אלה קבלו עליהם (מיראה) לשלם מעט מעט אל קופת העניים מה שנודע כי עשקו מהם, וכן קבלו עליהם כי מעתה לא יוסיפו לגעת בענייני העדה למען לא תדבק עוד בידם מאומה מן הקודש".

אולם מפסק-הדין בחתימת ר' מאיר אירבוך, ר' שמואל סלאנט ור' משה נחמיה כהנוב, שאביא להלן נראה שרש"ב וחבריו עמדו לדין-תורה לא לפני החכם-באשי הספרדי, כי-אם לפני ה„בית-דין הגדול“ של הפרושים, ולפני חבריו הגאונים וראשי העדה. הרצו את טענותיהם, והסכסוכים בין הרש"ב לא היו עם ר' ליבוש הכהן לבד, כי אם גם עם רי"ל יעבץ

והשד"ר ר' יצחק יעקב הסופר מחאסלאוויץ. אמנם רש"ב הכהן הגיש תביעה על ר' לייבוש הכהן שהכה אותו ור' לייבוש השיב שגם הוא הוכה מהרש"ב, ולא עליהם הוטל קנס כי אם על ר' צבי, אחי ר' לייבוש, שהיכה וביזה את הרש"ב. ענשו היה שלא יעלה לדוכן עד שיפייס את רש"ב וקנסו אותו שיחן סכום של שש מאות גרוש לביקור חולים. וכן פסקו שהרש"ב הכהן, ר"ל יעבץ ור' לייבוש כהן לא ישמשו בגבאות בית תלמוד התורה לעולם, מה שלא דקדקו ביותר. אפייני, שאנשי סיעת האופחיציה עמדו לדין-תורה לפני אלה שלשעבר נלחמו בהם וסירבו לקבל את פסק-דינם וביטלו את האבטוריטה שלהם, עכשיו הרצו לפנייהם את טענותיהם וסכסוכיהם וקבלו עליהם לציית לפסק-דינם. מפסק-דין זה רואים שבמובן ידוע צדקו הרבנים וראשי העדה בהתנגדותם למקנה החצר והנהלת בית תלמוד התורה, שנעשו בבהלה ובלי סדרים, והחשבונות של ההכנסות וההוצאות היו מסופקים חסרי-אחריות. וגם הגבאים ערְצרו אחד על מעשי השני.

פסק-דין זה, שהוא תעודה חשובה לתולדות המחלוקת, העתקתי בשנת תרע"א מכתב-יד שנמצא בידי המנוח ר' חיים מיכלין ז"ל. נראה שנכתב בידי חותנו ר' מיכל הכהן שבימים ההם שימש סופר הכולל. רח"מ מיכלין היה ממעריצי הרש"ב הכהן, ולפי השערתי הוא בעל המכתב ב,,המגיד לישראל" שנה ד', גליון פ (י"ד טבת, תרנ"ה), שבו יכתוב על ר' יואל משה סלומאן: ,,כמה ממון ישראל השקיע האיש הזה בעת היתה מחלוקת הרב מראדושקאוויץ". זכורני שבעת שמסר לי את כתב-היד להעתיקו, נתגלגלה שיחה בינינו על אותה מחלוקת ובימים ההם כבר היו ר' מנחם מגדל ירושלימסקי ורש"ב הכהן אנשים לגנדריים בירושלים. במשך השיחה הפליט מיכלין: ,,פסק-דין מראה שהרב דראדושקאוויץ לא היה כליכך צדיק בריבו". יש להעיר שר' מיכל הכהן, שאחיי פטירת ר' מנחם מגדל ירושלימסקי בשנת תרל"ז נדפסו שורות חמות עליו בעתן שהשתתף בהוצאתו ועריכתו, היה בעת המחלוקת שותף לבית-דפוסם של ברי"ל וסלומאן ומעורכי ,,הלבנון". יתכן שהוא גם סידר את הקונטרס ,,אמת ומשפט". בטופס הקונטרס שנמצא בידי נדפס בראש השער בכתב רש"י: ,,שייך לי, מיכל הכהן".

פסק-הדין הוא העתק מתוך העתק שנעשה בכ"ט בסיון, תרכ"ז מן המקור שנכתב בשלהי בתמוז, תרכ"ה. מה ראו להעתיקו מחדש ובגביית עדות שנעתק מהמקור? נראה שרש"ב הכהן ור' לייבוש כהן לא קיימו את פסק-הדין וחתרו שוב לתפוס את עמדתם הקודמת כגבאי בית תלמוד התורה. גבאי המוסד מצאו לנחוץ להעתיק את פסק-הדין כדי להראות שעדנו בתקפו. במכתבו הנזכר ב,,הלבנון" כותב יוס"ף בנידון זה:

ומה אוסיף לספר לך מכל מה שנודע שעשו אלה במחשך, ומכל מה שנגזר עליהם על פי התורה, אחרי כי לא קיימו הבטחתם; לא השיבו את הגולה ושבנו והיו פקידים על כסף קודשי בני ישראל על תלמוד תורה, ומי יקום לנו בקום עלינו מרעים לאכול את כשרנו! לא ראיתי היום לצעוק על מה שעבר, ורק על ההווה הנני צועק חמס בשם האמת. הה עד מתי חחרישו דורשי שלום ציון, כבלע שאול (בנימין הכהן) כסף עניים. מהרו נא אחי, קראו אחרי מלא, אולי תצילו מעט מהרבה בעוד העושק באיתנו!

בהמשך דבריו מספר הכותב את אשר עשה רש"ב הכהן:

משולחי ר' משה חיים חפץ ,,מעל בו" ולא שלח לו את הכסף שאסף, באמרו כי בשונו לירושלים ,,או בעיני אראה למי למסור את קדש הקדשים", ובכואו רמ"ח חפץ ליפו מהר רש"ב הכהן ללכת אל החכם באשי ר' חיים דוד חזן ובקש אותו לעכב את השליח עד מסרו את הכסף לידו. וימלא החכם באשי את בקשתו (והקול קלא דפסיק כי הבטיח לחכם-באשי הרביעיית מכל מה שיקח בעזרתו) ויתן לו ,,את סריסו ומקלו בידו ועמו ... יצחק סיריזלי

וחיים צבי שניאורזאהן המה בעלי ברית החכם באשי". ורש"ב הכהן יצא עמהם את העיר רוכבים על סוסים מוויינים לקום עליו בדרך ולקחת ממנו כל אשר אתו. ואף כי לב השליח הגיד לו כזאת וכזאת ימצאהו בדרך, ועל כן הודיע מיפו אל אהובו בירושלים כי ישלח לו שני אנשים לשמרו בדרך, אבל גם השנים שהיו בדרך לא יכלו עמוד אז כי פגשום משלחת מלאכי רעים הנו(כרים). והיו בהיות השליח אצל קרית יערים הקיפוהו מסביב ופילו אותו ואת האנשים שהלכו אתו וימששו כל כליהם ויקחו מידם כל אשר מצאו אתם ויבואו העירה עם המלקוח.

„מעשה נורא“ באמת על חבר שחדדים, שמאחוריהם עמד הראשון לציין והחכם באשי, רבה של עדת הספרדים בירושלים, ר' חיים דוד חזן, שלברי"ל היו חשבונות אתו עוד מימי הוציאו את „הלבנון“ בירושלים, וחשבונות היו לו גם עם חיים צבי שניאורזאהן, שלפי דבריו הוא שהלשין עליו לפני הפחה ש„הלבנון“ מופיע בלי רשיון מהממשלה והוא גם ניסה להרעיל אותו. בסוף מכתבו ימסור יוס"ף שליבוש הכהן וואלקוויסקר נוסע בפקדת החכם באשי לאמריקה כשד"ר של הספרדים. בהיתול זהיר את יהודי אמריקה להנהר ממנו: „והן אמת כי עניי הספרדים ראויים לרחם, ולמה ישקלו כספיהם בלא מחיר תועלת, ובתחכם כספיהם על-ידי האיש הזה הוא כמפרר וזורה לרוח על פני ים המלח! ומי יתן ויצטדק החכם באשי על שאר התלונות אשר מליינים עליו, כי אז אולי נדע המספה אשר הכריחתו לשלוח השליח הזה“.

שוב החכם באשי!

מעניין, שבשנת תרכ"ט נשלח רש"ב הכהן כשד"ר של בית תלמוד התורה וישיבת „עץ חיים“, והוא נמנה שוב על חבר גבאי המוסד. בנימין זאב הלוי ספיר, גיסו של ברי"ל, הודיע על שליחתו זו במכתב ב„הלבנון“, שבו הפליג בשבחו של הרש"ב הפהן כעסקן רב-פעלים מסוד ונאמן למוסד שהוא אחד מגבאיו. ספיר היה אז מלמד בבית תלמוד התורה ובהוראת הגבאים כתב מה שכתב.

לא אוכל לזהות את שמו של יוס"ף, שבשנות השישים היה מכתביו הקבועים של „הלבנון“ מירושלים, ונראה שהיה ידיד ורע לברי"ל. אין הוא יוסף ריבלין. מלבד זה שאין במכתבים אלה מדרך כתיבתו וסגנונו, לא היה אהוב על ברי"ל וב„הלבנון“ לא נהגו בו כבוד. כשנתמנה לסופר הכולל, הביע בנימין זאב ספיר (בחתומת יל"ה) את תמהונו ב„הלבנון“ על ר' שמואל סלאנט על סימו משרה זו עליו. בתשובות המערכת באחד הגליונות של „הלבנון“ של אותה שנה שבה נדפס מכתבו של יוס"ף, ישנה תשובה מלאה עקיצות לריבלין, והיתה סיבה לזה. בעת שברי"ל וחבריו ייסדו את בית-דפוסם, היה ריבלין מגיה בדפוס ר' ישראל ב"ק. הוא גם השתתף ב„חבצלת“, וכפי ששמעתי מרי"ד פרומקין היה עורכה. גם מתגי ראשי-התיבות נראה שיוס"ף הוא כינוי ולא שם עצם. אולי הסתתר בשם זה ר"מ סלומאן ואולי בנימין זאב ספיר (זאב כולל מספר י' (10), ו – וואלף, ס"ף – ספיר).

(1) „דמעת העשוקים“ לרש"ש בווארסקי, ירושלים, תרכ"ד. דף א', ע"ב, בהערה.

(2) „אמת ומשוטט“. דף ג', ע"א בהערה כתוב: „רבים הכירו כי המכתב כתי" שמואל שלמה הוא“.

(3) „חבצלת“, שנה ז', גליון 19 (כ"ו שבט, תרל"ו).

א.א. דרויאנוב – היסטוריון תל-אביב

ג. קרסל

סופר מתרגם ועורך

בשער "ספר תל-אביב", שיצא בעריכת א.א. דרויאנוב בתרצ"ו, נאמר: "כרך ראשון". אולם היה זה כרך ראשון ואחרון וגם כרך זה כולל את ההיסטוריה של תל-אביב אך עד תום מלחמת העולם הראשונה. שני פרקים כאן הם משל ש. בן-ציון. אולם אלא נערכו וגם שוכתבו מחדש, במידה שיש לראות ספר זה כספרו המקורי של דרויאנוב. לא היה דרויאנוב, מה שקוראים: "היסטוריון מקצועי", אלא היסטוריון מהסוג הנדיר ביותר. היה בו פן אחד, שווה להיסטוריונים מקצועיים: בקיאות במקורות הנושא מזה וביקורת המקורות מזה. ולפי שהנושא בו עסק היה מבחינת הזמן קרוב לכתיבה עליו, היו עדיין בחיים האישים, שעשו היסטוריה זו ומהם קיבל ידיעות בעל פה וכן חומר ארכיוני. אולם היה בדרויאנוב גם פן אחד, שאינו מצוי ביותר אצל היסטוריונים: כושר-כתיבה, שמכוחו יצאה הרצאת דברים נאה ומלבבת, ככל שסופר יכול להציג מתחת ידיו. הקורא עתה ספר זה אינו יכול לא להגדיר ספר זה שלא בא כבושם הזה בספרות ההיסטוריוגרפית עד אותם ימים וגם בימים שלאחריהם. הוא בולט ברמתו המדעית ונוסח הרצאתו הרחק הרחק מעל כל הספרים בסוג זה.

עבר דרויאנוב דרך ארוכה ביותר בפעלו הספרותי עד שהגיע לספרו זד קדם כל היה עורך ומתרגם והוא גם אמר לא פעם, שכל הרוצה באימוני סגנון ילך לתרגום; והוא הדין בעריכה. אולם בדרויאנוב הלכו צמודים יחד: עריכה, תרגום וכתיבה במשך עשרות בשנים ובסוגים שונים: פובליציסטיקה, כתבות (בעיקר מהארץ מהשנים ששב בה בימי העליה השנייה) כתיבה היסטוריוגרפית ועריכת תעודות היסטוריות. אם נסיף עוד תחום חקר הפולקלור הרי לפנינו סופר שהתנסה כמעט בכל הצורות האפשריות, שהכשירוהו למונוגרפיה זו על תל-אביב. דיינו אם נעיין במונוגרפיה שלו על פינסק, שבה הראה כוחו הגדול בתיאור של תקופה בתולדות ישראל וציור דיוקנו של איש על רקע התקופה, בכדי להעמיד את דרויאנוב ככותל המזרח של ההיסטוריוגרפיה היהודית בעת החדשה. כל אלה התכונות בולטות בחיבורו זה, האחרון בתחום ההיסטורי, שהוציא מתחת ידיו. הוא הלך לעולמו מקץ שנתיים לאחר הופעת הספר, והאישי, התופס מקום כה נכבד בספר זה, מאיר דיזנגוף הלך לעולמו מקץ כמה חדשים להופעת הספר.

מן המפורסמות ייחודו הסגנוני של דרויאנוב. ואם הוא "לבוש" על הרצאה היסטורית הרי שלפנינו ספר יחיד וראשון במינו על העיר העברית הראשונה, כלומר מיוזו ארעי ואולי לא כה ארעי, שכן ראיהיה תל-אביב, שפתחה תקופה, לספר, הבולט ואף העתיז לבלוט במיווג התכונות הנזכרות של דרויאנוב. תחילה בא היאוש בשל חוסר מקורות וכמנט שרפו ידיו. אולם, כך הוא אומר בהקדמתו, "אבל להסתלק מן העבודה לא נתנני לבי; יקה גם לי עירנו, אף כי רק מתושביה-אזרחיה אני, ולא מבוניה –". אולם כבר בהקדמה, שמתבעה חייבת להיות "עניינית", כלומר "יבשה", בולט דרויאנוב ההיסטוריון, שהנחש קרוב ביותר ללבו ולא בכדי הוא מביאו לא אחת לידי התפעמות – ומי כדרויאנוב יכול לבטא בסגנונו התפעמות זו בלי "לצאת מגדודי". וכך הוא אומר: "בפרקי אחוזת-בית ותל-אביב הרכיבי בפרטים.

תל-אביב היא העיר הראשונה, שבנינו אחרי דוח-דורות של גלות, וחשובים נראו לי הפרטים, כיצד התחלנו שוב מאמנים דינו בבנין עיר. אמרתי: מוטב שיימצאו בפרקיי פרטים שייראו למי שהוא מיותרים, משל'א ימצאו בהם פרטים, שיכלו להיראות למי שהוא נחוצים".

ניכר דרויאנוב כבר בריש-הדברים ובפתח הספר ואין לנו אלא להביא ריש-דבר זה במלואו:

תל-אביב ויפו – שתי ערים שכנות, סמוכות זו לזו עד בלי שום חציצת-שטח ביניהן. הראשונה עיר עלומית, בת עשרים וחמש, השניה – עיר קדומים, בת אלפים; הראשונה – כולה יצירה של ישראל, השב לארצו ולמולדתו, השניה – אף בה, מלפני דורות אין מספר ועד היום, יד ושם לישראל, שלא הניח מעולם ידו ושמו מארצו ומולדתו –.

וכך כל הספר וכך פותח הפרק הראשון המוקדש ליפו מימי קדם ועד חורבן הבית, פרק שנכתב בידי ש. בן-ציון. אולם ידו של דרויאנוב ניכרת בתוכו ובצורה גם יחד, שתי חטיבות המתמזגות בהרצאתו של דרויאנוב לשלימות מופלאה אחת. כך כשמספר הוא על המלחמות בימי קדם על יפו, נאמר: "אמנם, כדאית היתה יפו כי ילחמו עליה ובגללה, ומשום כך רבות היו חליפותיה ותמורותיה" (עמ' 4). וכך נמשכת ההיסטוריה של יפו לפי כל המקורות ויחד עם כך מהלכת ידו של דרויאנוב, המתאמת את האירועים עם ההרצאה הקולחת לה בשטף. לפנינו דגם לצורה בה משולב תיעוד היסטורי בהרצאה שוטפת, לעתים סיפורית-בלטריסטית, לפנינו בזעיר אנפין קורות הישוב היהודי בארץ וביחוד בזמן החדש ובעיקר מוצגת ראשיתה של יפו היהודית ממתי מעט לכלל גדול במשך הימים והשנים. כחוט שני עובר כאן המאבק של הישוב העברי בכלל והישוב הזעיר ביפו בפרט עם המימשל העתומאני-תורכי. כאן דרך מאבק רצוף. מאז נתקעה היתד לישוב המחודש בארצנו נבחן מאמץ הישוב הצעיר לקיים את עצמו ואף להביא גלים חדשים של עולם מתיישבים לכפר ולעיר. דרויאנוב נדרש לא פעם לאמצעים דרמטיים להחיות הסיפור ההיסטורי של העיר הראשונה דומה שהספור בהיסטוריון אינו חסר דרמטיות. כך למשל ביקורו של הרצל בארץ ויחס הישוב להרצל.

אישים, מפעלים וארועים היסטוריים

מן המפורסמות "הרומן" של תנועת חיבת ציון להרצל, שאחד-העם היה מייצגו הנאמן של "רומן" זה. חששה תנועת חיבת ציון מהרצל, פן יבולע לה להתיישבות הצעירה, שהיתה עם הופעתו בת חמש עשרה שנה בסך הכל. בא הרצל ליפו דומה שלא נתרשם ביותר מעיר זו. "ברם, מוסיף דרויאנוב, לא ירבו הימים ויפו תסגל לה יחס אחר למפעלו של הרצל ומערי ארץ-ישראל תהיה היא הראשונה, אשר בה יישמע קולה המלא של הציונות" – והכוונה כמובן לתל-אביב ולגימנסיה הרצליה. אגב אורחא מוארות פרשיות בתולדות הישוב היהודי בארץ, שחבל ביותר שחוקרי ימינו לא נדרשו להארות אלה של דרויאנוב, הפוזרות בשפע בספרנו זה.

דרואנוב מדבר בכאב על פרשה עגומה זו בתולדות הישוב החדש, הלא היא פרשת האוגנדיזם, שנפתסו לה אליעזר בן-יהודה ואחריו נגררו לא מעטים מחלוצי המושבות הראשונות הוא מדבר בחריפות יתירה על תופעה זו וכאילו מתוך יגון לשמחה הוא מגיע לפרשה אחרת, הלא היא העליה השניה, שצעיריה החלו להגיע לארץ בימי הפולמוס החריף

סביב אוגנדה ובימים שבתוך הארץ החלו להישמע דברי זלול וגנאי על ארץ ישראל, שבה שוקעו זיעתם ודמם של ראשונים אלה – והם שדיברו עתה קרה בישוב לטובת החלום באספמיה, ששמו: אוגנדה.

מ"אחוזת בית" לתל-אביב

הרבה נכתב על העלייה השנייה (בעקבי ב. כצלסון הוא קורא לה עלייה שלישית – ואין כאן המקום להאריך בזה). אולם דרויאנוב ממצה בפסוקים מעטים טבעה וטיבה של עלייה זו: "התעורה (ההתעוררות) נלדה תחילה בלב יחידים, ומהם קיבלה לבסוף גם רבים. כך טבעה של כל מצוות השעה, שהיא ניתנת ראשונה בלבם של מעטים בלבד, והרבים, כשהם מקבלים אותה אחר-כך, מבקשים גם הם לראות את עצמם ראשונים –". וכך נמשך המהלך על אנשי העלייה השנייה על רקע עייפותם של קודמיהם – והכל תוך עמקות שבהבנה וחדירה פסיכולוגית לציבור יחידים ורוב דברי הערצה ויקר לצעירים אלה, שפתחו תקופה חדשה בציונות ובישוב.

אולם אין דרויאנוב מקפח אף לרגע קט את הדיוקן העיקרי של תיאורו: יפו, כ"אקדמה" לתל-אביב. תוך שהוא משרטט תמונות-רקע, ובנידון דנן: עולי העלייה השנייה, הוא חוזר ליפו ולמצוקת המגורים שלה, מצוקה שהנצה את "אחוזת בית", מבשרת של תל-אביב.

אנו עדים בשנים האחרונות לחולי היסטוריוגרפי של משפחה מסויימת התולה הכל באיש אחד: הוא הקים שכונות בירושלים והוא הקים את פתח תקוה וכיוצא במיני כתיבות כאלה, שלמולנו מתייחסים לכך היסטוריונים במנוד-כתפיים, משל ישחקו הנערים לפנינו. דרויאנוב נתקל, בבואו לדבר בראשיתה של תל-אביב בבעיית היסוד: מי היה הראשון? כאן קל להראות באצבע על ראשון זה, עקיבא אריה וייס. אולם כאן גם דגם למופת כיצד טיפל בבעייה זו דרויאנוב. ואלה דבריו, הראויים להיות לקוו ולמשקלת לכל הנתקלים בבעיה היסטוריוגרפית דומה:

עכשיו אין איש, אשר יוכל לאמר: מי היה המתחיל בדבר. האמת היא, כנראה שגם כאן, כמו ברוב-ואולי בכל-המפעלים הציבוריים, לא היה מתחיל, אלא היו מתחילים. כמה מתחילים בזמן אחד. איש-איש מהם הביא טיפה של איניציאטיבה משלו וכל הטיפות הללו נצטרפו יחדיו להתחלה אחת. ודין הוא שאיש-איש מן המתחילים יראה את עצמו מתחיל ראשון. יש לו גם זכות גמורה לכך, שהרי טיפת האיניציאטיבה שלו היא שהשלימה את המידה עד כדי התחלה בת-קיימא, ואלמלא היא אפשר ואפשר שהתחלה היתה גותת קודם שהגיעה למדרגת מעשה של ממש. ואולם ברית כרותה, שמפעל ציבורי לא יצליח אלא אם יימצא לו לכל הפחות איש אחד, אשר יעבוד אותו מעצם תחילתו בלב שלם. ול"אגדת בנוי בתים" (הגרעין ל"אחוזת בית") נמצא האי-ש-מר עקיבא אריה וייס (עמ' 64).

הרי הבחנת המושג "מייסדים" ו"ראשונים" וד בבד ללא קיפוחו של האיש האחד והיחיד ואז, בזמן כתיבת הדברים האלה על ידי דרויאנוב, היו עדיין רובם ככולם של הראשונים אלה בחיים.

כך ראשיתה של "אחוזת בית" וכך הלכטים של ראשונים אלה, כפי שהם משתקפים בשרידי פרוטוקולים, שנותרו לפליטה באורח פלא. אולם במעשה חלוצי זה כרוך גם מעשה דומה בו-זמנית: הקמת האכסניה הראשונה של הפועלים בארץ: "הפועל הצעיר", כביטאון

המשרד הארצישראלי, שאף הוא הוקם אז, הוא המשרד שהפך מכשיר ממדרגה ראשונה לשוב החדש מאותו זמן ואילך ואף סייע את העיר לעתיד. ואם לא סגי בכך חל אז מאורע גדול במימשל העותומני: מהפכת התורכים הצעירים, ששינתה בתכלית השינוי את המימשל. למאורע זה אף השלכה על רכישת הקרקע, היינו שכבר נתאפשרה רכישת קרקע על שמותייהם של נתינים זרים באופן כזה נעשה יעקובוס קאן (בטעות קורא לו דרויאנוב: כהן. אין לו כל שייכות לשם זה), ראש הדירקטוריון של הבנק, חבר האכסקוטיבה ובכלל איש רב פעלים בהסתדרות הציונית בכלל ובהסתדרות זו בהולנד, בעל הקרקע של "אחוות בית".

כרגיל היו מאבקים וסכסוכים בין הראשונים — ואף זה "כרגיל": בדרך כלל גולשים מאבקים ציבוריים לתחום האישי. ושוב דגם להיסטוריוגרפיה בכלל, ולא רק לגבי ראשיתה של תל-אביב. אין דרויאנוב יכול לעבור בשתיקה על מאבקים אלה, המשתקפים בפרטוקולים, אולם בריחוק הימים ניתן להביט עליהם בעין אחרת בתכלית. ואת זאת עושה דרויאנוב בהקדימו לעניינים אלה את הדברים הבאים, שהם פנינה היסטוריוגרפית:

עכשיו, אחרי עשרים וחמש שנים, אין שום צורך לעמוד על פרטי הסכסוכים ההם, שרובם ככולם לא באו אלא מרוגז-עצבים, מחמת רוב דאגה קשה לביצועו של המפעל החדש. עכשיו לאחר שכבר נימחו מן הלב אותן הדאגות הקטנות-הגדולות, שהסעירו את הרוחות בשעתן, דאי ובוודאי תמהים האנשים על עצמם, כיצד ולמה הגיעו לידי סכסוכים של-חינם וגם לידי חשדות של-חינם, שלא היה להם שום יסוד ושום ממש, ולא היו אלא בקשת מוצא שלא מדעת למריחת-לב מכאיבה, והיא גופה-מריחות-הלב המכאיבה — לא היה לה אלא מקור אחד: העניינים יגיעים. אבל בשעתם היו הסכסוכים קשים מאד, הרעו הרבה דם — (עמ' 92).

כך כותב היסטוריון, שתפקידו לספר על הכל אבל הוא גם מצרף הסתכלות פסיכולוגית בנושא שלו, שלאחר רבע המאה ההסתכלות מחוננת בבהירות מיוחדת. אז ורק אז זוהר תיאור הסכסוכים אור אחר בתכלית.

צעירה היא השכונה "אחוות בית" אולם היא כבר מבורכת במאורעות היסטוריים — כך למשל הקמת הגימנסיה, עניין שאף הוא נושא ממורך של משא ומתן מייגע, לרבות השגת האמצעים וכיו"ב. שום דבר לא נעדר כאן. אולם מעל הכל מהלכת רוחו הטובה של דרויאנוב העולץ לספר על הקמת הגימנסיה, בלא לקפח המאורע העצוב, שליווה הקמת הבנין: הלא היא העבודה הערבית. בימים בהם נכתבו הדברים האלה על ידי דרויאנוב, מחצית שנות השלושים, סער הישוב בסיכסוכים על רקע העבודה העברית. מביא איפוא דרויאנוב כל הפלמוס בין אישי הוועד בבעיה זו וחוזר ומרגיש, את הדברים המודגשים גם בפרוטוקול, של מ.ש., הלא הוא מנחם שניקין, הרוח החיה בהקמת הגימנסיה. "עלינו, טוען שניקין, להניח נרמזה ידועה בשביל ההתייקרות העבודה על ידי יהודים, משום שאם לא עבודה יהודית אין לנו לבנות בכלל, וכל מפעלנו הוא לשוא" (97).

הרבה התלבט דרויאנוב בכתיבת ספרו זה על תל-אביב. לפניו פרוטוקולים ועדויות חיות של ראשונים. כיצד לשלב חומר גולמי וססגוני זה לכלל הרצאה אחת. הוא עושה זאת כמובן מהעמוד הראשון ועד לאחרון. אולם צורך לו פעם להשיח את לבו בבעייה היסטוריוגרפית זו בווידי אישי מרעיד-לב:

אני יודע: יש אשר אחטא בפרקיי אלה לדיוק הכרונולוגי-מקדים את המאוחר ומאחר את המוקדם. על פי רוב, כמובן, שלא בכוונה, אלא משום שאין דיוק כרונולוגי גם במקורות וברקומנטים שלפני, וגם משום שהדיוק הכרונולוגי ניטשטש מרוב ימים בזכרונם של האנשים, אשר עליהם אני סומך ומפיהם אני מספר. אבל, מודה אני, פעמים חוטא אני חטאי זה בכוונה – לשם שלימות ההרצאה. לייחד הרצאה על מעשים שנעשו צורה כרונולוגית מדרוקת – אי אפשר. מעשים בשעה שהם נעשים למה הם דומים? – למנגנון של אופניים שיניים, החובקים זה את זה וננעצים זה בתוך זה ועובדים יחדיו – זה בתוך תחומי ובתוך זמנו של זה. מעשים שכבר נעשו כיצד תופסת אותם העין המסתכלת בהם לאחר זמן? – ברמות אופניים, שכל אחד ואחד מהם מיוחד התייחדות שלמה ומובדלת לעצמה – (100).

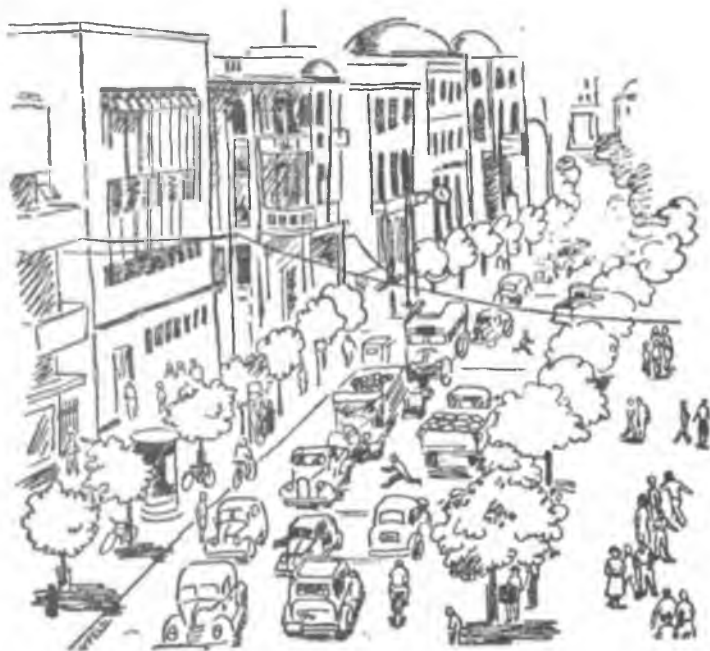
יודוי היסטוריוגרפי וגם ציורי לפנינו, שיש בו לא מעט הסתכלות פסיכולוגית ובינה עמוקה בהתרחשות ההיסטורית. כל אלה הדברים, שדרויאנוב משלב בהם את הרצאתו יש בהם בנותני-טעם להרצאתו החיה ולעתים אף המרתקת.

בין ערבים ליהודים

יש להצטער הרבה, שחוקרי הסיכסוך היהודי-ערבי לא נדרשו לדברים הנאמרים כאן, על פי תיעוד עשיר ביותר, על ראשיתו של הסיכסוך הזה בימי ראשית "אחוזת בית". ושוב, בסגנונו של דרויאנוב נאמר כאן: "עדיין לא נחקרו כראוי תולדות השיטנה הגדולה נגד היהודים, שהתחילה עם מתן הקונסטיטוציה וחפש הדיבור ואשר ממנה נתגשר גשר עד לתנועה הערבית הלאומית, הרואה אוון גדול בכל יהודי שמתווסף בארץ וסכנה עצומה בכל נשמה (השין פתוחה) שנבנית בידי ישראל (147). תיאור זה נחוץ לו לדרויאנוב לתיאור האווירה שאפפה אז ימי הראשית של תל-אביב.

אולם ליד אירועים גדולים ואף גורליים אין דרויאנוב מסיח דעתו מ"זויות", שהם מגופי החיים וההווי בשכונה הצעירה. כך מתאר הוא קונצרט, שנערך בידי שולמית רופין, ואז, "היה אותו ערב חג לשכונה כולה. אלא מאי, אין בשכונה אולם די הכיל כל הבאים אל הקונצרט, ואולמה הגדול של הגימנסיה עדיין סגור ומסוגר, כי עוד לא נגמר שיפוצו. אין בכך כלום. שמים בהירים ואוויר צח נתן אלקים לארץ-ישראל ושעות שלמות אפשר לעמוד ולשבת ברחוב הרצל בחוף ולשמוע אל הרינה ואל הנגינה" (154). וכך הולך דרויאנוב ומונה כל נוסדות התרבות במקום החדש: בתי ספר על סוגיהם, סופרים המתישבים כאן ועוסקים בעבודותיהם הספרותיות, ענייני תיאטרון, אמנות ועוד. מתחילים נוהרים מיפו לתל-אביב, "משום שבתל-אביב היו החיים נוחים ושקטים הרבה יותר מאשר ביפו, ומשום שתל-אביב היתה כולה יהודית וביפו היתה רק פינה יהודית" (200).

וכשמגיע דרויאנוב לדבר על גידולה המהיר של תל-אביב, הוא עוסק במיצוי דברים בבעיה, שהעסיקה את כל אלה שביקשו לחדש את חיינו כאן בארץ בעיקר בהתישבות חקלאית, היינו בכפרים. בעיית העיר והכפר בראשית ההתיישבות המחודשת בארצנו מוגדרת על ידי דרויאנוב כך: "עשרות יובלות של תנאי-הגלות עשו את היהודי לאדם עירוני וגם לבן – כרך וכשהתחיל נעקר מתפוצות הגולה ועולה לארץ-ישראל, ואפילו אם לא רק משום שנטרד משם, אלא גם משום שאידיאל יודע העלהו לכאן, היה כוחו מותע להינזר מטבעו

מראה רחוב אלנבי, תל-אביב, בשנות השלושים.

העירוני, וקוו ההתנגדות הקלה ביותר הוליכו ברוב לא לכפר, כי אם לעיר, כך היה לפני חמשים שנה, כך היה גם לפני עשרים שנה, כשם שכך הוא עדיין גם עתה. ורעה גדולה היא זו עתה, כשם שהיתה רעה גדולה אז – " (204). הוא לא רק מעלה בעיה אלא גם מחווה דעתו עליה – כאן לשלילה. אולם אין דעתו גורעת כהוא-זה מהמשך תיאור גידולה של תל-אביב, אף שלכאורה, היה מבקש לראות התפתחות זו בתחום אחר בתכלית – בכפר.

משלווה אידילית זו של ראשית תל-אביב נקלע דרויאנוב בתיאורו ההיסטורי לפרק העגום של תל-אביב במלחמת העולם הראשונה. כאן פרקים מפורטים על המלחמה שמצאה את תל-אביב בראשית התפתחותה וכן תיאור כל התלאות והסבל שעברה השכונה הצעירה לרבות הגירוש הנודע. כל אלה הפרקים מתועדים, אם בחומר מודפס ואם בעדויות-ראייה. הוא חותם איפוא את הספר בפסוקים אפייניים ביותר: "מידה הרשעה של המלחמה היתה זאת לה לתל-אביב, כי פסקו גידולה והרחבת גבוליה כמעט בעצם תחילתם, וכל אותן השנים לא יצאה מכלל שכונה והנה תמה המלחמה. עמה תמה וגם נשלמה פרשה אחרונה של תל-אביב השכונה. עוד מעט ויתחילו פרשיותיה של תל-אביב העיר –" (252)

צר ביותר שכאן, עם תום מלחמת העולם הראשונה, תמה ההיסטוריה של דרויאנוב, מכתלי ההקדמה אנו למדים על עשרות מונוגרפיות של מחברים שונים, וכל אחד במקצועו, שנותרו לחלק השני – היכן החומר הזה עתה?

ספרו של דרויאנוב, אף שרק פרקים ראשונים לפנינו, הוא ללא כל ספק מהספרים הקלאסיים בתחום תולדות הישוב ולא רק בתולדות תל-אביב. בתור כזה עתיד לו לספר זה מקום נכבד ביותר במדף ההיסטוריוגרפיה של הישוב החדש והמחדש בארצנו.

דוד בן-גוריון העברי

יגאל ינאי

התלמיד והמורה

יוס־הזכרון לדוד בן-גוריון חל בימים אלה. הביוגראפים שלו מבליטים בסקירותיהם את המקום החשוב שהיה ללשון העברית בעיצוב רוחו הלאומית ואולי גם בדרכו המדינית.¹ אף הוא-עצמו מדגיש את חוויותיו העבריות, לשוניות-ספרותיות, בטווחו את מסכת-חייו.² בסקירת-המקורות לקביעות הללו נוכחים אנו לדעת, כי אמנם חרוטה הייתה לשוננו על לוח-ליבו של דוד-יוסף גרין הילד, וכפי שיוזכר להלן, המשך ורקם אותה הנער על דגלו, ועדיין נשא אותה ברמה הבחור דוד בן-גוריון. האם פגה התלהבותו הראשונית בגרותו? או, החדלה קנאותו ללשון העברית, ככל שהתפתח חולמו הלאומי-מדיני, קרם עור וגידים ואף התגשם? והלא נטען, כי "לויקת-יסוד זו ללשון העברית" מצידו של אדריכלה וראש ממשלתה הראשון של מדינת-ישראל, היו השפעות על "המוניזם המפתיע אשר בדבקו של בן-גוריון המבוגר בתחיית עם-ישראל בארצו."³ ועובדה היא זו, אמנם, כמצויין בסיפור-חייו של המנהיג, שפעולה יוזמה ראשונה מצידו בקרב הציבוריות היהודית, הראשונה למניין רב ועצום של פעולות, הלא היתה עבודתו באגודת-הנערים שיסד עם חבריו, "עזרא" שמה, ופעילות זו "סבבה ברובה סביב הלשון העברית!"⁴

מה היתה ראשית-מגעו של ב"ג עם לשוננו, כיצד נמשכה היכרותו עמה, ומה היה יחסו אליה לאורך-פעלו בשבילי-ההיסטוריה היהודית ובדרכי העם והמדינה? על הראשית ועל המקורות לומדים אנו מן העדויות של בעל-הדבר עצמו. בזכרונותיו על בית-אביו, מדגיש ב"ג שבית אביו שימש המקור ללשונו העברית. בתגובה על מברק שנשלח אליו מתל-אביב לניו-יורק, מברק המדיעו על פטירת-אביו, שולח ב"ג מכתב ארצה (תאריכו: 14.5.1942), ומעלה זכרונות על האב: "ממנו קיבלתי אהבתי לעם-ישראל, לארץ, ללשון העברית". . . מסבא, צבי-אריה, שמת כשהייתי ילד בן שבע, משכיל וחרד, . . . "ירש אבא את אהבתו ללשון העברית וספרותה. אינני זוכר אם סבא (שלי) היה חובב-ציון בימיו. זוכרני רק אהבתו ללשון העברית. זוכרני כשהייתי ילד קטן, כמעט חינוק, היה מחזיק אותי על ברכיו ומשנן לי מלים עבריות וכללי דקדוק". . .

ובמקום אחר⁵ קובע ב"ג, כי זכרונו הראשון מימי-ילדותו הוא לימד השפה העברית מפי סבו. גילו אז – שלוש שנים. ומעניינת המיתודה בה הנחיל הסב את לשון-עמנו לנכדו:

. . . הייתי רגיל לבוא אצלו יוס־ים, כי הוא גר לא רחוק מביתנו – ברחוב פלוצק, וסבא היה מושיב אותי על ברכיו ומלמד אותי עברית בעברית. היה מראה לי אצבעו ואומר: זהו אצבע, אצבע, ואני חזרתי על מלה זו. אחר-כך היה מראה על עינו, מצחו, ראשו, רגלו, וחרר על כך, עד שידעתי לקרוא כל איבר – בעברית. כך היה מלמד אותי שמות כל החפצים והחלקים של דירתו, ולאחר שידעתי כבר עשרות או מאות שמות היה מלמד אותי פעלים. היה הולך בחדר ואומר: אני הולך, אני יושב, אני כותב וכדומה. וחרר עד שידעתי לקרוא לפעולה – בעברית. לאחר שידעתי מספר רב של שמות ופעלים – היה מדבר אתי עברית ואני נאלצתי לענות בעברית. וכך ידעתי לדבר קצת עברית עוד לפני שידעתי לקרוא את האותיות העבריות. . . לקרוא התחלתי בהיותי בן חמש ב"חדר", שהיה נמצא בבית השני של אבא. זוכר אני ששניים מחמשת המלמדים שלי היו מורים מחרניים, שלימדו תלמידיהם לא רק התורה, אלא גם דקדוק עברי – זה היה חידוש גדול בעירי אז.

כעדויות של בעל-הדבר, הצטיינה, אכן, עיר-מולדתו פלונסק, בין שאר-הצטיינות שהוא מונה בה, בכך ש"עברית היתה הלשון של חלק מתושביה היהודים", ובית-אביו, אביגדור גרין, שימש מרכז אף לגילוי ייחודה זה.⁶ ומוסיף בן-גוריון ומספר על תרומתו שלו להתפתחות בכיוון זה:

בשנת 1900 כשמלאו לי ארבע-עשרה שנה, יסדנו שלושה חברים, שלמה צמח, שמואל פוקס (שניהם בני-חסידי מתנגדי הציונות) ואנוכי, הצעיר שבשלושה, ארגון-נוער בשם "עזרא", שידבר אך ורק עברית. ההורים, שידעו עברית, בתחילה ליגלו ואמרו שאי-אפשר לדבר עברית, אבל החלטנו לפנות להורינו (לאבות, כי האם לא ידעה עברית) רק בעברית, ולאט-לאט החלו לענות לנו עברית. זכרוננו שבאותן השנים הייתי צריך לנסוע לווארשה, ומכיוון שהייתי קורא יומיים את "הצפירה" שנתום סוקולוב היה עורכו, סרתי לביתו ופניתי אליו בעברית. והשתוממתי כסופר גדול זה, שכל חברי קראו מאמריו יומיים, ענה לי עברית מגומגמת (אחרי כמה שנים שמעתי אותו מדבר עברית צחה ועשירה)...

ולא יוזם בלבד היה לדיבור עברי, אלא אף מארגן אחרים ומורה לעברית. עדויות על כך באות מפיו ומעדויות אחרים:⁷

לאחר שיסדנו אגודת "עזרא" היינו שנינו, שלמה צמח ואני, אוספים בני "המעמד השלישי"⁸ – שאמנם למדו בילדותם עברית בכית-הספר, אבל למדו לא הרבה שנים, ולא ידעו לדבר עברית – לבית-המדרש של רבי יצחק חן, שבו התפללו כל הציונים, ובין מנחה למעריב היינו מרחיבים ידיעותיהם בעברית ומסייעים בידם להצטרף לדוברי-עברית. באופן שבמשך הזמן רבו דוברי עברית, וגם רבים מההורים התחילו לדבר עברית.

על מקורותיו הספרותיים ללשון שבפיו מספר הוא בגעגועים:⁹

זכרוננו שני הספרים העבריים הראשונים שקראתי בילדותי – "אהבת ציון" של אברהם מאפו ו"אוהל הדוד תם" של ביטשר סטו האמריקאית בתרגומו העברי של זינגר – עשו עלי רושם כביר. שלא פג ממני הרבה שנים... קראתי אחר כך סיפורי סמולנסקי וברודס ושירי יל"ג, מאמרי אחד-העם וברדיצ'בסקי;... "אהוב נפשי היה המשורר ח"ג ביאליק. הקובץ הראשון של שיריו הופיע בהוצאת 'תושיה'. קניתי את הספר וכרכתי אותו עם המון עלים ריקים – ובהם העתקתי כל השירים שהופיעו אחרי הוצאת 'תושיה' ב"השילוח" ובכתבי-עת אחרים, ולמדתי כל השירים בעל-פה.

כמובן נהג לקרוא או בעיתונים "המליץ" ו"הצפירה". אף כתבי-עת עברי ניסה להוציא לאור, עם חבריו באגודת "עזרא", למען הנוער. הרשימות שלהם הודפסו בהקטגוראף, אבל לא הציאו יותר מתוכרות אחדות.¹⁰ אביו של בן-גוריון הצעיר מודע למיומנות זו של בנו, ורואה בה נכס ראוי לציין: בכתב-שתדלנות למען בנו, דויד-יוסף, פונה האב, אביגדור גרין, אל ד"ר הרצל (השנה – 1901), ובמכתבו משבח האב את הבן... "שהוא בן נעלה וחרוץ בלימדו, עודנו במבחר ימי נעוריו, כחמש עשרה שנה, מילא כרסו בתלמוד. ומלבד שפתו, שפת עברית, ידע הוא גם שפת המדינה..."¹¹

הביוגראפים של ב"ג (ראה לעיל, הערה 1) מזכירים, שב"ג שימש זמן-מה (כשנתיים) בתור מורה לעברית בווארשה. ואמנם, כשכא לעיר זו לשם הכנת-עצמו ללימודי-הנדסה,¹² והוא אז בן שמונה-עשרה, קיבל משרה ב"חדר מתוקן" (כפי שקראו אז לבתי-ספר עבריים "מדרניים"). אלא שלא ברור מה בדיוק לימד באותו מוסד חינוכי. הוא חוזר לעיר-מולדתו, פלונסק, להילחם שם בהשפעת ה"בונד", אשר החלה לפשוט. בבית-הכנסת הגדול של העיר נהג לערוך אז ויכוחים פומביים על הנושאים הציוני, בינו ובין שליחי-ה"בונד". באסיפות אלה הוכרחה ב"ג בעל-כורחו להשתמש באידיש – באשר עד אז היה נואם אך ורק בעברית, "כי מימי-ילדותי הייתי הבראיסט אדוק וקיצוני."¹³

התקופה הארץ-ישראלית

בדרכו ארצה, ב-1906, באונייה, פוגש הוא ב"ערכי אחד מבירות, רופא צבאי, מדרגת קפיטן, אשר התחיל ללמד אצלנו עברית וכל הדרך גימגם מלים עבריות." באותה אונייה התרשם מאד מן העברית במבטאה הספרדי. הוא פוגש על הסיפון יהודים ספרדים, המדברים בין עצמם ספרדית, אך אחרים דיברו עברית ביניהם, וכולם יודעים לדבר עברית. "שפתם היא חיה וטבעית, ואע"פ שהם מדברים לפעמים בשגיאות דקדוקיות, ובכל-זאת לא נכיר בדיבורם את אותה המלאכותיות המבצבצת מתוך דיבורו של האשכנזי, אפילו אם הוא יודע היטב את השפה."

בתחילה היה קשה לו להבינם, בגלל מבטאם הספרדי, אלא שאחר-כך התרגל, "וכמעט שדיברתי כמוהם. הם מביטים על כל "אשכנזי" מגבוה, ביחד הם לועגים למבטאו המשובש." ¹⁴ התפעלותו רבה במיוחד מן העברית החיה ששמע במקומות הסמוכים לעיר לוד. במכתב ששלח לאביו (1906, שנת בואו ארצה) מביע הוא זלזול "באותה השפה ה'חיה' של דוברי עברית שלנו, המתרגמים את מחשבותיהם ה'ז'רגוניות לעברית, שהמלאכותיות נדפת מכל מלה, והרושם המתקבל מדיבורם כאילו הם משחקים בכמה – ומשחקים גרועים – אלא פה ראיתי אנשים ששפתם המדוברת, שפת הגיונם ושיחתם היא השפה העברית. מקטון ועד גדול, ככל מקום וזמן, מדברים הם עברית חיה, צחה, שהרבה ממורינו המומחים היו מקנאים בה" . . . לא יכולתי להאמין כי הצילצול העברי החי, הטהור, השוטף יוצא מפי עלי (זה שם ערבי), והדובר הערבי הזה אינו ידע אף אות אחת בעברית" . . . ¹⁵ כדאי לציין כאן חידוש-לשון המובא בכתביו של ב"ג, משנת 1907: ¹⁶

. . . העבודה בימים אלה בפתיחת-קוה (בשכונת האחרון של חחד שבט תרס"ז) כוערת: קטפים, זמרים, חורשים, נוטעים, עוקרים, מיבלים (עוקרים את העשבים המזיקים הנקראים אינויל, כעברית יבלית), חופרים בורות . . . ¹⁷

ככל שמתערה ב"ג בחיי-העבודה בארץ, כן גדלה התלהבותו מן העברית המדוברת בה, בהשוואה לעברית האשכנזית שהייתה בפיו. כך, למשל, התפעלותו מ"בני-תימן הרזים והצנומים, המופלגים בדעת הלשון העברית," ¹⁸ או קריירתו ל, "דור האבות, פליטי הגלות דמות דיוקנה", שהם "מנומרים ושונים זה מזה. כמה טיפוסים! וכמה לשונות! כעין דור-הפלגה קטן, . . . מדברים ז'רגון, רוסית, ערבית, עברית, צרפתית, כורדית, . . . ונפגשים שנים-שלושה יהודים והם מוכרחים לדבר בארבע שפות למצער" . . . מה עלובים וחסרי-שורשים נשמעים באוזניו אבות אלה, כשהוא משווה את לשונותיהם אל לשון-בניהם. הללו, האחרונים, ממש ההיפך הם מאבותיהם: "ילדי הארץ, ארץ-ישראל, ארץ החירות והתחיה . . . לא נמלטו מהגולה, אך ¹⁹ נולדו לדרור. לא בערכוב של שפות זרות – אך שפה אחת בפיהם, השפה העברית במבטא הספרדי הרך, המצלצל, המקורי." ²⁰

ושוב נרתם ב"ג בהנחלת-לשוננו, לאותם שאינם שולטים בה. כאן, בסג'רה, מבלה הוא את ערביו "בקריאה, בכתיבה, במסיבת חברים (יש פה עשרים פועלים עברים) או בעבודה ציבורית. כי יסדנו פה אגודת 'עבריה', שיעורי-ערב לשפה העברית." ²¹

מכאן ואילך לא ידוע על פעולות סדירות של ב"ג בהנחלת-הלשון העברית. למקוטעין נזכרת פעילותו התרבותית-ספרותית, כעורך כתב-העת "אחדות" (ביחד עם י' בן-צבי ורחל ינאית), החל מ-1910, בירושלים. שם אף "התפרנס בדוחק גדול מנתינת שיעורים." ²² שנה לאחר מכן עסק בתרגום ספרות סוציאליסטית, ואז נסע לתורכיה, ללימודים אקדמיים. מעתה והלאה הקדיש עצמו לפעילות ציבורית-אירגונית, ואף שהמשיך לכתוב ולפרסם, הנה אין בידי ידיעות על נטיות פדגוגיות מצידו. בארה"ב (1918) חיבר ספר בידישי על א"י (ביחד עם בן-צבי). ובשובו ארצה, עם תום מלחמת-העולם הראשונה, שב ושיקע עצמו בביסוס תנועת-העבודה בארץ ובהגשמת הרעיון הציוני. אמנם, מעמדתו כמנהיג וכיו"ר הנהלת הסוכנות היהודית, תרם, ללא ספק, לביסוס מעמד-העברית בישוב, בציונות, ובמדינה בדרך. כך, לדוגמה, ניתן ללמד על העברית ללשוננו ממכתב ששלח לתחנת-הנסיונות ברחובות, מכתב בו תבע את עלבונה של העברית בפירוט-התחנה. ²³ משנתחדשה עצמאות ישראל בארצו, והעברית תפסה בה את המקום הראוי לה, אימצו הכל כוחם, להפיץ את ידע-לשוננו וללמדה לכל יוצאי-הגליות. באותן שנים של ראשית-המדינה היו שרי-ישראל ידע-לשון וספר, ושפת-עבר היתה להם שעשועים ונהמה. כך משה שרת וחלמן שז"ר, דויד בן-גוריון וחלמן ארן, דויד רמז וב.צ. דינור. ומקובל היה, שדבריי-המנהיגים אז, ובענייני-לשון דווקא, התקבלו פעמים הרבה על-דעת הקהל והעיתונאים. ²⁴

פולמוס ה"את"

נושא בלשני מפורסם, בו נדע ב"ג בצבור הרחב, הריהו השימוש (שלא עשה) במלית "את". על מלחמתו של ב"ג ב"את", ועל הגזירה שגזר עליה, כאילו, ניתן למצוא לא-מעט חומר, הן בספרות העיתית והן בספרות המקצועית. הדברים נדונו בפרוטרוט, אם בהזכרת-שמו של ראש-הממשלה דאז (כפי שנהג אבינרי)²⁵, ואם בלא הזכרתו.²⁶ אכן, בדיקה קצרה תספיק כדי להיווכח בעובדה זו, של הימנעות מירבית בלשונו של ב"ג מן השימוש במלית, "את".²⁷ הוא נמנע ממנה הן בדבריו שבעל-פה והן בדבריו שבכתב, וסגנונו זה ניכר אף בציטטין המועטין שהובאו בסקירה הנוכחית. נימוקו של ב"ג היה, ש"ריבוי האתים משעמם ומכער לשונו, וכל הממעט – הרי זה משובח".²⁸ ואף בלשון-חכמים כן: "המשנה השמיטה האתים, ובצדק."²⁹ המדקדק המנוח ר' יצחק אבינרי מחה נמרצות כנגד 'הגזירה על האתי"ן', והוכיח בציטטין לרוב, כי השימוש באת מרובה במשנה, בתלמוד ובמדרש וכן ברש"י.³⁰ בלשונו העזה המשיך אבינרי דן בנחיצותה של "את", ובתועלתה, הגן עליה ותקף את שומטה³¹ ואת מחקריו. וכל-כך למה? מה טעם הזעם הרב? מפני שבהיותו ראש-ממשלה ושר-ביטחון במשך שנים רבות, היתה לבן-גוריון השפעה רבה על הצבא ועל ראשיו והשפיע אף בענייני לשון וסגנון. השראתו בהשמטת ה"את" הורגשה בצמרת-צה"ל, וזכורה לי תקופה בביה"ס לקצינים, בשנות-החמישים, בה הממעט ב"את", בין הסגל הפיקודי, נחשב למעודכן בלשונו. רב כוחו של החיקוי. ושמה גורם נוסף היה כאן, בדומה לזה שתולה אבינרי בעיתונאי-ישראל דאז, בעניין "את": "... "העתונאים... מיהרו לקפוץ על גזירת-ה"את" כעל מציאה, משום תאוותם לסנסאציה. לבלרים ועיתונאים... מקבלים עליהם בחדווה את גזירת המושל, כדי להתמיה לתיאבון. מקצתם אף מדמים ודאי בליבם למצוא-חן בעיני השררה ולהתרצות לאדוניהם בדריסת אתים."

מחקר שיטתי בסגנונו של ב"ג, אמנם במידה מצומצמת למדי (יחסית לכמות-כתביו), בוצע ע"י פרופ' חיים רוזן ורעייתו.³² במחקר זה כלולה אף בדיקה של שימושה "את", ונאמנים להסתייגות זהירה מסיקים החוקרים, שאין בשימוש זה חריגה בולטת מן הנורמה המקובלת.³³ להלן איורים בודדים ומקריים לחלוטין, מתוך כתיבתו של ב"ג, לשם-המחשתה של התופעה הנדונה בסיום הסקירה הנוכחית. קו קצר מדגיש את הופעתה של ה"את" וכן את חסרונה, לטעמנו כיום. דוגמאות נוספות ניתן לדלות למכביר, בכל התבטאויותיו של ב"ג. הן אלו שבעל-פה והן אלו שבכתב:

מתוך בהילחם ישראל (תל-אביב: מפא"י, תש"י): –

אבל נתפוס _____ כל הארץ והשלטון יהיה בידנו ...
 ורק במעשי גבורה נואשים נפחית אולי _____ הסכנה, ...
 הערבים יוכלו להשתלט על כל הארץ ולהכניע _____ הישוב, ... (עמ' 106)
 בן-ציון היקר, מסור נא בשמי לכל חברי הקבוצה _____ תדתי הנוגשת על השי היקר "כנרת בימי
 מבחן". לאחר שהלכת והשארת את הספר בידי ישתחי וקראתי בו כל הערב ... (עמ' 357)
 והורים יקרים אלה הם שנתנו לדורם ולעמם _____ הזמירים והדניים והגורים ורבים כמותם, ...
 אני מצייץ רק _____ אלה שהספקתי לקרוא עד עכשיו... (עמ' 9)
 רציון פשוט יחסית זה הנחה אותי מיום שקיבלתי על עצמי בקונגרס הכ"ב _____ לבטחון הישוב...
 (עמ' 11).

מתוך מכתב ששלח ב"ג אל זאב איגרת, המביאו בספרו ביעור הקוצים מכרם לשוננו (חל-אביב: תשכ"ב), עמ' 3. התאריך: כ"ב באב, חשט"ו:

אני ציטתי _____ דברי טבנקין, הוא כותב שהקיבוץ המאוחד היה . . .
בני ברית שבתלמוד זהו מושג תיאולוגי עברי, ובימינו לא ישחמשו רבים בתואר בני ברית לציין את בני
ישראל . . .

ולסיום – קוריוז, השייך לענייננו, והוא שהניעני לסקירה זו כולה.
לפני שנים אחדות, כשהוריתי עברית וספרות באוניברסיטה בחו"ל, עסקנו בסיפור
החסידי. הוגשה לי עבודת-תרגיל בנושא, והסטודנט, כותב-העבודה, תימצת תחילה את תוכן
סיפור-העם הנודע "כל-נדריו"³⁴ בין-יתר דבריו ניסח משפט בוז הלשון: . . . "הרבי ציווה על
השמש להביא דוב לבית-הכנסת."³⁵

בבדיקת-העבודה סימנתי באדום את הניסוח הלקוי, ובכיתה הוצגה לתלמידים המשמעות
הבלתי-הגיונית המתקבלת מן הניסוח המצוטט לעיל. ואכן, הועלתה על-ידם הצעת-תיקון, אשר
לפיה תוכנס המלית „את" לפני השם הפרטי (ולכן, המידע) דב. כך יתקבל ניסוח חד-
משמעי: "הרבי ציווה על השמש להביא את דוב לבית-הכנסת."

הכל הסכימו שכך תימנע המשמעות הבלתי-רצויה. אף הסטודנט כותב-החיבור הודה
שעדיף הנוסח המחקק; אלא שניסה, ספק ברצינות ספק בבדיחות, להגן על ניסוחו-שלו, הלקוי,
וניתלה באילן גבוה באומרו: "בן-גוריון לא היה משתמש כאן ב'את', והיה מנסח בלעדיה";
כלומר – כאותו סטודנט. ומה לגבי המשמעות המוטעית? "הקונטקסט ירמוז אל ההבנה
הנכונה!" שמועה שמע הבחור שבן-גוריון מחרים מלית זו, 'את', ואינו משתמש בה. ואם
סופר כ ב"ג, אי-שרוח ומנהיג דגול, זו דרכו – רשאי אף הוא, תלמידי, לעשות כן, ולשמוט את
ה'את'.

אישרתי שמץ מהשמועה, וסיפרתי לכיתה על סגנונו זה של ראש הממשלה לשעבר,
המצמצם בקיצוניות את השימוש בתווית המושא הישיר. הפניתים אל מאמרו של יצחק אבינרי
בנושא זה,³⁶ שבו נימוקי-המצמצם ופרכות-המדקדקים, אך טענתי שבמקרה זה שלנו אף ב"ג
עצמו היה מכניס "את", כפי שהוצע בכיתה. התעקש התלמיד, בעל-הדבר, ותמהו אף חבריו
הסטודנטים: האמנם הית ב"ג מסכים עמי בעניין זה שלפנינו? קיבלתי את האתגר, והבטחתי
לתלמידי, שאפנה אל ב"ג בשאלתנו המיוחדת.

אודה ולא אתימר: לא פקפקתי בצדקתי כאן, ולא לפסיקתו הלשונית של ב"ג נזקקתי.
סקרונתי הבלשונית הניענתי להטריד את האיש; העודנו כה-תקיף בדעתו זו, ש"כל הממעטי
ב'את' הרי זה משובח", או שנותרך מעט, לעת זקנתו? ושמה אף מלכתחילה לא גזר עליה
מלחמת-השמר, כטענת אבינרי,³⁷ ואין הדברים מוחלטים כל-כך בסגנונו? עיין בוחן בכתיבו
אכן הרשימיני, שיש מעברים ושינויים בסגנונו, לגבי המלית "את" ושימושה.³⁸ תלמידי לא
האימנו, שאזכה לחשובה. משוכנעים היו, שאדם כה-מפורסם ועסוק כ ב"ג לא יתפנה לענות
ב"קטנות" אשר כאלה.

מובן, על-כן, שגדולה היתה הפתעתנו (ושמחתי על האוטוגרף), כשתוך זמן לא רב קיבלנו מבן-גוריון תשובה מפורטת, הכוללת שיעור בדקדוק הלשון העברית. להלן המכתב, והעתקתי בציוד:

27

גדול בוקר 23.5.68
 (נולד) נא - לוי לורי
 לרוב גמול. אביא קצת זכות עניין. יאמר
 יד סעסע אביא זון חיה לוי לורי לוי לורי
 לל מ לל - מן הפכה אביא לוי לורי 23 לוי
 לוי לוי - נא זון מן גמול לוי לורי לוי לורי
 לוי לוי לוי לוי - לוי לוי לוי לוי לוי לוי
 לוי לוי לוי לוי - לוי לוי לוי לוי לוי לוי
 לוי לוי לוי לוי - לוי לוי לוי לוי לוי לוי
 לוי לוי לוי לוי - לוי לוי לוי לוי לוי לוי
 לוי לוי לוי לוי - לוי לוי לוי לוי לוי לוי

שדה בוקר 23.5.68

ליגאל ינאי-שלום וברכה.
 צדקת בהחלט. „להביא דוב לבית הכנסת” –
 יאמר רק אם הכוונה להביא מין חיה שהוא דב.
 אם הכוונה לאיש ששמו דוב – מן ההכרח להגיד
 „להביא אח דב לבית הכנסת” – כי רק אז ברור
 שהכוונה לאדם ששמו לב, אם הכוונה לחיה –
 יש להגיד להביא את הדוב, או להביא דב – בשני
 מקרים אלה הכוונה לחיה.
 אבל לשם אדם מסוים לא מוסיפים לו ה'
 הידיעה. לא אומרים בעברית להביא היעקב, או
 האברהם לחדר, אלא להביא את יעקב, או את
 אברהם.

בכבוד רב,
 ד. בן-גוריון

המספר המופיע בראש-הדף, 27, וכן נקבי-החלישה שמימין והשורות המשורטטות על הדף, מעידים שדף זה תלוש מתוך פנקס-המכתבים של בן-גוריון. כך נהג ב"ג לכתוב עניינים אישיים ואף רשמיים: כפנקס בעל דפים משורטטים ובני-חלישה, מופרדים, הכרוכים לסרוגין עם דפים זה-מספר, שאינם לחלישה. ביניהם נהג להניח נייר-רפחם, וכך שמר עמו העתק של כל מכתב אשר הוציא מתחת ידו.

ה ע ר ו ת

- 1) ראה יהודה ארו, "בן-גוריון, דוד", אנציקלופדיה עברית, ט' (תשי"ח), עמ' 53; וכן שבתאי סבת, קנאת-דוד, חיי בן-גוריון הצעיר (ירושלים ותל-אביב: שוקן, תשל"ז), עמדים 19-21, וכן ע' 29 ואילך. וכיו"ב מיכאל בר-זווה, בן-גוריון, א' (תל-אביב: עם עובד, 1975), ע' 23-27.
- 2) דוד בן-גוריון, זכרונות, א' (תל-אביב: עם-עובד, תשל"א-1971), עמ' 7.
- 3) כך מאיר בראלי, "בן-גוריון והלשון העברית", הדואר 56, ד' (ב' תמ"ח) [ד' כסלו תשל"ו], עמח 53.
- 4) שם. ההדגשות – במקור.
- 5) זכרונות, א', עמ' 7. והמסכו בעמ' 8. תאריך-הזכרונות – 1886. הציטוט מן המכתב מופיע בעמ' 19, שם.
- 6) שם, עמ' 7. 7) שם עמ' 8. 8) הכוונה לבניהם של בעלי-המלאכה. 9) שם, עמ' 10. 10) שם, עמ' 11. 11) שם, עמ' 6. 12) שם, עמ' 11. זכרונות משנת 1903. 13) שם, עמ' 13. 14) שם, עמ' 21. 15) שם, עמ' 30.
- 16) מחוץ בזכרונות, א', עמ' 37. אמנם, אין בכך סתירה מוחלטת לרושם, ש"דוד בן-גוריון לא נהג לחדש מלים בעברית, על-אף ש"בקיאותו בלשון לא נשלה מוז של כמה אנשים שהעזו לחדש מלים. היה לו יותר דרך-ארץ אל הלשון ומקורותיה ואולי אהב יותר מדי את המקורות בשביל להרשות לעצמו להוסיף עליהם, כדברי בראלי (לעיל, הערה 3).
- 17) פֶּעַל גזור שם זה, קִיבְּלִים (המוסבר בגזרונו בעוף-הכתוב, ע"י ב"ג), אינו מופיע במילונאות העברית הסטנדרטית.
- 18) זכרונות (משנת 1907-1909, מעת עבודתו בחווה כסג'רה), עמ' 34.
- 19) "אך", זו, ושלאחריה, היא כמשמעות "אלא" כיום.

- 20) מחוך מכתב ששלח ב"ג לאביו בפולין, מסג'רה, המושבה הגלילית, בכ"ט בשבט, תרס"ז. מצוטט בזכרונות, א' עמ' 41-42.
- 21) שם, עמ' 42.
- 22) ראה י' ארו (לעיל, הערה 1), עמ' 54.
- 23) המכתב המועתק בזה מצוטט בזכרונות, ב' (כרך שני, המספר על השנים 1934-1935), תל-אביב: עם עובד, תשל"ב 1972. הנמען הינו יצחק וולקני, מנהל-התחנה, ועל שמו נקרא כיום מכן-וולקני לחקר-החקלאות.

ט"ז בכסלו, תרצ"ו 12.12.1935

לכבוד

מר י' וילקנסקי

רחובת

וילקנסקי היקר,

עוררו תשומת-לבי על הדבר, שתחנת הנסיונות החקלאית ברחובות מציאה את חוברתיה אך ורק בשפות לועזיות. נראה לי, שדבר כזה לא ייתכן במוסד עברי בארץ ישראל. עלי יהיה להגיש שאלה זו לישיבת ההנהלה, ולפני-כן אני רוצה לשמוע מפיך מה סיבת הדבר ואם זה ישתנה או שזו שיטה.

בברכת חברים,

דוד בן-גוריון

24) חכור הורית בדבר המלה העברית הנכונה לתרגום האינציאטיבה, הלועזית: כבר הסכימו על "יִקְמָה" (בעקבות "קִמְוִי" שבבראשית / י"א 6, כאילו משרש ים, ואכמ"ל): אלא שחלקי ב"ג ושרת, האם יִקְמָה או יִקְמָה (=חמה) ... בן גוריון התנגד אף לתעתיק של מוֹיָאָן או של מוּחָה בצורתם זו, בוי"ן, כמקובל, והתעקש על תעתיק בסמ"ך, מוֹיָאָן ומוֹסָה, בעקבות היוונית ...

25) יצחק אבינרי, "פינת-הלשון", על-המשמר, כ"ה שבט, תש"ט: כ"ב וכ"ט מרחשון, תשי"א: ז' כסלו, תשי"א: לוח-הקואופרציה, מנת תשי"א. המובאות ומראי-המקומות לעיתונות היומית מרוכזים אצל אבינרי בספרו יד-הלשון (תל-אביב: יורעאל, 1964), עמ' 57-62, והם מצוטטים זה לפיו.

26) השווה, למשל, יצחק לבני, במאמרו בעיתון זמנים, מיום כ"ט באלול, תשי"ג (על-פי אבינרי, ע' 61); וכן שאול ברקלי, דקדוק עברי מודרני, דרגה ב' (ירושלים: ראובן מס, 1968), ע"א 175-176; וכיו"ב יצחק פריץ, עברית כהלכה (ת"א: יוסף שרברק בע"מ, 1961), ע"ע 210-215; וכן אצל א' בן-אור (אורינבוסקי), לשון וסגנון, ספר א' (ת"א: יורעאל, 1959), ע"ע 178-182. כל אלה, מדקדים ובעל-חריסין ומורי-הלכה בענייני-לשוננו, יצאו חוצץ נגד המנהג החדש שפשט, לדבריהם, בעיתונות ובתחנות המשרדית. ותלו הם כל זאת בכך-גוריון ובהשפעתו, במרותו ובקמכותו. הגדיל מכולם אבינרי, אשר מלחמתו בוטאה ברגשנות רבה ובכאב מפורש (ראו אצלו עמודים 58-60). הוא מאשים את ב"ג, אם במפורש ואם במשתמע, בשאיפה לחקות לשונות לועזיות ו/או בתאוה להתמיה, יהיה מה: כסיכום קובע הוא: "אנו אין לנו אלא כלל אחד, ועליו נשמור: לפני כל פעול בהא הידיעה (ולפני שם פרטי) תבוא תמיד את: אך בהיות הפעול בנטיה – אפשר להשמיטה לפעמים (ביחד – בשירה); וכל הממעט בהשמטות – הרי זה משוכח!" (ההדגשות במקור. – י"י)

27) ד.ב.ג., "בלא את", דבר, יום ג' באלול, תשי"ג.

28) שם.

29) ד. ב"ג, בתשובה לקשתיו של סטודנט, במעריב מיום ר' במרחשון, תשי"א.

30) "ואף שיש מקומות הרבה בלשוננו של רש"י, שהאת בם משמטת, לטעמנו כיום. הנה מציאותה של את עולה לאין שיעור על חסרונה." – אבינרי, שם.

31) "בלשון חיה יש הכרח להקפיד על ה"את" לשם בהירות הדיוק. – – – נתברכנו באבן-חן קטנה ויקרה, 'את' שמה, והיא המציינת את הפעול. . . עלינו להזהר בשימוש ה'את', המוסיפה דיוק ובהירות ללשוננו. ולא להשמיטה. . . מלה עברית הכרחית היא, ובלעדיה נפלמת הטבעיות והדמות של שפתנו. כל העוקר 'את' מתוך המשפט ככוונה ומרע – כאלו עוקר מפיו של בריאה. לא נוכל להעלות על הדעת גורה שמד על 'את'! לא נוכל, כי בעוכרי לשוננו יאה שמד כזה." (ע' 58 והלאה) ועוד ועוד הרבה כאלה.

32) חיים רחץ, העברית שלנו. (תל-אביב: עם עובד, תשט"ז), עמ' 283-308.

33) שם, עמ' 294-295. בלשוננו של רחץ (עמ' 295): "באשר לעניין האת עצמו נאלצים אנו להודות, ששימושו סדיר (פרט למקרים ספורים) בקטעים שלפנינו. בהתחשב בעובדות הידועות, – כלומר, דחיה מוחלטת של האת מסגנונו של הכותב, ב"ג – עלינו להניח כי לפחות חלק ממקרי הופעת את הוא פרי עריכה אחרי השמעת הגאוס."

אלה תולדות בית שנהר (פרקי זכרונות)

רבקה רוכל-שנברג

בימי מלחמה ומהפכה

הדירה בבית יגלם ברח'. אלכסנדרובסקאיה

רחוב חדש, דירה חדשה, דמויות חדשות

הגיע אביב 1915. הפשרת – שלגים וסיוס שנת – הלימודים. נאמר לנו שלקראת הקיץ עלינו למצוא דירה חדשה.

השתכנו בדירתם של משפחת יגלם למשך השנה הקרובה. הדבר נתאפשר עקב פינוי בתי – הספר הממשלתיים לפנים הארץ, לעיר יליזבטגרד. בגלל המצב הבטחוני פונו תלמידי ה"ריאלי" לבנים ו"חריזובה" לבנות והאמהות נילו אליהם. וכך, נסעה גב' יגלם עם בניה, תלמידי התיכון "ריאלי", ובבית נותר רק א'. יגלם.

אגב, בבתי – ספר אלו יכלו ללמוד רק ילדים מבתים אמידים כי שכר – הלימוד היה גבוה מאד.

ארצנו את מיטלטלינו הדלים ועברנו לשם. העמידו לרשותנו דירה בת 5 חדרים גדולים בקומה שניה ובה 2 חדרים – שינה, מטבח גדול, סלון וחדר – אוכל; חדר – אמבטיה מודרני עם מים זורמים; בסלון היה שטיח ירוק מקיר לקיר, כספת, שולחן כתיבה גדול, מגורות רבות וריהוט אלגנטי.

צינדה ואני קיבלנו את חדר הבנים הגדולים, וההורים – את חדר הילדים הקטנים ליד המטבח.

אדון יגלם, יהודי מליטא, היה בר – אורין ששלט בעברית. היה קורקטי מאד אם כי יצא לו שם של אדם קשוח ושאינו מסביר פנים במיוחד. למרות זאת חשנו בעליל כי הוא מעונין שנרגיש טוב בביתו – גם ההורים וגם הילדים.

יחסי – ידידות הדוקים נרקמו בינו לבין הורינו: עם אמא הוא ניהל שיחות ארוכות על חינוך, עברית ועיניני דיומא. היה לנו טוב מאד בדירה לוקסוריוזית זו, ששכנה ברח' הראשי – אלכסנדרובסקאיה. הא' יגלם העמיד לרשותנו את הספריה הגדולה ואנו מצאנו בה אוצרות רבים של ספרים – ילדים ונוער כמו אגדות אנדרסן וגרים, העיתון לילדים

(34) ראה, למשל, מ' ליפסקו, "אבותינו ספרו", ספר המועדים, א' (ראש השנה ויום הכיפורים). אוסף ע"י י"ל ברך. ת"א: דביר, תשכ"ג), עמ"ס 380-382.

(35) עלי-פי הנוסחה המובאת בספר-הלימוד מקראה בספרות העברית החדשה, בעריכת שמחה רובינשטיין ובנימין בנארי (ניו יורק: ועד-החינוך היהודי, 1965), עמ"ס 146-153. ניסוח זה, של הסטודנט האמריקאי הנזכר, מושפע קרוב לודאי, מלשקן-האם שלו, האנגלית, וכחרגום ל-

The Rabbi ordered the Shamash to bring Dov to the Synagogue

(36) ראה לעיל, הערה 25, בסופה.

(37) שם, עמ' 58 ב.

(38) יש יש "את" בלשוננו של ב"ג, כמוכח מן הדוגמאות המרוכזות בגוף-הסקירה. זו אף מסקנהו של חיים רוזן (לעיל, הערה 33). גם אבינרי מודה (עמ' 59 ב), שלא הידיר עצמו ב"ג הנאה מ"את" לחלוטין.

"ז'דושכנויה סלובו" ואחרים; ספרות עשירה למבוגרים, כל הקלסיקנים הרוסיים, כתיבי – עת שונים ותרגומים לרוסית מהספרות העולמית. ציניה התנפל ברעבתנות על כל הספרים ללא כל בקורת וללא אבחנה. היו שם גם משחקים רבים כמו שח, ודמקה ועוד. עבור ציניה ועבורי היה זה עולם ומלואו כמעט.

בוקר אחד ניכנסתי לחדר-השינה של הזוג יגלם וראיתי צילום שהרשים אותי: הא'. והגב'. יגלם עם קבוצת-אנשים בלבוש לבן רוכבים על חמורים בא"י. שאלתי את אמא לפרש הצילום והיא ענתה כי הזוג בילה את ירח-הדבש שלו בא"י. הדבר היה בגדר חידוש עבורנו. כל-כך למה? אנו גדלנו על שפת אידיש, לימוד עברית והשיר העממי האידישאי, על שמירה קפדנית של דמסורת – דברים שהיו קשורים אצלנו באופן טבעי עם תחושת לאומיות וציונות. וכאן – בית יהודי שבו מדברים רוסית, השבת אינה נישמרת, הכשרות בספק אך יחד עם זאת מורגשת אווירה ציונית לאומית.

ניחוש לפי כף-היוד

ערב אחד קרא לי ציניה והציע שינחש את עתידו לפי כף-היוד. הסכמתי בלי היסוס. הוא הסביר לי שבאחת ההזדמנויות, כשנבר בין הז'ורנאליים בספרייה, מצא שם חוברת העוסקת בכירומנטיה. מיד הוא ניזכר בביקור-הצ'וענים בט'ר'רדה שהרשים אותנו כל-כך וכיצד צ'ועניה אחת ניכנסה הביתה וניחשה עתידות לאמא. הוא החליט לממש את הנסיון הזה. הושטתי לו את כף-ידי הפתוחה והוא החל לנחש דברים לגמרי לא נעימים בקול מהורהר ומתמשך: "קו החיים קצר מאד ... ייתכן שתמותי עוד מעט ... אבל קודם לכן תשבי, אולי, בבית הסוהר כי יש לך אצבעות ארוכות ... ואולי בעצם תהיי פסנתרנית..." הוא גיבב צרות מצרות שונות עד שתהחלתי לבכות בקול. אמא ניכנסה לחדר, הבינה את המתרחש, תפסה את החוברת ואמרה לציניה: "בחור כמורך המתכוון כבר לבר-מצווה, איך לא תתכייש לעסוק בשטויות כאלו?" וסוף למדע הכירומנטיה.

החיים נכנסו למסלול. ציניה למד כבר בתיכון והתחיל להצטיין בכל המקצועות. בערבים היה הולך למר אלטמן לשעורי עברית. אך דא עקא, הקריאה המופרזת עד שעות מאוחרות בלילה והלימודים המרוכזים, הטילטולים הרבים שעברנו והנדודים, ההיתנתקות ממסגרת יציבה והסתגלות לאנשים חדשים רבים כל-כך – הכל החל לתת אותותיו בציניה. נוסף לכך גבה מאד באותה תקופה ורזה הרבה. עצביו, כנראה, התרופפו והוא חדל לישון.

לילה אחד אני מתעוררת מנגיעה קלה בכתפי. אני מתיישבת מיד במיטה ורואה את אחי עומד לפני בכוחנת-הלילה הארוכה שלו ואומר: "ריבצי, אינני יכול לישון כבר הרבה הרבה לילות. הטיפוסים האלה לא נותנים לי מנוחה. הם מטלטלים אותי, מאיימים עלי, מתנפלים דוחפים אותי מאחד לאחד." אני בודה בו מבלי להבין, ולאחר רגע הוא ממשיך בקול נמוך: "הם צוחקים אלי ואני די מפחד". אני שואלת בלחש: "מי הם הטיפוסים הללו"? והוא עונה: "אלה הגיבורים מתוך 'רשימות מבית המוות' של דוסטויבסקי, את יודעת, הספר שקראתי לא מזמן. גם המכשפה מסיפורי גוגול הרוכבת על מטאטא מבעד לארובה נוחתת בדיוק עלי ...

הקשבתי בשקט כאילו אני מאזינה לאחד הסיפורים שלו מימי עליית-הגג בקרן־הרדף, בלי שום פחד או בהלה. והוא ממשיך: "את יודעת, גם ה"הפרח האדום" של ג'רשין כל-כך מפחיד אותי ... אני רוצה שתיכנס לי למיטה שלי ותשיר לי איזה שיר. אולי זה ירדים אותי".

קפצתי למיטתו לשיר לו בשקט שיר שהיתה שרה לי מרינקה – העוזרת של סבתא; לחן אוקראיני נוגה ומתמשך עם המילים "יאוט ויט'ה ויאוט בינע..." (נשבים רוחות, רוחות עזים...). וכך לאט לאט הוא נירדם ואני על ידו. הדבר חזר על עצמו כמה לילות עד שהתחלתי לאַחר לבית-הספר. יום אחד השאירה אותי המורה בפרוודור ולא הניחה לי להִכנס לכיתה. בכיתי שעה ארוכה, וכשחזרתי הביתה נכנסתי בהחלטיות למטבח על-מנת לשים קץ לדבר. אמא היתה באמצע העבודה ואני הכרזתי: "אינני מוכנה להיות עוד האומנת של צינייה," וסיפרתי את כל המעשה. אני זוכרת שאמא ניגבה את הידיים, התיישבה על הכסא בשקט, הקשיבה לי קשב רב ואמרה: "טוב מאד שסיפרת לי".

בצהריים, כשבא אבא הביתה נכנסה עמו אמא לחדרם, סגרו את הדלת ודנו בכל הענין. מאז נישתנה הסדר בבית: צינייה עבר לישון בחדר עם אבא כך שלא יפריע לי יותר ואני עברתי לחדר עם אמא. הפסיקו מייד את השעורים בעברית. נעלו את כל ארונות הספרים – אין קראיה! למעשה, נמצאתי אני מפסידה וכעסתי על צינייה: "הכל בגללך".

בוקר בוקר הלכה אמא לשוק, קנתה מצרכים מיוחדים שצינייה אהב, והשתדלה שיעלה במשקל. אני זוכרת שהיתה יושבת על-ידו בצהריים וממריצה אותו לאכול ביצים, שמנת, ירקות, בשר ופירות. אחה"צ שכב צינייה לנח. הכנת-השעורים לא הכבידה עליו לגמר.

באותם ימים חיכתה לו אמא בפתח-הבית, מחזיקה בידה את חישוק-העץ הגדול שקנו לו באיבונץ' ומכריחה אותו להתרוצץ ולגלגל את החישוק כחצי שעה על המדרכה ואחר-כך לנח קצת. מאז התפתה אמא תמיד לפנות-ערב ללכת אתנו לגן העירוני שם ניגנה תזמורת צבאית וילדים הירבו לשחק. התרוצצנו באוויר הצח עד חשיכה. וכך נימשך הנוהג עד שצינייה "עמד על הרגליים" כדבריה של אמא: קיבל צבע, עלה במשקל, מצב-רוחו השתפר. הוא רכש לעצמו כבר חברים ועמדה חזקה בבית-הספר ושיחק בכדורגל. ההומור, הצחוק והתעלולים למיניהם חזרו גם הם. התכונה הנוספת האופיינית לו מאד – הסקרנות – חזרה גם היא וגרמה לא פעם למצבים מבישים.

* * *

יום אחד הגיעו אורחים לבית-יגלם: בת-אחיו יווה עקייבנה, רופאת א.א.ג., ובעלה אייזיק ברודני – שניהם מליטא. הם התארחו זמן-מה בבית ואני זוכרת שהרשימו את כולנו. יווה היתה אישה יפה, נימרצת ובעלה היה בעל קסם אישי רב. ברבות הימים נפגשנו בארץ, כשברודני (שינה את שמו לבר-אלי) היה אחד ממנהלי בנק-הפועלים, והעלינו ביחד נשכחות.

בזמן שהותם בבית התנהלו שיחות רבות מאד על נושאים מגוונים כמו ציונות, עברית, פוליטיקה ומדיניות ורשמים אישיים ממקומות שונים. ברודני, בעיקר, ידע לתאר באופן מוחשי ביותר וריתק את כולם. אני זוכרת מאותו זמן ערבים בהם שיחקו קלפים, הוגש כיבוד והאווירה היתה ספוגה בהומור ובדיחות-הרעת.

כעבור כמה ימים עזב הזוג ברודני את פרוסקורוב.

* * *

בר-מצווה

שנת 1915. בינתיים התקרב יום הבר-מצווה. אבא כמובן רצה שיהיה זה לפי כל המנהגים המסורתיים. אמא עמדה ימים במטבח והכינה בעצמה את כל הכיבוד: אפתה מאפה מסובך בשם "פלאדן", הכינה דגים ממולאים, ליפתן שזיפים ועוד. אבא הביא משקאות – הכל כיד המלך. הסעודה היתה חגיגת מאד. אבא הזמין את כל הדודים והדודות וכמה מבוגרים שהתענינו בטקס ובעברית. גם המורה לעברית הזומן. אבא עמד על כך שסבא חיים יהיה נוכח בערב זה. הוא נסע והביא אותו בכיכרדה. סבא היה חלש מאד ובקושי עלה לקומה השנייה. הוא היה חיוור, הרגיש לא טוב ונאנח הרבה; ישב כל הזמן בכורסא והסתכל באחי בעצבות רבה.

אני זוכרת את אדון יגלם עומד בפתח הסלון קורן מנחת ומקבל את פני האורחים בהשתעשעו בשרשרת זהב, שהישתלשלה מכיס-חזייתו.

האורחים ישבו בחצי-מעגל. אחי עמד בראש השולחן לבוש במדים השחורים של בית-הספר עם הצווארון הנוקשה וכבע הקסקט. היה כל-כך יפה אז – סמוק לחיים ועיניו נוצצות. הוא החל לדרוש את דרשתו שהכין בעצמו בעברית שוטפת בהברה ספרדית.

למעשה, לא היתה זו חגיגת אלא ציון של בר-מצווה. ילדים לא באו. לא היו מתנות ולא משחקים. אני עמדתי בפתח החדר השני והשתעממתי, משום שהיתה זו דרשה ארוכה מאד ומה גם בשפה שלא הבינתי. בתום הדרשה שתו "לחיים" וישבו לשולחן לסעוד.

היתה איזו אווירה של מתיחות. דיברו בלחש. סבא הרגיש את עצמו לפתע ברע, ואבא החזירו בכיכרדה לבית-הדוד מושקו. האורחים התפזרו והאירוע תם כלא היה.

כעבור 3 חדשים באו אלינו להודיע כי סבא נפטר. קראו לו לארוחת-הצהריים, ומשלא ענה ניגש אליו הדוד ומצא אותו ללא רוח-חיים. כולנו מיהרנו לחד מושקו ושם מצאנו את כל המשפחות, הדודים, הדורות וכל הנכדים – בית מלא אנשים. הצצתי לחדר הגדול. ראיתי גופה מוטלת על הספה הגדולה, מכוסה בסדין. כולם מאד נירגשים. הילדים לא הורשו ללכת ללוויה.

עם הסתלקותו של סבא נפסק, למעשה, הקשר האחרון לילדות מאושרת.

באותו זמן לא נתקיים גם הקשר עם ביתה של סבתא הינדה בביילוזורקה, מפאת הגירוש.

• • •

הבית ברח'. דבוריאנסקאיה

בקיץ חזרו הביתה התלמידים שפנו לייליזבטגורד וביניהם גם בני משפחת יגלם וכך, נאלצנו לפנות את הדירה. עשינו זאת בצער משום שהיה לנו שם טוב מאד, נוח, נהנינו מן הבית והרחוב הראשי.

קיבלנו את הצעתו של אחיו של אבא, הדוד הרש-בר, לעבור לגור אליהם.

ביתם היה ברח' דבוריאנסקאיייה. היה זה רחוב לא מרוצף שכוסה בבוץ בסתיו ובחורף. הרחוב היה ארוך, מצידו האחד הגיע כמעט עד לעיר הישנה ומצידו האחר נמשך במעלה-העיר עד לחלק החדש, לגן העירוני והרחובות הראשיים. ברחוב זה בלט האלמנט הכפרי – שהורגש בכלל בפרוסקורוב: כאן התגוררו "מזורים" בבתיים קטנים. ה"מזורים" הינם פולנים, צאצאים מחבל ביצות ויערות בפולניה (פולסיה). בחצרותיהם החזיקו בעלי-חיים. לא פעם הסתובבו בחצר פרה או תרנגולות אחדות; סביב הבתים – חלקת אדמה קטנה מעובדת כגנית-ירק. לעתים קרובות היתה אמא נעזרת בתוצרת-המשק שלהם. בתיהם הקטנים היו לרוב מגודרים; החלונות – קטנים; על הקיר החיצוני תלו לעתים זרים של בצל ושום לייבוש; הגגות ניבנו מרעפים. אגב, ההווי הכפרי היה מורגש אפילו ברחובות הראשיים. אני זוכרת חווה עם פרות, חזירים וכו', בפירת הרחובות אפטייקרסקאיייה וסובורנאיייה.

באותו רחוב דבוריאנסקאיייה היתה גם שכונה של "מיישצ'אנייה": זוהי שיכבת אוכלוסיה זעיר-בורגנית שמבחינת מעמדה נחשבה בין מעמד הסוחרים לבין בעלי-המלאכה. היה זה מעמד עירוני מובהק. בחצרותיהם לא היו בעלי-חיים ואף לא גינות. בחלונות בתיהם תמיד פרחי גרניום, שהפכו לסמל של הזעיר-בורגנות גם בספרות.

יחסים קורקטיים שררו בין האוכלוסיה היהודית שברחוב לבין האוכלוסיה הנכרית.

ביתו של הרוד הרש-בר היה בן קומה אחת. ויליה יפה בת 3 חדרים עם 3 כניסות: אל המטבח, אל החדר שהוקצה לנו ואל ה"קרלצ'קו" – מבוא לבית. בחצר-מחסן עץ לאיחסון תבואה, שהיה נעול בשער ברזל. הרוד היה משקי מאד ושמר על הכל הצורה נקייה ומסודרת.

2 חדרים של הרוד והרודה היו מרוהטים יפה בטעם התקופה: חדר-שינה וחדר-אוכל. המטבח קטן. אנו קיבלנו חדר גדול עם כניסה לחדר. גם מבוא קטנטן היה לחדר ובו הקימה אמא פינת בישול. מים זורמים לא היו בחדר. למרתת היותר גדול, היה עמוס רהיטים: מיטה ענקית בה ישנתי עם אמא, ספה – עליה ישן אבא ומיטה מתקפלת עבור צינייה, שולחן ארוך באמצע החדר עם 2 ספסלים; ארון שהכיל את כל מיטלטלינו ו-2 ארגזים ששימשו מזווה.

אמא היתה מאד מרוצה מתנאי הדיור שלנו ואני זוכרת ביטוי שלה מאז: "מכאן אינני זוה". הרוד והרודה לא נכנסו לחדרנו והפרטיות כובדה. כנראה שגם המצב הכלכלי שלנו הוטב. באותו זמן קנו לי נעליים על עקב נמוך, מכופתרות בצד – עובדה שזכורה לי כיוצאת-דופן.

כמו-כן חודש הקשר עם סבתא הינדה מביילוזורקה לאחר שחזרה מהגירוש לעיר פולונוייה שביהליין.

הרוד הרש-בר היה קרוב-משפחה חם ואנו נהנינו מיחס חיבה נילבב. בזמנו שירת בצבא הצאר ומאו אותו זמן היה פיו מלא סיפורי מעשיות. מי שנהנה במיוחד מסיפוריו היה אחי. היה זה בשבילו מקור בידור וצחוק ללא גבל. אמרו על הרוד שיש בו משהו מן התימהוני; ייתכן!

זכינו כאן לפרטיות מינרבית. הכניסה הנפרדת, פינת-המטבח והיחסים עם הרוד והרודה הישרו מצב-רוח טוב. הרודה שרלה היתה אישה קטנה, צנומה, מאד לא יפה, חכמה ובעלת-ערכים, שעוררה סימפטיה בלב כולם. היא דברה אידיש ליטאית, חבשה פאה נוכרית

וענדה תמיד תכשיטים יקרים – גם בימות החול. בחברתה הרבינו לבקר בביתו של הרבי מִקְלֵיָה, שאשתו הרבנית היתה אחות-הדודה.

. . .

יום אחד אני נכנסת למטבח בשעת-צהריים והנה ילד יושב ליד השולחן. לגופו מעיל גדול ממדיותיו וכובע קסקט לראשו. הדחה מגישה לו ארוחת-צהריים ומאיצה בו לאכול הרבה. כעבור דקות אחדות הוא קם ממקומו. הדחה פורסת 2 פרוסות לחם עבות, מורחת אותן בשומן אווזים, תוחבת את הכרף לידיו, נותנת לו תפוח והוא יוצא. אני שואלת אותה מיהו והיא אומרת: "זהו ילד יתום מ'תלמוד-תורה'. הוא בא יום יום לאכול צהריים".

. . .

שנת 1916. המלחמה נמשכת. גיוסים נירחבים מאד מכרסמים במשפחות-החקלאים המשקים מתחילים לשווע לעזרת כוח גברי בכפר. אני זוכרת כיצד היינו הולכים לפעמים לתחנת-הרכבת והנה קרונות על גבי קרונות עוברים ביעף, עמוסים חיילים על נישקם ופניהם נישקפים בחלונות: היו אלו פנים חמורי-סבר. נוסעים בשקט. כבר לא מלווים בשירה את נסיעתם לחזית כמו בהתחלה.

המצב במדינה סטטי. שכבו בחפירות כבר זמן ממושך. בחזית רבו הקורבנות וגברה התסיסה. השלטונות ניסו להרים את המוראל בעם. חילקו פורטרטים בצבעים בגודל טבעי של הצאר והצאריצה – בעיקר של יורש-העצר בתלבושת קוזאקית. סיפרו על נצחונות פה ושם אך היה ברור כי אלו חדשות-סרק. בעיר הוקם בית-חולים צבאי. ברחובות נראו נכי-מלחמה בודדים מדדים על קביים, חבושי-ראש וכו'. התרחשויות מסעירות חלו בחצר-המלכות. באוויר הדדה השם רֶסְפוּטִין. המבוגרים התרגשו אמנם יותר מאתנו הילדים, אך גם בנו דבק שמץ מריגשתם זו. שירי-בוז למשפחת-הצאר החלו רווחים בציבור וקושרים את שם המלכות עם שמו של רספוטין. אנקדוטות ורמזים על הצאריצה ורספוטין הומצאו חדשות לבקרים וגם הילדים חזרו עליהם בקול צחוק – הכל, כמובן, לא בפרהסיא.

פשטה תופעה של בחורים יהודים צעירים המטילים בעצמם מומים על-מנת להשתמט מן הגיוס. חבורות חבורות היו מתאספים גם בבתים פרטיים ושותים בלילות קפה שחור ומעשנים סיגריות וכך מקבלים דפיקות-לב. תופעה זו קיבלה אצלנו את הכינוי: "מען פלאגט זיך" (מתענים).

באותה תקופה אני זוכרת שהרבה קרובים הגיעו אלינו על-מנת להתייצב לצבא, מאחר וקראו לגיוס גם גילאים מבוגרים יותר. אני זוכרת את הדוד שמואל קָנר – אחיה המבוגר של אמא מקרְמֵינִץ – ואחרים. גם אבא התייצב. המונים באו לפרוסקורוב לוועדות הרפואיות כי פשטה שמועה שותגדות אלו ליבראליות במיוחד כלפי יהודים. זאת בגלל רופא מסויים שטען כי אזרחים יהודים, שאינם נהנים מזכויות מלאות יכולים לשרת בצבא בימי-שלום אך אינם חייבים כן בזמן מלחמה. רבים נהרו העירה וקיבלו כרטיסים כחולים שפירושם – דחיית-השירות, או המילואים.

. . .

ציניה ואני מרחיבים את מעגל הכריותינו עם ילדים מהרחוב ומהסביבה. בדירה סמוכה לזו של הדוד מתשקו שוכרת חדר משפחה יהודית בשם - לישצ'ינסקי. להם ילדה בת-גילנו ובה מטפלת גוברננטית גרמניה בשם נלי. הילדה לבושה תמיד הדר, שלא כדרך ילדי-המקום.

נלי הגוברננטית יוצאת הרבה לבילויים. היא מתיידדת בעיקר עם אנשי-הצבא שבעיר. בפרוסקורוב היו מוצבים דרך-קבע 4 גדודים: 2 רגלים, 1 פרשים ו-1 ארטילריה. גם חיילים קוזקים היו. הם שכנו בקסקינים ישנים לא הרחק מתחנת הרכבת. כדאי לציין כאן, שרכבת זו נסעה במסלול ארוך במיוחד: מקיוב עד לבוב. נוכחות החיילים בעיר מורגשת מאד מכל הבחינות: הם תורמים הרבה לכלכלת העיר ופרנסת תושביה; התזמורת שלהם מנעימה נעימותיה לקהל הרחב בגן העירוני; תחבורה קבועה בעיר על ידי פאטונים (כרכרות) ותחבורה בין-עירונית של מרכבות. קשר יומי קבוע נתקיים עם קמיניץ-פודולסק.

אנשי הגדודים מתיידדים עם בנות-המקום. זכור הסיפור על בלומה, וכך על נלי, שהירבתה לצאת לרקוד בחברתם.

בני-משפחת לישצ'ינסקי חיו ברמת-חיים גבוהה ביותר. לא ידענו מה מעשיו של לישצ'ינסקי זה, אך הם אכלו ב"רסטוראנים" מהדרים ויקרים, הוציאו כסף רב על לבוש וכר. כל אורח-החיים שלהם שונה מזה של האוכלוסיה המקומית.

והנה בזמן מסויים התחילו בסידרה של חיפושים מטעם הרשות. היה ברור שמישהו מוסר מידע ועורך מעקב אחר הבתים בהם מתכנסים בחורים להטלת-מום. גב' לישצ'ינסקי נהגה להיכנס לעתים קרובות לדודה לשיחה עמה ועם אמא. יום אחד גילו שלישיצ'ינסקי זה נפגש עם מישהו מהמשטרה החשאית. ככל שתכפו החיפושים – ותמיד לכתובת נכונה – נתעורר חשד אצל היהודים, שמא מקור הרע הוא לישצ'ינסקי. ניזהרו מאד בשיחות גם עם אשתו. היא חשה בכך, כמוכן, והיה לה מאד לא נוח.

יום בהיר אחד נעלמה המשפחה. התברר מיד כי הוא הלשין ועבד בשירות המשטרה.

* * *

עובדה אחת העיקה על שהותנו אצל הדוד הרש-בר: היה להם בן יחיד בומיניו. אמא סיפרה לנו שהיה ילד יפה-תואר אך בהיותו תינוק חלה, והמחלה הותירה אותו פגוע-מוח ונכה: הוא לא ראה, הוא לא שמע, הוא לא דיבר, רגל אחת קצרה מחברתה ויד אחת משותקת. פיו זב רוק כל הזמן. הוא הגיב רק על צליל קולם של הדוד או הדודה. במשך כל שעות היום היה פוסע ללא הפסק הלוך חשוב במרפסת. כששמע את אחד מהוריו עצר לרגע מהליכתו. היה מרים את הראש ומקשיב כאילו, אך חוזר וממשיך בצעידה ללא הרף. היה עושה את צרכיו בעמידה או תוך כדי הליכה.

הדודה רחצה אותו פעמיים ביום והלכה כל הזמן עם הסמרטוט ביד והחליפה את בגדיו כמה פעמים ביום. היא היתה אישה מאד נקיה. היתה מאכילה את הילד בכף מתוך קערית-עץ אך הוא הפך הכל על פיו. והוא, בסבלנות היתה מנגבת הכל. היה זה נוגע ללב לראות את הדוד והדודה משועבדים כליל ליצור המתנהג ספק כבן-אנוש ספק כחיה. הם מעולם לא התלוננו, האמינו שכך גורלם ועליהם לשאת אותו. היה זה אסון טרא אך לא היתה בהם מרידת.

הילד היה בן-גילו של ציניה. בתחילה התיחסנו ליצור משונה זה בסקרנות וחקרנות. במרוצת-הזמן חדרו ריחות-ההפרשה לכל חדר למרות הנקייון המופרז. אמא החזיקה חלק פתוח בקיץ ובחורף. כל ישות הבית היתה ספוגה בכך. הדבר החל להעיק על ציניה במיוחד. בערבים נהג ללכת למורה אלטמן ולבלות שם הרבה. הוא התמסר לקריאה מרובה, לעברית ולכתיבה – אז כבר כתב עברית. אני התעריתי מאד בחיי בית-הספר. היו לי חברות שעמן ביליתי והרביתי לשהות בבתיהן: ניוטה זילברמן ודובריש רוזנטולר, התאומות שייבעליה ולאהליה טברסקי, אידה דימנט, צילה בולק, ליזה גלזמן ועוד – גלריה שלמה של ילדות נחמדות ומחונכות, שדמויותיהן צצו ועלו בזכרוני באופן מוחשי כל-כך עקב כתיבת זכרוני ואני תודה: מה עלה בגורלן?!

. . .

הודים פנייה ובייז

באותו זמן היתה דאגתה הגדולה של אמא נתונה לאחיה הצעיר פנייה, ששירת בחזית הקדמית. ציניה ואני קיבלנו ממנו גלויות רבות לפי שמנו וכתובתנו, ושתיים מהן שמורות עמי עד היום: האחת נישלהה בימי שלום לטרנרודה והאחרת בזמן המלחמה לכתובתנו ברח'. דבוריאנסקאייה בפרוסקורוב.

הדוד פנייה התנדב לצבא עוד בזמן שלום כדי לשחרר את האח הבכור, בייז – שהיה מפרנס המשפחה – מחובת השירות הצבאי. ובנוסף לכך, "מתנדב" כזה – שהיה בעל תעודת-בגרות שרת בצבא שירות מקוצר מן האחרים. לפנייה היו תכניות להמשיך בלימודים ושאף לסיים את הצבא כמה שיותר מהר. אך המלחמה פרצה בזמן שירותו זה. הוא נשאר בקו הקדמי כחפירות. כשהמלחמה נתמשכה ודרשה כוחות נוספים הוכרח גם בייז להתייזב, ונסע לשם כך לָרְדִיץ'.

כעבור שנים סיפר הדוד בייז לציניה ולי על שהותו בברדיצ'ב, כיצד התאכסן אצל בני-משפחה של סבא הרש-איציק קנר: משפחת ולושין ומשפחת דער בארמדיקער. הם טיפלו בו במסירות ובחמימות ונהגו בו בהכנסת-אורחים יוצאת מהכלל. בייז מאן להטיל בגופו מום חיפש דרכים אחרות להשתמט מהשירות. הקרובים טיכסו עצה יחד עמו והוחלט שישים את עצמו חרש-אילם. בתור שכזה היה עליו לעמוד בנסיונות קשים ובמבחנים יום ולילה בתוך כתלי בית-חולים צבאי בעיר ברדיצ'ב. הוועדה הצבאית הכניסה אותו לבית-החולים ובלילות נהג לדבר אל עצמו כי חש שהנהגה הוא הולך ושוכח לְדָבֵר. כך עברו עליו כמה שבועות קשים מאד, ושמור עמי תצלומו במדי בית-חולים זה. לאחר שהשתחרר חזר הביתה לביילחורקה, לאמו.

פברואר 1917. יום אחד בישרה לנו אמא בהתרגשות רכה, שהדוד פנייה פצוע ושוכב בבית-החולים הצבאי בפרוסקורוב. הוא מאד מבקש שציניה ואני נבוא לבקרו. איוו חוויה! ציניה התרגש מאד, רקד ורקע ברגליים; חישב איך יילך לשם, מה יגיד לפנייה, איך ניראה עכשיו הדוד פנייה – הגבור הזה, האמיץ הזה, היהודי הגאה הזה. אך אמא קוטעת הכל בבת-אחת ואומרת: "לכשו את המעילים והערדליים". תוך כדי-כך מסבירה אמא לציניה כיצד להגיע לבית-החולים ומזהירה אותו להחזיק בידי כל הזמן ולשמור עלי.

בחוץ קר מאד. בוץ. המקום רחוק, כמעט מחוץ לעיר. אנו צועדים זמן רב ולפתע אנו רואים לפנינו שלט גדול תלוי כתוב: "זייני גוספיטל" (בית-חולים צבאי). אנו מתקרבים הנה הדרך פינייה עומד בפתח ומצפה לבואנו. לגופו מכנסיים לבנים וחלצת-הסיים קשורה בחגורה — אלו בגדי-החולים. הוא עומד מחייך כולו למראנו וממש קורן כשאנו נכנסים.

בפרוזדור ארוך עומדים שולחנות-איכרים פשוטים וספסלים בלתי צבועים. חיילים פצועים המסוגלים ללכת מתנועעים לאט על קביים, מהם חבושי-ראש, כנראה כבר בתהליך החלמה. אנו, משום-מה, מאד מתביישים. זוהי שעת-התה. הדרך פינייה מושב אותנו על אחד הספסלים. בין השולחנות עוברת אחת חנינית המביטה בנו כל הזמן בתמהון. כשהיא מתקרבת אלינו פונה אליה הדרך פינייה: "אחות טסיה, אלו הם בני-אחותי". היא מחייכת ומגישה גם לנו 2 ספלי תה וחתיכות גדולות של עוגת-שמרים, "קֶבְקֶה", עשויה מקמח לבן. הדרך פינייה מסתכל בנו כל הזמן ומחייך. אני שמה-לב פתאום שחסרה לו בפיו שן קידמית, ורוצה מאד לשאול "מדוע"? אך אני מתביישת. ציניה ואני יושבים ואוכלים ושותקים. הדרך מתחיל לשאול מה נשמע בבית, מה שלום אמא, האם היא עובדת הרבה וכו'. הוא ידע כבר, כנראה, שהיא בהריון. אנו לא ידענו.

עוברת שעה קלה והדרך פינייה אומר: "מתחיל להחשיך. כדאי שתכוננו ללכת הביתה. אני מקווה שנתראה בקרוב". יצאנו. הלכנו ושתקנו כל הדרך עד הבית: גודש כזה של רשמים!

כעבור זמן קצר קיבל הדרך פינייה את התעודות הדרושות ושחרר מבית-החולים. עם פרוץ המהפכה עמד הצבא הרוסי כבר בסימן התפוררות. חיילים ברחו מהחזית על ציודם ונישקם וחזרו לכפרים. גם הדרך פינייה החליט לא לחזור לפלוגתו אלא לנסוע הביתה לביילוורקה. הוא שהה עוד ימים אחדים בפרוסקורוב וערב עזבו את העיר התאספה המשפחה אצל הדרך מוינה גרינברג.

היה זה מעין ערב-פרידה מפינייה. ואז, לראשונה, סיפר באופן מרתק כל-כך על הקורות אותו בצבא, על האווירה המיוחדת ועל הקרבות והחפירות.

ציניה עמד קרוב לפינייה עד כמה שיכול היה, מוקסם כולו, והביט בו בעיניים גדולות, חושש שלא לאבד ולו גם מילה אחת היוצאת מפיו. הרשימו במיוחד דבריו על האנטישמיות הסמיה שחילחלה בצבא, על השינאה לאחים-לנשק היהודים. ה"זיד" היה ונשאר האיש השנוא עליהם.

הדרך פינייה סיפר אז בפעם יחידה כיצד יום אחד, הגיע קצין לפלוגה שלהם ושאל מי מוכן להתנדב לצאת מן החפירה לסיוור מסויים הכרוך בסכנה רבה. היהודי פינייה — שהיה בחור אמיץ וחזק — התנדב. יצא, מילא את המשימה, נפצע וחזר לחפירה, על מבצעו זה, שדרש אומץ-לב במיוחד, קיבל הדרך פינייה העלאה בדרגה בשם "יפריטור" וכן הענק לו "עלב גיאורגי הקדוש": זהו אות גבורה ראשון במעלה — "זהֶרבריווילאסקו" — עבורסיוור הכרוך בחירוף-נפש — שהיה נדיר ביותר בין יהודים. לאות הצטיינות הזוה היו מצורפות גם תעודות שונות שהיקנו לבעליהן זכויות רבות, ובעיקר הזכות לעקוף את חוק ה"נומרוס קלאוזוס" בכניסה לאוניברסיטה. הדרך פינייה התכוון בהחלט לנצל זאת אך בבוא העת התברר, שזכויות אלו שלו נוצלו עד תומן בידי בת-דודה אחת שלנו.

סיפורו של הדרוד פינייה שימש, ברבות הימים, בסיס ליצירתו של אחי "הפלוגה האילמת", ודמותו של פינייה התגלמה כ"דינאל זינגר ב"פרקי רומאן".

. . .

באותם ימים התחילו היהודים בעיירות לחשוש לבאות. המישטר היה עתה חלש ולא הישרה את אותה יציבות ובטחון כמקודם. האנטישמיות פיעמה אמנם כל הזמן, אך בצורה סמויה. ידעו אז שנגישות ביהודים תיתכנה רק על פי פקודה מגבוה. ועכשו רוגשים הכפרים. אין יד מכוונת ומרסנת. הנוער היהודי כבר ידע לאחוז בנשק בעיקר תודות לאלה ששירתו בצבא. התחילו גם להתאמן ולהתכונן להגנה עצמית. הדרוד פינייה, מיד לאחר שחזר לביילוורוקה, הביא לתנופה חזקה את אירגון האימונים בקרב הנוער היהודי במקום.

העתונות היומית הביאה יום יום חדשות מרגשות. זכורתי, יום אחד הגיע עתן יומי בצרוף פלאקאט. העתון בישר על ישיבה סוערת של ה"דומה", שבמהלכה החליטו על נפילת משטר הצאר ועל הקמת ממשלה זמנית בראשותו של קרנסקי. הפלאקאט היה העתק מוגדל של כתב הוויתור של ניקולאי השני על כס-מלכותו. קשה לי לתאר את ההתרגשות הגדולה שאחזה את כל בני-הבית, ובתוכם גם הילדים, למקרא המלים הבאות: "אנחנו ניקולאי השני... מלך פולין... ברו פינלנדיה... מוותר על כס-המלכות לפי רצון העם". באוויר היהודי שמות כמו רודיאנקו, לבוב, צ'חאיזה ועוד. חוברו שירים מלהיבים על המנהיגות החדשה ועל המאבק למען החרות.

קרנסקי, בהיותו גבר יפה-תואר ונואם מזהיר, הלהיב מאד את האינטליגנציה. אך תוכן נאומו הכזיב תוך זמן קצר את הציפיות של העם. הוא הטיף, למעשה, להמשך המלחמה עד הנצחון הסופי, ואת זה העם לא רצה לשמוע.

גם הרחוב היהודי הגיב בהתלהבות למהפכה. לציפיות ולתקווה לעתיד טוב יותר היה בסיס. קיוו לשוויון-זכויות, לממשל יותר ליבראלי, והקץ לחוקי-האפלייה. אנשים בכו ברחובות, התנשקו והתחבקו. אנו יצאנו עם כל בתי-הספר בעיר, בלזויות המורים והמחנכים, וצעדנו בתוך ים של דגלים אדומים ושרנו את ה"מרסלייזה" בקול אדיר. הלכנו בתהלוכה עד תחנת-הרכבת ושם שמענו נואם מטעם הממשלה הזמנית. לאחר כל כמה משפטים שלו פתחנו במחיאות-כפיים סוערות.

בתוך כל ההמולה של הימים האלה הוחלט שאסע עם פינייה לביילוורוקה עד תום חופשת-הקיץ. סבתא ובני-ביתה חזרו בינתיים מפולונוייה – לשם גורשו בעת המלחמה. אמא עמדה בחדשי הריונה האחרונים ונסעתי עשויה להקל עליה במעט.

. . .

פינייה ואני נסענו ברכבת, שהיתה עמוסה באנשי צבא. הגענו לתחנת הרכבת של עיירה הסמוכה לביילוורוקה. לקחנו עגלת-איכרים והגענו לבית-סבתא. את כל חופשת-הקיץ עשיתי שם לקראת תחילת-שנת-הלימודים לקח אותי הדרוד ביזי לפרוסקורוב בדרכו לאדיסה.

הנסיעה לפרוסקורוב היתה קשה: הקרונות היו מלאים עד אפס מקום בחיילים. הם עמדו

במעברים, ישבו על הגג, רבצו על החיבורים בן הקרונות, ניתלו על החלונות על כל צידם הצבאי. כשהגענו לתחנה ביקשתי תפוח-עץ. הדיד ביזי קנה לי אחד במזנון ואכלתי אותו ברעבתנות. ואז, בדיוק בתקופת האינקוציה של טיפוס-הבטן קיבלתי חום גבוה שקעתי בחוסר-חושים לשבועות אחדים.

בינתיים קרבו ימיה של אמא ללדת. הרופא שטיפל בי – ד"ר דורפמן, טען שאינו לוקח על עצמו אחריות ללידה בתנאים כאלה, כאשר באותו חדר שוכבת חולת-טיפוס; בבית אין מטבח; אין אפשרות להרתחת לבנים.

במדינה השתוללו מגיפות: ההיספניקה, טיפוס חוזר, טיפוס-הבטן, טיפוס-הגברות. המגפות הללו הפילו אלפי חללים – עוברת שיצרה פאניקה גדולה בקרב האוכלוסיה.

מחלתי היתה אנושה ביותר, עם סיבוכים קשים, חוסר הכרה ואיבוד חושים מוחלט. לא דיברתי, לא שמעתי, לא ראיתי – לא כלום. כשהתחילו שטיפים-דם חזקים במעיים אמר הרופא שאין לו יותר מה לעשות. המצב נואש. המעיים שלי נקובים ומחוררים. הוא פנה לאמא: "לי אין במה לעזור. אבל אם יש לך פרוטקציה אצל היושב-במרומים, כדאי שתתפללי".

אך היה זה אבא שלא אמר נואש. כרגיל בעת משבר לקח את היוזמה בידי, ניגש לרופא ושאל: "מהו הדבר העשוי עוד לתת תקווה לילדה? הרופא השיב. "שתיה מרובה. אם תצליח להשקותה כל שעה כוס נחלים, אז אולי...." ומשך בכתפיו.

אבא נרתם למשימה. אמא סיפרה לי שהוא ישב לידי 24 שעות ובעקשנות הישקה אותי כפית אחרי כפית. אני הייתי מסובבת את ראשי בסירוב ימינה ושמאלה ואבא, עם ספל החלב, אחרי. בסבלנות אין קץ הכריחני לשתות במשך ימים רבים, למעשה, שבועות אחרים.

מה שאירע בזמן מחלתי שמעתי מפי אמא לאחר זמן: ציניה היה חוזר מהלימודים וכל פעם היה תופס בראשו ושואל: "נו, היא עוד חיה? ואמר: "אמא, תיראי שיהיה טוב, היא תבריא". באותה תקופה פחדו אנשים להכנס אלינו הביתה; קרובי-משפחה עמדו מתחת לחלון ושאלו בלחש אם אני עדיין נושמת.

וכאן נכנסה לתמונה שרה-הינדה הטובה בעלת-הקול הקטיפתי, הזכורה בסיפורנו מביקוריה בשרן־נדה. היא נכנסה בפשטות לחדר, בלי כל פחד ואמרה: "דודה, אני יודעת מה עובר עליכם. את באה אלי ללדת". היא הבטיחה לאמא לטפל בה כמו בת, ואמנם כך היה. בשקט פנתה אמא לאבא באמרה: "אתה רואה, יוסקה, שלח לחמך על פני המים...".

אמא עברה ללדת אצל שרה הינדה. לעזרה הזעיקו את הרחה פאייה מביילוורקה לבוא לטפל בי. העבודה בבית התנהלה על-פי חלוקת-תפקידים קבועה ומוגדרת: תפקידה של פאייה היה לטפל בי – היא דאגה לניקיוני וכיבסה את המצעים שלי. מתוך מצב של חוסר-הכרה זכורים לי בכל זאת רגעים מיוחדים של פאייה השוכבת לצדי במיטה ללא פחד מהידבקות שרה לי שירים רוסיים ואני מתלווה אליה בלחש. ציניה היה מגיע הביתה מבית-הספר בריצה ותפקידו היה להביא מים ולשטוף את הריצפה. אבא הביא את המצרכים הזכין ארוחות קלות.

עולמו הפיוטי של ש. שלום

ארנולד סלוצק

אתולד סלוצקי נולד בשנת 1920 בפולין. התחיל כתיבתו ביידיש ובעברית. בעת מלחמת העולם השנייה שהה בבית המועצות ושירת בצבא הפולני, שהתארגן על אדמת רוסיה בתפקיד של קצין חינוך. לאחר המלחמה התפרסם כאחד המשוררים הפולנים החשובים מן המשמרת החדשה. הרבה לעסוק גם בכתיבה מסות וביקורת. נדע אף כמתרגם וכעורכם של כמה כתבי-עת פולניים. בין היתר הכין אנתולוגיה אשר הופעה נאסרה בשל המיפנה שחל ביחסה של פולין לישראל בעקבות מלחמת ששה הימים בשנת 1967. האנתולוגיה עמדה להופיע בקרוב ומשתתפים בה מטובי המשוררים היהודים בפולין. א.ס. תורגם לפולנית אף מן השירה העברית. לתקופותיה, לרבות השירה הצעירה. עלה מרוסיה בשנת 1969 למדינת ישראל ולא נקלט בה, ניסה להיאחו בשוויץ. ובה מת מהתקף-לכ בשנתו. בפולנית הוציא ששה ספרי שירה וכיניהם: השמש וזהרת, פגישה ושירים נבחרים (1956).

מאמרו של אתולד סלוצקי ניתן כאן בתרגום עברי למלאת 75 שנה לש. שלום יש בו גם משום הצבת-יד למשורר היהודי-הפולני.

.א.ד.

ש. שלום

מורפולוגית, או רגשות אקספרסיבית זרה למשורר. ש. שלום הוא ממש פילוסוף השירה, שהלשון משרתת אותו לציון המחשבה ומגינה יחד עם זה על מוסר היצירה, על יושר הכתיבה.

ביצירתו של שלום אין רק שירה עברית מסורתית בלבד, כי-אם תרבות

ש. שלום תופס בלידיקה העברית של זמננו מקום מיוחד. הוא לא פילג את המחנה ולא הכריז מלחמה על ביאליק כשלונסקי. לא עשה אקספרימנטים בלשון כאלתרמן, לא חפר את העבר הכנעני כיונתן רטוש. כדי לחפש ולמצוא בו הארה עליונה לפיוט המחרני המבוקש. זרה לשלום כל פרובוקציה וכל קינטור ביצירה, בצורת שעשועי מלים סוריאליסטיות "בנות חורין". הוא לא נהנה מן ההפקר ולא זכה מן המייירים של פירוק הצורה, המשמש למשוררים צעירים, מתחילים ומתקדמים, עיסה ללוש בה.

שלום פשוט חושב בשירה. הוא משורר עברי בעל דרגה כזאת, שהשפה רק כלי להבעת מחשבותיו. בביטוי המציאות האמנות ניתן לדמותו לפסטרנק בשפה הרוסית, אודן בשפה האנגלית ולמילוש בשפה הפולנית.

אין השפה לגבי שלום ניסוי, אלא מכשיר להבעת המחשבה והיצירה הפילוסופית, המחפשת דרך מדויקת לביטוי ולתפיסה. אין זה משחק לשם משחק. ההצטעצעות במלים כהתגרות

השתיה המרובה שאבא הכניס בי בעקשנות עזרה, כנראה. הנזולים מהלו את הטוקסינים, ואולי עבר המשבר. אחרי שטף-דם חזק במיוחד ירד החום. באותו לילה בו חל המשבר במחלתי נולד אחי הצעיר חיים.

קנתה לה שם מכובד בין הסופרים. "יומן בגליל" תורגם אחר כך לשפות רבות.

1929, ארלנגן, העיירה הגרמנית האוניברסיטאית, בה לומד שלום פילוסופיה, מחליפה את הנוף הגלילי. 1931 חוזר ארצה וממשיך להורות בבתי ספר בירושלים ובחדרה. ב-1939 עוזב שלום את ההוראה לצמיחות ומתמסר כולו לקדושת הכתיבה. כמה שנים הוא מתגורר ברחובות, ולבסוף עובר לגור בחיפה, לפי הזמנת העיירה.

ב-1941 ש. שלום מקבל פרס ביאליק עבור יצירתו המקורית הפואטית "פנים אל פנים". ב-1945 פרס טשרניחובסקי בעד התרגומים הנפלאים של סוניטות שקספיר, (וב-1973 פרס ישראל. המתרגמת). מעמדו כחברת המשוררים מתחזק גם בהשפעת הפואימה "אן בן פלא", המופיעה גם בתרגום אנגלי יחד עם התרגום של "יומן בגליל" זוכה לקבלת פנים נלהבת בעתונות האנגלית. בני מולדתו של אליוט ואדן אימצו לעצמם את יצירתו של המשורר ההוגה והליריקן ומכירים בערכו הספרותי הנפלא, עוד לפני שהכירה בו כראוי משפחת המבקרים המקומיים הארץ-ישראלים.

אף-על-פי כן נבחר ש. שלום לעמוד בראש אגודת הסופרים העברים בארץ, לא כל כך מפני שהיטיבו להכיר בערכו כמשורר, כמו שהודו מעל לכל בצורה החרשה של כתיבתו, בה האוניברסליות זהה עם האומיות, ובה הייחוד האישי מביא עמו חידוש התרעננות למקורות הספרות העברית העתיקה.

מגרמניה חוזר ש. שלום מוקדם מן הפילוסוף הדני הנצחי מהמאה ה-19, קירקגור, שזרע גרעין האקסיסטנציאליזם בפילוסופיה העולמית, ואמר על יידו אנדרסן: "הוא מסוגל לספר אגדות על ערדליים של זהב, ואני יודע לספר על נעליים לוחצות". בעקבות קירקגור הלכו, כידוע, סטרט והיידגר, וגם מרטין בובר מבקש בתורת הקיום את שורשי יהדותו. אך יותר מזה האחרון הגיע המשורר

יהודית בכללה. לרבות הזרמים התת-קרקעיים המעמיקים לחדור עד החסידות הקבלה. לזה מתווספת תרבות אירופית, המגיעה עד ימי הביניים והגותיקה ועד סרן קירקגור, אבי האקסיסטנציאליזם של דורנו.

ש. שלום (שלום שפירא) נולד בשנת 1904 בפרצ'ב שבפולין. אביו היה בן האדמו"ר הידוע מדרוהוביץ' מגזע ריז'ין ואמו בת האדמו"ר מפרצ'ב, שאחד מאבותיו היה "החווה" המפורסם מלובלין. אביו התגורר בחצר חותנו שבפרצ'ב, אבל מחמת הגבלות אנטישמיות בדירור יהודים "זרים" ברוסיה הצארית, היה על אביו לנטוש מד פעם את חצר חותנו ולגדוד אל חצר אביו, מבלי יכולת לחמם את הקן המשפחתי. לכן גם ילדותו של שלום עברה עליו בנדהים.

בשנת 1914, בפרוץ מלחמת העולם הראשונה, הסב מדרוהוביץ' וכל החצר שלו עוברים לניוה. פה הנער מקבל השכלה יהודית וכללית. כבר אז התחיל בכתיבת שירים בשפה הגרמנית, אך כעבור זמן קצר עבר לשפה העברית.

בשנת 1922, האדמו"ר חיים מאיר יחיאל שפירא, סבו של הנער המשורר, מחליט לעלות לארץ הקודש עם כל המשפחה הענפה לקיים בה מצוות "יגיע כפיים" ו"בנין ארץ ישראל בנפשו". אף על פי שהזקן השתייך לאגודת חובבי ציון נלהבים, היה בהחלטה זו הרבה מן הצעד המיסטי.

האדמו"ר חיים מאיר יחיאל, כבקשו להיות איש מעשי, החליט להקים בארץ בתי חרושת וזעירים, שבני משפחתו יעבדו בהם. אך בבואו לארץ ישראל, מצא מצב כלכלי קשה, וכל התוכניות והפעולות "המסחריות" עלו בתוהו. את הילד, בן הנשמה הפיוטית הכניסו לסמינר למורים בירושלים, וב-1926 מצטרף ש. שלום כמורה צעיר לקבוצת חסידי יבולנה וחסידי קר'יניץ' להקמת כפר החסידים בשער עמק יזרעאל. שנתיים מאוחר יותר הוא עובר להורות בראש-פינה. שם הוא מחבר את "יומן בגליל", וצירת נעורים, שכבר אז

— הי אלוהים.../בוא אל תוכנו, פתח זרמי הדם/ והיינו לאחד" ("תפילה"). "דבר! כי אין לי פשר אחר" (הוא) הולם שמעתי מלב שאיננו שלי" (סחור למדורה). "הלוך הלכתי ממני אלי". "יה-אדם". "אלי, אלי, אלי, / התכנסו לכינוס לילי, / אני הראשון/ זיק בבלימה כבעין אשון / ואני השני, והשלישי אני, /כאילנות בבאר גני/ ... וכולם אני, ואני כולם, / כראי מול ראי, כשליבים בסולם" ("כינוס לילי").

המסורת הזרה והאירופית של הבלדה נתגבשה כאן לסוג מסתורין יהודיים.

בחדר פעמיות וריכז-גונויות מתמזגים בשירתו של שלום העממיות והאוניברסליות. בצניעות ובחסכנות מעידים השירים על אתיקה ומקסימליזם בהעלם אחד, כיון שהשאיפה של שלום חותרת לעומק. ש. שלום הוציא את השירה העברית המבדדת למרחבים אירועיים רחבים, ויחד עם זה נשאר נאמן לרוח לשון המולדת ותרבותה, בשירתו תרבות ועממיות נושקות אהרדי. לא קל להיות משורר הפשטות, זו הפשטות האחרונה, שבמקום לפורר לרסיסים תרבות האומה, ששמרה על ייחודה תקופה כה ארוכה, היא מתיכה את הישן בחדש והיו לאחדים בה. ש. שלום גילה את עצמו באחרים, ובזאת הוא מביע את יחודיות ההומניות בתקופתנו. ואף-על-פי שעולמו של המשורר הוא עולם פילוסופי של אי-דאות, בכל זאת הוא היחיד, שבו מצטלבים גורלות אנש, אומה ויקום.

העברי, החוזר אל ארץ מולדתו, בפילוסופיה הקיומית שלו, החדורה אמונה של אבותיו האדמו"רים אל המעיין העתיק הן של הקבלה, ההופכת את ה"אין" ל"אני", והן של המיסטיקן מפרדוליה. מייסד החסידות, ישראל בעל-שם-טוב, המזהה עם ה"אני" את האדם מישראל. האקסיסטנציאליזם של הפילוסוף הדני המחמיר מנער משירתו של שלום את הליריזם הרגשי ומאציל על יהדותו את החומרה האמיתית כלפי עצמו ואת האקסטוזה.

מציאות ופילוסופיה משלימים זו את זו בליריקה של המשורר. השיר "לזל" הוא דרמה על בחורה יהודיה תחת שלטון המנדט. זה שיר על האנושות הנעזבת והבודדת, שבכל זאת חביה בה גחלת תקווה נלהבת. ומן האיום העצור שבהומניות והקונקרטיזם שב"לזל" נמתח קריהמגע בין האדם והעולם עד זעקת המחאה שבי"חצות": אני זועק/משום שאי-שם סכינים נלטשים/ משום שאי שם נהרגים אנשים/ משום שכתבל רבתי לא טוב/ לעושק ולעוני ולצער אין סוף. ("חצות"). באיזו אמנות שולט המשורר בעברית החיה ובעברית הפואטית ומסגל אותה לרצונו, הן לצרכי ארכיאיזציה והן לצרכי השעה העכשווית! ברצותו הוא יכול להלביש את שירו צורת בלדה גוטיה, או תפילות הנשמעות כהד הטרובדורים של צרפת העתיקה או מיבנים מן האפיקה של תקופת שחלפו. שני אבטיפוסים דתיים, יהודי ולא יהודי משיגים בו את הרמה האורגנית המקורית:

מפולנית: אידה זיגלמן

רשימות וסקירות

למעמדה של יהדות אמריקה

(בעקבות הרצאתה של סינתיה אוזיק)

שמואל שנידר

צעדיו, לאן תובילו דרכו ומה תהינה תחנותיו. הנכנס למרחבי "השממה" מעומת עם שרשרת של אירועים ומאורעות המצויים בתהליך מתמיד של מיפגשים והתנגשויות המשפיעים והמפעילים זה את זה. הזירה ההיסטורית, לפי אחיק, היא ישות הפועלת על-פי כללי "השממה". אלמנט הדמיון שבחיים הופך את ההתפתחות ההיסטורית להווייה בעלת מהויות ייחודיות בלתי ניתנות להגדרה ובלתי-חזויות מראש. יהא מקומו, זמנו וריקעו והכוחות המפעילים אותו מה שיהיו – מהווה התהליך ההיסטורי סידרה של רטטים, פירכוסים ולא פעם סידרה של זעזועים העושים אותו לתופעה שאף עינו דעתו של המוכשר שבהיסטוריונים אינן מסוגלות לחזותן מראש. בניגוד לתפיסות דטרמיניסטיות שונות ובמיוחד מבית-מדרשם של המרכזיסטים רואה אוזיק את ההיסטוריה, לפחות מבחינת התפיסה האנושית, "כאינה ניתנת לדמיון... הדמיון האנושי יכול לעבוד רק לאחור ולא לפנים".

את ההיסטוריה חייבים לתפוס בקני-מידה א-דטרמיניסטיים אלא שדווקא אי-היכולת לצפות מראש את העתיד לקרות, דווקא אותה הווייה של רטטים, פירכוסים ועזועים הוא הוא ייחודו של התהליך ההיסטורי העושה אותו לתופעה כה מעניינת ואף מרגשת לגבי כל הרוצה לעמוד על מהותה ולהבינה.

יהודית ארה"ב – העולה היא או יורדת?

הדיון ההיסטוריוסופי שנסתייע בתייעוד נרחב שימש רק כפרליוד לעיקר דבריה – ההווייה היהודית בארה"ב.

המציאות ההיסטורית של המאה הי"ח שימשה אחת הדוגמאות המרכזיות בהן

ההרצאה השנתית לזכרו של הסופר והעורך הלל רוגוף נישאה כסידרה זו השנה התשיעית ב"מיכללת סטרן לנשים" של "ישיבה אוניברסיטה". המרצה השנה היתה הסופרת והמסאית היהודית סינתיה אוזיק שסיפוריה המהוקצעים והמשוכללים מסותיה המעמיקות וחריפות – הביטוי התפרסמו במיטב כתבי העת של ארה"ב.

ייחודו של התהליך ההיסטורי

את נושא הרצאתה היא הגדירה כ"הרהורים על השממה" (Reflections on the Wilderness) – כותרת שרב בה הנסתר והסתום על הגלוי והידוע. אלא שלאט לאט, תוך כדי מהלכה רב-הכיוונים ורב-המבואות של ההרצאה החל ענן התמימות והמיסטוריון שמעל לכותרת המוזרה לפוג קימעה קימעה.

כבר בראשית דבריה ניגשה סינתיה אחיק להגדיר את נושא הרצאתה, את "השממה", את ה-Wilderness כאותו גורם בהיסטוריה האנושית המפעילה וההופכה לישות דינמית וחיה.

אותה תחושת בדידות, פרי תחושת השממה והשממון שבעולם ובארץ היא, אליבא דסינתיה אוזיק, "הגורם העיקרי שמפעילנו, המעורר אותנו והגורם לחיפושינו". בגין אותה תחושת ההימצאות בשממה הופכת הפעילות האנושית להווייה דינמית, עשירת גוונים ורב-כיוונים. היא השאור-שבעיסה ההופך את החומר הגולמי של הפעילות האנושית ההיסטורית למוצר בשל ובר-שימוש.

אלא ש"השממה", לפי עצם מהותה והגדרתה, הינה בעלת אופי פראי ובלתי-מרוסן שאין יודעים כיצד לתנהג ולאן פניה מתעדות. מי שעניין לו עם "השממה" אינו יכול לחזות מראש את

הפעילות היהודית בארה"ב כפעילות מזויאונית, טקסיות קדם-גסיסתית – רואה הפרופ' האמריקאי פעילות זו כביטוי חיות של ריניסאנס תרבותי.

על העיקר שחסר

ובהקשר זה נאמר דבריה הביקורתיים הנוקבים והחריפים ביותר של ס. אוזיק. לדעתה אין יהדות ארה"ב ספרד החדשה אך גם אינה מזויאון משום שמוזיאון הינו בית-אוצר בו מאוכסנים ומשתמרים הדברים היקרים ביותר. לעת-עתה לא נוצרו פה "אוצרות". ההווייה היהודית האמריקאית מאופיינת לדבריה ע"י פיליסיטיניות. הקיטש, הריקנות הרוחנית והאידיאית הם הם שבאים לידי ביטוי בחיי הקהילה היהודית בארה"ב – וכאן אין המרצה חוסכת את ביקורתה החריפה ביותר כלפי המנהיגות החברתית-פוליטית מחד והאקדמית-אינטלקטואלית מאידך. היהודי באירופה עם כל עונויו ואי-תיכחמו היה אריסטוקראט משום שהכיר בערכו והיה מודע להבדל שבינו לבין ה"מוזיק" הרוסי וה"חאם" הפולני. היהודי בארה"ב הלך ומאבד יותר ויותר מזהותו היהודית. ובטון ובנוסח של מחנך יהודי המקונן-לנצח עמדה אחיק על הולגאריות של החינוך היהודי בארה"ב. אפילו הצמרת האקדמית והאינטלקטואלית חסרה כל מיטען יהודי – חסרה להם תרבות יהודית.

ותוך כדי כך סקרה המחברת סידרה של ציוני-דרך ואירועים ביהדות ארה"ב שהם לדעתה כולם ביטויי הפיליסיטיניות שפשתה בה. הפיליסיטיניות פירושה לדבריה "אי-היכולת להבחין בין רבנים ... שימוש בתחליפים אמריקאיים וראייתם כמשהו יהודי ...". בדברי תוכחה חריפים מיקדה אוזיק את עיקר התקפותיה על אבי-אבות חטא הפיליסיטיניות – התרחקות ממעיינות המסורת היהודית. אי-ידיעת המקור הוא לדעתה סיבת הקיטש ופשיטת הרגל הטוטאלית של החברה היהודית כקולקטיב ובמיוחד של אישי הצמרת האינטלקטואלית שהם יהודים מלידה אך חסרי "ידיע יהודי" ... אין להם

השתמשה המרצה להוכחת דבריה שלא ניתן לצפות מראש כיצד יתפתחו להם המאורעות ההיסטוריים.

אבות ארה"ב, מייסדיה של המדינה החדשה בצפון אמריקה נולדו מחוץ למרכז תרבותם המקומית והמקורית; הם למעשה פרי תרבות ההשכלה האירופאית שצמחה על חופי מערב אירופה. הישות האמריקאית ינקה במישרין מהניסיון האירופאי בתחומי תרבות וחברה ומעגל אידיאי רב-מרחקים הביא את מייסדי המדינה הצעירה תחת כנפי ההשכלה המערב אירופאית. באותה עת ממש חיים יהודי מורח אירופה בתנאי מצוקה מחרידים. אבות המהפיכה האמריקאית לא נתנו את דעתם עליהם וייתכן שלא ידעו על קיומם וחייהם, אפי"כ הופכים אבות האומה האמריקאית, שלא ביודעים ושלא מרצונם, לגורם המרכזי בחיי יהודי מזרח-אירופה מאז עד לימינו אנו. מי ההיסטוריון, ויהיו כישוריו מן המעולים ביותר, שיכול היה לחזות זאת מראש, שלא לדבר כבר על היהודים עצמם.

ומכאן עברה המרצה לדין על עתידה של פזורה זו; האם נידונה יהדות ארה"ב, כדעתו של אחד הסופרים הישראליים אותו פגשה ס. אוזיק בירושלים, לכלייה, או לספרד-של-תור-הזהב חדשה, כדעתו של אחד הפרופסורים היהודיים בארה"ב שאף אותו פגשה בירושלים. הסופר הישראלי טען שיהדות ארה"ב העמידה יחידים מוכשרים במספר רב אך כקולקטיב יהודי יוצר, כפי שהיה הדבר, למשל, בפולין, או ברוסיה – הינה עקרה לחלוטין.

הפחפסור האמריקאי הגן על דעתו וטען לעומת עמיתו הסופר הישראלי שיתאזר בסבלנות ושיחכה ויראה. הדגם שיהדות ארה"ב תחקה ייתכן שלא יהיה נוסח פולין אלא נוסח ה"פרנקפורטר לעדהראוס", למשל. יהדות ארה"ב עוד תצמיח כנפיים משלה ותיהפך למרכז יהודי רוחני ותרבותי גדול (רעיון אותו משמע חוזר ושנה זה שנים רבות פרופ' סלו בארון – ש.ש.). בניגוד לסופר הישראלי, הרואה את

ואפילו לא על זה שבארה"ב בו תופסים היהודים מקום נכבד ביותר. עם כל מעמדה של יהדות ארה"ב על עשרות אלפי עורכי הדין, הרופאים, הפרופסורים, האמנים וכו' וכו' אין אנו מפעילים אלא תמיד מגיבים . . . תמיד מישניים . . . גם כשיש לנו כוח ואנו במרכז אנו מגיבים. תמיד נצמדים לבעלי כוח. אך תמיד חלשים . . . . עדות לכך הפאטיות שבגורלם של המתבוללים הבורחים מהמעגל היהודי לעבר העולם הגוי.

אך למרות כל ההבדלים העקרוניים הללו אין אוזיק מתעלמת מהאופי ה"גלותי" של ישראל – גלות לפי הגדרתה היא. הקיום הרוחני והתרבותי, אותו רואה אוזיק כעיקרו של קיום קיבוץ אנשי, הוא קיום המרוחק והמנוכר למקורות היהדות. אם ניישם את הגדרותיה של ס.א. בהרצאה דגן ניתן לומר שהפיליטניות כאבי-אבות הטומאה של יהדות ארה"ב הינה גם סימן-דיכור של ישראל.

בניגוד לשאיפותיה ומגמותיה של האליטה האינטלקטואלית והאקדמית בישראל שהיא בעיקרה חילונית ונוטה לשמאל – שמאל מחצה, לשלש ולרבע – מגמות החותרות ליצור בארץ חברה חילונית המזדהה עם האידיאולוגיות, על גווניהן השונות, המנחות את האליטות בארצות המערב הרי שניסוחיה של ס. אוזיק, לפחות כפי שנוסחו בהרצאה זו, דינן דיאמטריות לאותן מגמות. לאורך כל הרצאתה שיקפו דבריה תודעה "אנטי-פגנית" מובהקת. אותן זיקות והזדהויות המצויות בסיפורת שלה ובמסותיה והמציינות תודעה יהודית-לאומית מובהקת ותפיסה היסטוריוסופית שניתן לכנותה מסורתית בלטו אף בהרצאה זו.

אף סיומה של ההרצאה טיפוסי היה לדרכה של אוזיק בסיפוריה ובמסותיה. כמסאית מעולה נסתיימו דבריה בשיוורא של הסיפא ברישא. לאחר השקלא-וטררא על מהותה של יהדות ארה"ב ניסתה

שום בסיס יהודי. הלוח העברי זר להם . . . חסרה להם תרבות יהודית.

פשיטת הרגל של היידישיזם

מאלפים ביותר היו דבריה על פשיטת הרגל של היידישיזם החילוני שעם כל המיליטנטיות שלו ותודעתו ההיסטוריוסו-פית והחברתית התגלה ככוח עקר בהיסטוריה היהודית. היידישיזם החילוני לא יצר יציחת של ממש יבעיקר את יוקר-העיקרים היצירתי – את ההמשכיות, שיהודי דתי מגדיר "כבנים ובני בנים עוסקים בתורה". הנחה זו, אותה הביעה החוקרת לוסידוביץ' "קומנטר", כרך 70, חוברת 5, נובמבר 1980; ראה במיוחד עמ' 45) ואשר אומצה ע"ס. אוזיק, טוענת שבאורח דיאלקטי "היידיש שמקורה במזרח אירופה, על כל מקורותיה ושורשיה, היא שגרמה להתכחשות ליהדות, כי היידיש באמריקה לא היתה יידיש של המקורות אלא יידיש חילונית והיא נבשלה". היידישיסט החילוני גם כשניתק ממקורות היהדות, לכל הפחות הובילה אותו דרכו לעברי פיסגות התרבות האירו-פיאית נוסח טולסטוי ודוסטויבסקי. אך החסר בסיס זה מוצא את עצמו לכד באורות המלל והשטחיות הטליבויוניים כדבריה של אחת הלוחמות הנלהבות הוותיקות למען זכויות הפועלים בארה"ב אותה ציטטה המרצה.

דמותה של ישראל

בהקשר זה התייחסה המרצה גם לדמותה ולמעמדה של ישראל – במיוחד מבחינת מימד התרבות היהודית. אליבא דאוזיק אף ישראל היא בבחינת "גלות" חאת בשל העובדה שישראל היא מדינה שבטמינולוגיה אוזיקית "רחוקה מהמקורות". מודעת היא להבדלים המהותיים שבין ישראל והגולה האמריקאית ובראש וראשונה מבחינת האלמנט הפוליטי.

היהודים בארץ הינם גורם מפעיל – הם נמצאים במרכז של העשייה, וכדבריה: "בארץ הרגשנו איזושהי אוטונומיה ועצמאות, שליטה בגורל, בעשייה . . ." מה שקשה לומר על הקיום היהודי בגולה

שמואל יוסף ציטרון – המחנך והמחזאי

(פרק מזכרונות)

דוד רודבסקי

עבודתו עם ד"ר שמעון בנדרלי. בשנת 1929 גמרתי קורס במשפטים בקולומביה והתכוונתי לעזוב את משרתי בתור מנהל הת"ת של הי.מ.ה.א. הברונקסאי, שהיה בשעתו אחד הגדולים והמסודרים ביותר בעיר, ולהיות לעורך-דין. בנדרלי מנעני מזה, וביקש שאקדיש את כל זמני, לכל הפחות במשך שנים אחדות, לחינוך העברי כדי לרצות את אלה השנים שבתור סטודנט נתתי לחינוך רק חלק מזמני. לגבי בנדרלי זה לא היה ענין של מדרש גרידה אלא של מעשה, כי הוא הניח קריירה מלאה סכויים טובים במדיצינה בבאלטימור כדי להתמסר כולו לחינוך היהודי. בנדרלי האמין שלרגל נסיוני בחינוך ובהנהלה אוכל לעזור לו לבצע תכניות אחדות שתיכנן. הוא שיכנע אותי בטענותיו, ומלבד זה הייתי קשור מאד לעבודתי בחינוך וקבלתי את עצתו.

אחד התפקידים שהטיל עלי בנדרלי היה לבקר בתי ספר כנסתיים שהתרכו בשנות השלושים בשכונות היהודיות החדשות בעיר. למען היכיר אותם ולעמוד בקשר

פעלתו בדרמטיקה החינוכית היהודית של הד"ר שמואל י. ציטרון ז"ל, ותרומתו בשטח הדרמטי והראי-קולי ככלי-עזר בחינוכו היא ייחודית ומקורית ורבת-ערך. תרומתו בתחום זה ראויה לדין נרחב, אך מגמתי במאמר זה הוא למלא את החסר משתי בחינות: האחת היא, זיקתו של המנוח לד"ר שמשון בנדרלי ז"ל (1944-1876), מייסדה ומנהלה של לשכת החינוך היהודי בניו-יורק (1909-1940), שהדריך את ציטרון בראשית דרכו בדרמטיקה הפדגוגית והשפיע עליו במידה מרובה. השנייה – עבודתו האקדמאית במחקר שעשה ציטרון בשטח התקשורת, באסכולה לחינוך של "ניו-יורק וניברסיטי" (1961). את הדיסרטציה של ציטרון הכרתי מקרוב, כי עמדתי בראש ועדת ההדרכה שלו. בוועדה זו היו עוד שני פרופסורים, ק. ארנט ואיירן סייפר, מומחים ידועים במקצוע התיקשורת והם ציינו לשבח את חיבורו של ציטרון.

א. השפעתו והשראתו של ד"ר בנדרלי
הייתי מעורב עם ציטרון בתחילת

כאמן הבקי בכל רזי המירקם היצירתי כך טווחה סינתיה אוזיק את דבריה צעד אחר צעד במעשה מיקשה מיבני מתוחכם, כשכל חלק וחלק מהרצאתה נשזר מקדמו ומשתחל בזה הבא אחריו. היתה זו מסה "אוזיקית" טיפוסית. הבהירות המחשבתית, הניתוח האנליטי על כל סממניו הדיאלקטיים הפולמיים, הלשון העשירה והמורכבת, מיבנה המישפט והקטע המהוקצעים בשילוב שטף ההרצאה הזורמת לה בעוז אורטורי חברו יחד להעניק לקהל השומעים חווייה אינטלקטואלית ממדרגה ראשונה. המתח הדרמטיות שנתלוו לערב זה יצרו מעין דרמה אינטלקטואלית.

ישיבה אוניברסיטה, ניו.

המרצה לתת תשובה לשאלת השאלות של "מי אנחנו?". אעפ"י שתשובתה אינה מחמיאה יש בסיפא נימה של תקווה. כאמור, יהדות ארה"ב במעמדה הנוכחי רחוקה מלהיות מזויאון-בית אוצר. מה שכן גלוי וידוע, טענת אוזיק, היא ש"אנחנו קיימים". זוהי הנקודה הדיקארטית שלה – נקדת המוצא לעתיד. מה דמות תלבש יהדות ארה"ב? – הרי שהתשובה כבר ניתנה מראש – תשובתה בסיפא לא סתרה את הרישא; ההיסטוריה כידוע הינה בבחינת "שממה" וע"כ מי היסטוריון חכם ידע זאת. אין ההיסטוריה יכולה לטעון "צא ולמד". מה שנשאר היא התקווה ההתפילה שהפיליטטיניות הנוכחית כליל תחלוף מעל במתה של יהדות ארה"ב.

יוסף, בשביל השלב הצעיר ביותר במחנה, וציטרון עבד יומם ולילה בששת השבועות לפני התחלת עונת המחנה כדי לגמון בזמן.

ב. ההצגה הדרמטית כעזר לחינוך היהודי

במאמרו ב-Jewish Education, בחוברת-הזכרון לכבוד בנדרלי מוסר לנו ציטרון את השקפותיו על הדרמטיקה החינוכית. לפי דעתו של בנדרלי היה הילד המסתכל במחזה דרמטי מזדהה עם גבור הדרמה, אך הזדהות כזו היא בעצם פסיבית. בנדרלי שאף לעשות את הילד שותף פעיל בדרמה. אבל איך? רק על ידי סילוק קהל המסתכלים לגמרי ולהפכם לשחקנים על "במת הצופים". לפי ציטרון היה רעיון זה רדיקלי ומאד נועז, אך גם ציטרון ראה בו אפשרויות חיוביות והסכים לנסותו בפועל בהצגת-ראווה גדולה של הסיפור האידילי על רות ובעזר במגילת רות. החליטו לסדר את ההצגה על "הר אחוזה" הנהדר עם נופו המרהיב עין.

ביום שיש אחד אחר הצהריים נקהלו כל ששת מאות המשתתפים במחזה, יחד עם מדריכיהם על ההר, כולם לבושים תלבושות של התקופה שהמחזיון רובם של הנאספים היו קוצרים ומלקטים פשוטים בשדות בועז. הם ישבו ואכלו יחד עם אנשי בית-לחם את השבלים והקלי, ובעזר ישב ממולם בראש ההר, ורות ישבה לרגליו. אחרי הארוחה נפרד בעזר מהם ורכב על סוסו להביא את ה"גואל הקרוב" לפני הזקנים. הקוצרים ואנשי בית-לחם ליוו אותו בזמרה ובריקוד. ההצגה נגמרה בחג הנישואים של רות ובעזר. האורחים שהשתתפו בחתונה הריעו בשמחה ובצהלה ויצאו במחולות לקראת החתן והכלה. כל החוגים נהנו מאד ונתרשמו מההצגה, שנראתה להם לא כמין מבט חטוף לחוץ ההסטוריה, אלא כחוויה ותמונה חיה בזמנם הם. גם הגיבורים בדרמה לא נראו להם כדמויות מעורפלות על מסך העבר, אלא כבני אדם ממשיים.

ככה יצרו בנדרלי ותלמידו ציטרון זכרוןם לברכה את הצגת-הראווה במחנה

עמהם ועם רבניהם, מנהליהם ומוריהם — ובמיוחד לחפש ביניהם צעירים מוכשרים ומחוננים בעלי "ניצוץ" ו"פלוס" כמו שהתבטא בנדרלי, ולהפגישם אתו. בבית ספר כנסתי אחד בשכונת פלטבוש ברוקלין, פגשתי את שמואל יוסף ציטרון ז"ל. בשיחתנו הראשונה ראיתי בציטרון צעיר בעל נפש שואפת לסיפוק-יתר בהוראה. הרגשתי גם קירבת-רוח אליו, כי

ד"ר שמואל יוסף ציטרון

הוא כמוני סיים חוק לימודים במשפטים והיה שוקל בדעתו אם להיות עורך-דין או להשאר בחינוך. גם ציטרון היה מרוצה מאד משיחתנו כשראה שאינו עוזב לנפשו וגלמוד בבית ספרו, ושמתקיימת לישכת חינוך מרכזית המתעניינת במורים שכמיהו.

כשפגש בנדרלי את ציטרון באביב 1936, תרשם בנדרלי ממנו. בנדרלי מצידו הקסים את ציטרון הצעיר בתפיסתו הדרמטית, בפיקחותו ובידיעותיו הנרחבות והמעמיקות, וביחוד בדעותיו על הדרמטיקה ככלי-עזר בחינוך היהודי. ציטרון קיבל את הזמנתו של בנדרלי להיספח לצוות האמנים במחנה "אחוזה" ששימש מעבדה בחינוך של שעות-הפנאי שבו התעניין בתקופה ההיא. הגברת דבורה לפסון היתה או, המפקחת על הריקודים ומשה נתנון ניצח על הזמרה. כשש מאות חוננים מגיל רך עד גיל שש עשרה חנו במתנה תחת פיקוחם של למעלה ממאה מדריכים. בנדרלי ביקש מציטרון להבין שורה של שש מחזיות על הגיבור התנ"כי

המדריכים, הוא "ירמיהו הנביא", קטעים ממגילת "איכה" שתרגם לאנגלית. "יהודה הלוי" עצמו שר את "ציון הלא תשאלו" כשקרב לשערי ירושלים. בסוף הטקס קמו "הלויים" ובידים מורמות נשבעו בהתעוררות רבה את השבועה המסורתית "אם אשכחך ירושלים", ואחר זה נגמר הטקס בשירת "התקוה" והחונים נתפזרו לצריפיהם.

לגולת-הכותרת של ההצגות אלה הגיע שמואל ציטרון ז"ל לא במחנה "אחוה", אלא בהצגת חג הביכורים ביום א' בהיר אחד ביוני תש"ח (1948), כארבע שנים אחרי פטירת הד"ר בנדרלי ז"ל, על כר נרחב בגן המרכזי במנהטן. ציטרון התכוון בהצגת-ראווה זו לכבד את זכרו של רבו הגדול. הוא הראה בה לא רק את כשרונו בדרמטיקה אלא גם את כח אירגונו הגדול. שחקנים למאות ומסתכלים אלפים מבתי-ספר רבים מניו-יורק וסביבותיה, הם, הוריהם, ומוריהם, יהודים מכל הזרמים נתקהלו לראות במחזה המרשים הזה ולחיות מחדש את חג הביכורים הקדום מימי השופטים בארץ אבות. מלבד התוכן החינוכי במיפגש רב-גווני זה היה לו גם ערך מיפגני חשוב לא רק מפני ש"ברוב עם הדרת מלך", אלא היה זה גם כנס מלוכד של כל המיפגלות ביהדות אמריקה.

ג. מחקריו בשימוש בחומר ראוי-קולי

מלבד תרומתו בשטח הדרמטי הוריש לנו שמואל ציטרון ז"ל מחקר רציני על השימוש בחומר ראוי-קולי בחינוך היהודי (1961). מטרתו כפי שהגדירה, היתה לסקור מבחינה בקורתית את הנעשה עם החומר הראוי קולי בחינוך היהודי היסודי באמריקה משנת 1945. הוא בדק גם 289 דוגמאות של החומר הזה למען לבחון עד כמה הוא מתאים לצרכי החינוך בשלב היסודי לפי כללים מקובלים בחינוך לפני ההשקפות ותכניות הלימודים של הזרמים הדתיים השונים. המחקר ניסה גם לקבוע את הגורמים שמנעו לפיתוח מעולה יותר של החומר הראוי-קולי.

"אחוה", פגישה חדשה בדרמטיקה חינוכית. במשך זמן קצר נעשתה הצגה זו אירוע רגיל בחיי המחנה. גם בשביל טקסים דתיים נהנינו את השיטה הזאת. בכל יום שישי לפנות ערב לבשו כל בני "אחוה" לבנים והתאספו לפני אולם האוכל לקבל את שבת המלכה. הד"ר בנדרלי בתור ה"אבא" של משפחת "אחוה" עמד מול שורת החונים ומדריכיהם ומסביר להם את משמעותו של יום הקדוש והמנוחה בחיי עמנו, בידעו כי קהל שומעיו הם בני דור אשר לא הכירו את העולם היהודי, את ההוי והמסורה שלו. בהצגה הדרמטית היו החונים מופיעים בדמות כל אחד מששת ימי בראשית בתלבושת מיוחדת לפי הסיפור של בריאת העולם בתורה. לשיא הדרמה הגיע קהל החונים כש"שבת המלכה" יצאה מבין האילנות, ראשה עטור בכתר פרחים. היא הלכה בלוויית "מלאכי השרת" – פעוטות המחנה לבושי כנפים. המלכה ומלאכיה נתקבלו בשמחה ומחול ובזימרת ההימנונים "לכה דודי" ו"שלוש עליכם". הטקס נגמר בקידוש על היין ש"אבא" שר בניגון חציו מזרחי וחציו חסידי. בטקס מקביל נפרדו החונים משבת המלכה לפני שקיעת החמה ביום השבת. בדבריו בטקס הזה היה "אבא" מתאר את מצב רוחו העגום של היהודי בצאת השבת ובכלותו היה מבדיל על היין בניגון המסורתי העצובי מיד לאחר זה החלו החונים את השבוע החדש בריקוד ובשירת "שבוע טוב".

לא רק בחג ומועד אלא גם בליל תשעה באב ערכו בנדרלי וציטרון טקס דרמטי. החונים ישבו קבוצות קבוצות "על נהרות בבל". ד"ר בנדרלי דיבר על אסון האומה תל המאורעות שקרו לישראל בימי גלותו הארוכה. לעתים כשהתרגש זלגו עיניו דמעות. פעם הזכיר את המנהג של קהילות של ספרדים, כשהחזן בליל תשעה באב היה זורק אפר באויר ואומר בקול רם "אפר תחת פאר" וחרו ואומר "פאר תחת אפר" הסביר את אמונת העם בביאת המשיח לפי האגדה הנפלאה שהמשיח נולד בתשעה באב. באותו ערב קרא אחד

ד"ר שמשון בנדרלי

הטרגדיה האיזמה שסבל הוא ורעייתו דבורה, תיבול לחיים, כששיכלו את בנם יחידם המשכיל הד"ר אהרון ציטרון ז"ל, שגם הוא קיבל את הדוקטוראט שלו ב"ניו-יורק יוניברסיטי". בלי ספק שטרגדיה זו ניתקה את פתיל חייו של האב כשידו היתה עוד נטויה בהגשמת תכניות נוספות. הוא התייחס לעבודתו כמלאכת הקודש והעשיר בה את החינוך היהודי. יהי זכרו ברוך!

המכון היהודי: ניו-יורק אוניברסיטה

המחקר נחלק לשני חלקים. הראשון משמש כעין הקדמה עיונית והיסטורית לדיסרטציה שלו. ציטרון בוחן את המקורות היהודיים ומראה כי גם בספרות התנכ"ית והרבנית ישנם דגמים ומשלים להסביר את חוקי ישראל. ככה היה גם בספרות המאוחרת. גם במאה השבע עשרה השתמשו המלמדים במכשירי-עזר חזותיים בהוראתם, בצירי-לוואי ומיני מפות ועיטורים. גם בחדר המתקן של המאה העשרים, שמחנכים העבירו אותו ממזרח אירופה לארץ זו, ניצלו כלי-עזר חזותיים: צלומים, תמונות לוחות ומפות וכדומה. לישכת החינוך הניו-יורקית מיסודו של ד"ר בנדרלי, הנהיגה שיקופיות צבעוניות הרבה בתכנית לימודה, ובסוף שנות העשרים הוציא המכון לחינוך ביתי שלה (Jewish Home Institute) גם תקליטים.

ההערכות של 289 הדוגמאות הראי-קוליות מוכיחות כי רק פילמים מועטים היו מכוונים לשימוש בבתי הספר, ובדרך כלל אינם הולמים את ההשקפות של הזרמים הדתיים של יהודי אמריקה. יותר מחצי החומר הזה מכון לגילים מאחת עשרה עד שלוש עשרה.

אין פה המקום להכנס לפרטים יותר על פעולותיו הרבות של הד"ר ציטרון בשטח התקשורת הפרדוגית היהודית. על ספריו ומחזיותיו כבר כתבו אחרים. הוא המשך את עבודתו עד יומו האחרון על אף

האדם פבעייה קיומית ותרבותית

יוחנן גרנך

אפרים שמואלי: "אדם כמצור", הוצאת "יחידו", 1981, עמ' 285. (עיונים בספרות, באכסיסטנציאלים ובפילוסופיה של פרשנות).

הוגה מעלה גלש אל חיקו המיפלצתי של ההיטלריזם, כרבים-רבים מקרב האינטליגנציה הגרמנית).

גלת-הכותרת של הספר היא הידרשותו הביקורתית של המחבר להשקפות דעות שונות של היוצרים וההוגים הנדונים בכאן, מאיוז שהיא בחינה פנומנולוגית, שאינה נעדרת התפרסות דיאלקטית-היסטורית. אף-כי ההומניזם הבסיסי של המחבר אינו טעון אישוש מובהק, וכל מסתו זו מדברת בעדה, היטיב להבליט את הוזהותו הרעיונת עם אותו מומנט מדי-פעם-בפעם, בוז הלשון: "... מאבק על גמישות רוחנית מאוזנת, שמירה על הארמוניה יחסית בין מסורת והתקרמות, בין משטר קבוע ועומד ובין חירות לחידוש" – חייב לעמוד, מבחינה סוציו-פוליטית ומוסרית כאחד, במרכז מאוויז של אדם. שכן, "לעולם אין מלאכת הבניין פוסקת. מגמות רבות מתרוצצות באדם ובציבור. כל האלים צמאים. הגבולות מטושטשים, והסכנות מרובות, על-כן יש צורך במתינות ובסבלנות. יש לבדוק יפה את הניגודים, עד שתימצא הדרך הפנימית למרצא אל מעבר להם, דרך הסובלימציה היוצרת".

מכאן גם מגמתו היסודית של א. שמואלי, להבליט את "המכנה-המשותף" האכסיסטנציאלי של היוצרים וההוגים שבכאן, שיש בו כדי להאפיל על אופני-הבעה אמנותיים או רעיוניים שונים, האופייניים לכל אחד מהם. באחת: האדם המודרני חי וקיים בקרב חברה חולה, תלוש ומנוכר, נוכך ובודד, נשלט על-ידי עוצמה אדירה של טוטאליטאריזם אכזרי, או ליבראליזם מוויף. האדם "מושלך" לתוך העולם (היידגר), אף "נידון" להיות חופשי (סארטר), ולפיכך מתגעעים חייו כמטוטלת בין פחד המושלכות ותקוות החירות.

כבספריו הקודמים הרבים כו גם בספר זה לפנינו מצטיין המחבר (פרופסור אמריטוס באוניברסיטת קליבלנד, ארה"ב) בבקיאות מרשימה, הן במישור התרבות האוניברסלית והן בתחומה של היהדות, בסיגנונו הנהיר והבהיר, בעמקות הגותית ובפתיחות חשיבתית גם-יחד. ומעל לכל: במדעות, למצוקותיו ולמאבקיו של האדם המודרני. בייחוד אמורים דברים כאשר ל"תגובות יוצרים, מספרים והוגים, למצוקות היחיד וציבורי-עמים בין שתי מלחמות העולם ועל תלי חורבותיהן".

המשבר הרב-ממדי והכוללני של האדם בודותינו משתקף היטב בכל עמוד שבספר זה, שבו ימצא הקורא, בין השאר, גם ניתוחים נרחבים ומעמיקים של יצירותיהם הספרותיות של שלושה נציגים, מהבולטים ביותר, של הזרם הניאו-הומניסטי: תומס מן, פרנץ קאפקא, אלבר קאמי, וכן גם על הרומאן המודרני, על נחיצותה של השירה כמוקד-קרנה של האמנות בת-ימינו, על תורותיהם הפילוסופיות והאסתטיות של היידגר, יאספרס וסארטר (אכסיסטנציאליזם), ועל השקפותיהם היסודיות של שליירמאכר, דילתאי וגאדאמר (הרמנויטיקה), בכל הנוגע להבנת בעיות התרבות בכלל ושל זו המודרנית בפרט.

בספר לא נפקד מקום להידרשותו של המחבר להיבטים שונים של המאבקים "ההומניסטיים" בודותינו, אף-כי דווקא בכאן אינה באה לידי ביטוי ממצה מסכת-דעות מגובשת ובמפורש, כי-אם בעקיפין, במרומז ובהקשר המיוחד של התרבות בלבד (כך, למשל, נרמזו בציונים הביו-ביולוגיים על "גיבורי" הספר המזכירים לעיל, כי "היידגר חזר בו במהרה מדעותיו הפרו-נאציות" – אולם אין שום הסבר המניח-את-הדעת, "כיצד" אותו

אל-עבר "שייכות" אנושית בסיסית, בחינת "פרץ" בתוך "רצף" תרבותי והיסטורי.

אשר לעולם המודרני, שבו נרמס כבודו של-האדם ברגל גאווה על-ידי אדיר-עוצמה או חלושי-אופי למיניהם, ובכל מירקמיו ומיכלוליו, בייחוד על-דרך הדה-הומניזציה הטכנו-מדעית והמכניזציה החברתית, ולא-כל-שכן: באמצעות "הקוונטיפיקציה" הפיכת חיי האדם לגודש של אירועים או חפצים "ממוספרים" גרדא, – הרי כבר הזהרתו טרברט וינר, אבי הקיברנטיקה, כי "אם לא נשתלט על המחשבים, הם ישתלטו עלינו". וכידוע, כבר התריעה בשעתה פ. האזרחי בעקבות קאנט, על-כך, כי הסכנה האמיתית הנשקפת לכולנו, נעוצה באי-החשבת הכבד האנושי כיסוד-מוסד של הקיום האנושי.

אמנם-כן, מזדקר לעין-כל החיוב הרב הגנז בפילוסופיה האכסטנציאליסטית, על כל ביטוייה, בנוגע "לאווירה המרדנית והמוחאנית", כדברי המחבר, מל עקרום של אידיאלים אנושיים נעלים, שאינם עומדים במיבחן-המציאות ההיסטורית והמוסרית. הקונפליקטים, הסתירות, הרשעות, המישגים – שהם מנת-חלקם של יחידים ועמים כאחד – תובעים במפגיע את זכות התעצמותה של החיחות האישית ולא-אחת בניגוד לציוויה המוסריים של האחריות הכלל-אנושית. אם רעיון האפשרות (כהנגדה דיאלקטית לארעיות או הכרחיות) הוא בגדר של מסד-החירות, הרי שפתיחותו של רעיון זה מעוגנת, בראש-ובראשונה, כפרספקטיביותם של היסטורי הכוללני, ולא-דווקא באינדידואליזם קיצוני (נוסח קירקגור, היידגר, סארטר), המתעטף תדיר באינטלה של "הומניזם", בין אם דתי ובין אם חילוני.

אותה אחריות אנושית, בעלת צביון מוסרי מובהק, איננה – בשורה אחרונה – בלתי-אם ביטוי תמציתי לתבונתו העילאית של האדם, שבעזרתה רבת-הממדים היא הרחיבה את גבולות משמעויותיו של הקיום האנושי בחיק העולם נעדר פשר ומשמעות (בהקשר דנן

ואם-כן, "כיכד יצמח המזור מן המגור?" ...

דאי, כהוגים אחרים כן גם המחבר מנסה את כוחו בקריעת אופקים הומניסטיים נוספים מפני "האדם במצור", תוך-כדי התמודדות חזיתית עם הסתגרות הרוגמטית-הפרפקציוניסטית (הדתית והחילונית). מעל המישור שטוף אורה וריח רעננה של פתיחות היסטורית "פרספקטיבית". מבחינה זו מנגיד המחבר את דעתו לזו של א. קאמי, למשל, שבשורת ההומניזם החדש שלו "באה להכריז ולהודיע, שאדם חייב לחרוג ממסגרת המציאות ההיסטורית, תנאיה הפוליטיים וביטוייהם האידיאולוגיים" (שלא כסארטר, שבערוב ימיו חזר בו מהכרותו: "הגייזנס הוא בזולתי", ונדרש למושג ההיסטוריה מזווית-ראייה היגיאנית, באיצטלה ניאו-מרכסיסטית, אף-כי מתוך מגמה מפורשת לעסוק במצוקותיו של האדם מהמישור ש"נזנח" – זה של ניכורו כיחיד).

ברם, תורתו של קאמי אינה ברת-מימוש, משום שמרד האדם כנגד סבלו וגורלו חייב להיות מעוגן "במציאות ההיסטורית", המהווה מעין מסילת-ברזל שעליה נעה רכבת התרבות האנושית בחיק המידבר הקוסמי, שאין לו גבול או פשר. תל-כן, טוען המחבר, "קאמי, כמוהו כגיבורו, אינו פותר את הבעיה-המצוקה, שממנה הם סובלים". אם מישכנו של הניאו-הומניזם מסוגו של קאמי מצוי מחוץ לגבולות ההיסטוריה, כי-או ההיסטוריה תמשיך בתיגבור עוצמתו של הטוטאליטאריזם הסוציו-פוליטי שלה, ואילו היצור האנושי יוותר מנותק, במירדו הערטילאי, מזרמי החיים הגועשים שמסביבו. הוא הדין בשאר מגמות הומניסטיות שבפילוסופיה או באסתטיקה לפי דוסי-חשיבה אכסיסטנציאליסטיים. בעל-כורחו נאלץ האדם הבודד, התלוש, המנוכר להתמחד עם מצוקותיו, חרדותיו, אימת-הכליון, מתוך מודעות עמוקה לסופיותו, המוליכה על-דרך התבונה, כביטוי נעלה לתיקשורת בין אדם ועולמו,

מעטות מאוד לגילוי הישות. אחת מהן הוא מפעל האמנות. היא עדיפה הרבה יותר מן המדע... בכל מקום שהמדע עובר את גבול הנכונות וחורג אל האמת, כלומר לגילוי מהותה של הישות כישות שם אתה מוצא פילוסופיה". והמסקנה המתבקשת: "בני-האדם בימינו זקוקים ביותר לשירה... המשורר הוא האדם ששב אל עצמו והוא עומד ומשיב אחרים אל עצמם מן הסתם של הקיום בעלמא"...

בספר נפרשת גם יריעת הפלוגתא בדבר "הסובייקטיביזם" בתורת האסתטיקה של היידגר וגאדמאר, תלמידו, כשם שמצוי כר נרחב לתירגול אינטלקטואלי בנוגע לבעיות שבהרמנויטיקה פילוסופית. ברם, הפרובלימטיקה הקיומית של האדם בדורחתינו מן האספקלריה ההומניסטית ובמימד החברתי-היסטורי, נותרת על כנה כנושא פתוח שעדיין לא לובן בכל הסתעפויותיו...

מרתקת האנאלוגיה של המחבר בין תורת קאפקא וזו של ר' נחמן מברסלב, ביחוד בנושא המוחלטות והיחסיות). הפילוסופיה הזאת, המתכחשת להישגי המדע הטכנולוגיה המדרניים, ולא-פחות מכך גם לקידמה ההיסטורית בכללותה, היא מעין "פילוסופיה-של-משבר", האופיינית לדורחתינו, השרויים במבוכה מתמדת. אין בכוחה של פילוסופיה זו להעניק לאדם הסובל, המיוסר והמנוכר, בשורה חדשה במיתחמים הסוציו-פוליטיים, ובעקב-כך היא מווסתת את התכונותיה אל עבר האמנות כמיפלט אחרון מפני פורענויותיו של העולם הריאלי.

מקוצר היריעה לא נידרש במסגרת זו לסבך הבעייתיות בדבר מהותה הפילוסופית של האמנות, לפי דעותיהם המנוגדות של היידגר וסארטר (פרימאט היופי או האמת). עם זאת, תצויין בכאן פיסקת-מפתח בדבר הפירוש של פרופ' א. שמואלי בהקשר זה, לאמור: "יש ררכים

שמואל דוד לוצאטו.

בסימן קריאה

מונוגרפיה חדשה באנגלית על שד"ל

משה פלאי

להיפך, ראויות הנחות מקובלות שתיבדקנה ותיחקרנה לגופן, תוך עיון מדוקדק במקורות הראשוניים ובטקסטים ובחומר ארכיוני, שאולי לא עמדו לנגד עיני החוקרים המקודמים. כן ראוי להיזקק למידע בנושאי ההשכלה שנצטבר בשנים האחרונות.

מיבנה הספר סוקר בתחילה את הרקע התרבותי והדתי של יהדות איטליה במטרה לשרטט את המקור ממנו יצא שד"ל. אחר כך עובר המחבר לטפל בביוגרפיה של לוצאטו. עיון בעולמו הדתי, דרכו בפרשנות המיקרא, קשריו עם סופרים בני זמנו ודיון בשירתו של שד"ל מהווים את יתרת הספר.

באופן כללי אפשר לציין, כי מרגוליס הטיב להציג מחדש את הגותו של שד"ל. המחבר נדרש לרוב המקורות המצויים, הן המקורות הראשוניים והן המקורות המישיניים, ובנוסף על כך נעזר בחומר ארכיוני שטרם ראה אור. אכן, באשר לשימוש המקורות ניתן לקבוע, שדרכו המרעית של מרגוליס מניחה את הדעת. אומנם פה ושם יש ליקוי בחסר, כגון העדר לקט הכתבים של שד"ל במהדורת „דורו“ (1976) והקדמתו של הרטום מן הרשימה הביבליוגרפית, שברך כלל היא מרשימה למדי. יש להניח, כי המהדורה החדשה הזאת לא הגיעה לידי המחבר בעת הכנת הספר לדפוס.

בעייה מרכזית בספרו של מרגוליס, שלא נמצא לה פיתרון נאות, לדעתי, היא מידת הטיפול בחומר-רקע של

חוכמת ישראל באמריקה אינה שוקדת על שמריה, והיא מניבה פירות שיש בהם משום תרומה נאה למדעי היהדות. בעשור האחרון זכינו לכמה חיבורים מעולים מהם אזכיר רק אחד משום קירבתו לספר העומר לדיון, והיא הביוגרפיה התרבותית שפרסם פרופ' אלכסנדר אלטמן על משה מנדלסון.

שונה ממנה בהיקפה ובגישה הביוגרפיה התרבותית החדשה על שמואל דוד לוצאטו, שהופיעה לאחרונה בניוירוק בהוצאת „כתב“, המתמחה בפירסומים מדעיים בלימודי היהדות. אין בכונתו להשוות את השתיים, שכן אין זה הוגן להשוות פרי עמל של שנים רבות של מחקר וידע עצום, כפי שהתבטא בחיבורו של אלטמן, לספר המצומצם בהיקפו והנראה כעיבוד של עבודת-דוקטור, שמגמתה עיון מצומצם, אס-כי מדוקדק ומפורט, בנושא.

מחבר הספר, מוריס ב. מרגוליס (משה מרגליות), המכהן כרב בקנוס סיטי, מיזורי, העמיד לעצמו מטרה מרכזית אחת: לבחון את שד"ל ואת יצירתו מבחינת המסורת החרדית המאפיינת את הסופר והחוקר האיטלקי בכל אשר עשה. ההיפותזה הזאת אינה חדשנית כל-עיקר, שכן רוב החוקרים אשר עסקו בשד"ל, מקלונר ולחובר ועד שולואס והרטום, מציינים את החרדיות כתכונה המובהקת ביותר של שד"ל. עם זאת, אין לומר בנידון: המפורסמות אינן צריכות ראייה.

הערר הטיפול בויקה שבין שר"ל למשכילים הקודמים לו מורגש גם בפרקים האחרים של הספר העוסקים בהיבטים נוספים ביצירתו של הסופר העברי. מרגוליס מציין את אחד העיקרים ששר"ל מעמידם כיסוד ביהדות: הישארות הנפש. מובן, שתלמיד-חכם מסורתי כשר"ל יאמין בהשארות הנפש, ואפשר אין צורך כלל לדון בנושא זה. ברם, הרקע של הישארות הנפש במיסגרת ההשכלה האירופית חשוב ביותר. יש לזכור, כי הוגים אחדים בהשכלה האירופית העלו את ההשערה, שהישארות הנפש הייתה עיקרון נוצרי מיסודו. לפי דעתם, הנצרות הקדומה תרמה את הרעיון של המשך קיומה של הנפש לאחר המוות לתרבות המערבית. הם עמדו על כך שהמושג של הישארות הנפש אינו מופיע בתנ"ך. כדי להגן על דתם ולהראותה כרת ההשכלה, הרגישו המשכילים היהודיים את עניין השארות הנפש כאחד מעיקריה החשובים ביותר של היהדות. אם כן, יש להבין את הנושא הזה לא רק על רקע מוצאם היהודי של המשכילים, דבר שהינו מובן מאליה; רקע ההשכלה האירופית מוסיף מימד חשוב לתפיסת השקפת עולמם של המשכילים העבריים ובכללם שר"ל.

הפרק העוסק בביוגרפיה של שר"ל מהווה בלא כל ספק שירות מצויין לקורא האנגלית, שהמקורות העבריים (שלא להזכיר את המקורות באיטלקית) אינם נהירים לו. מרגוליס עוקב אחר מהלך חייו של המשכיל העברי עקב אחר אגודל, בשיטתיות, תוך הקפדה על הבאת המקורות לתולדות חייו. בדרך כלל נסמך המחבר על האוטוביוגרפיה שכתב שר"ל בתקופות שונות בחייו. התעניינותו של מרגוליס נסבה, כמסתבר, על שר"ל ועל

ההשכלה העברית וההשכלה האירופית. המחבר ביכר לצמצם את עיונו לשר"ל עצמו ולסופרים שעמדו איתו במגע ישיר. ההצטמצמות לסופר האיטלקי בלבד, תוך התעלמות מכוונת, או חוסר ידיעה של רקע חיוני, מפחיתה לא מעט מערכו של הספר.

המחבר ער לשאלת ההשפעות האירופיות על שר"ל ואכן הוא עוסק בהן בקצרה בפרק המבוא. הוא מזכיר את השפעותיהם של רוסו, קונדיאק ולוק, אך השפעות אלו כבר צוינו בעבודותיהם של קלזנר ושאנן. אין בדיונו זה כל חידוש של ממש כפי שניתן היה לצפות מחיבור חדש בנושא. דרך משל, מורגש העדר בדיקת המקורות הטקסטואליים והשוואתם באשר להשפעות הנידונות על לוצאטו. הדברים המובאים הם כלליים למדי ואינם מחייבים התעמקות לא מן המחבר ולא מן הקורא.

אומנם פה ושם מזכיר המחבר את הרקע של סיפורת ההשכלה העברית שקרמה לשר"ל, אך מידת טיפולו בנושא זה נוקטת בדרך המצמצמת ולא המרחיבה והמעמיקה. כך, למשל, יודע המחבר לומר, כי נפתלי הירץ וייזל היה קודמו של שר"ל בטיפול במלים נרדפות, והוא מזכיר את ספרו של וייזל **גן נעול**, ומשום-מה גם את ספרו **חכמת שלמה**, שאין לו כל קשר עם מלים נרדפות בעברית (עמ' 134, הע' 119). כאן החמיץ מרגוליס אפשרות להשוות את שני המדקדקים, שצדרי קירבה רבים ביניהם, הן בעמדתם המתונה כלפי היהדות וההשכלה, והן בפעילותם היוצרת כחוקרים ומשוררים. אך, כאמור, ההתרכזות היא בשר"ל עצמו ובקשריו הישירים עם אישים בני-זמנו בלבד. המחבר נמנע מכל סטייה של עיון-על רקע מעמיק יותר בנושא.

מנחה את כל פעילותו כהוגה-דעות, כחוקר וכמשורר עברי. גם דיונו בטעמי המיצוות — עיסוק מקובל על המשכילים הראציונאליסטיים — חוזר לעצם עניין זה. לפי הסברו של שד"ל, המיצוות נועדו לשמור על ייחודו ושלמות קיומו של העם היהודי. התקפתו של שד"ל על הרמב"ם ועמדתו הביקורתית כלפי אבן עזרא ושפינוזה, מוסכרת בכך, שאלה ניתלו באטיציות ובפילוסופיה היוונית, בניגוד להגותם של יהודה הלוי ורש"י שהגותם מעוגנת בתורת ישראל. היו גם סתירות פנימיות במחשבתו של שד"ל, שלא היה פילוסוף שיטתי. בעוד הוא מתנגד לרמב"ם משום ניסיונו לקבוע דוגמה ביהדות, תרם שד"ל עצמו לקביעת עיקרים ביהדות, הפאראדוקס הוא שאפשר לנלות ביניהם מעיקריו של הרמב"ם. יש לזכור, שכתבתו של שד"ל נמשכה לאורך שנים רבות, אך המחבר מתייחס בדרך כלל יצירתו כאל מיקשה אחת.

מרגוליס מטיב להסביר את מקומו המיוחד של שד"ל בדורו. בהשוואה לכמה מן החוקרים היהודיים הגרמניים, שניסו לשעבד את מדעי היהדות ומחקרה לשאיפות האמנציפציה שלהם, היה שד"ל משלומי אמוני ישראל ששילבו יחס אוהד וחיובי כלפי המסורת עם מחקר מודרני (בזמנם). כל שהיה בו משום נזק לאחדותו של העם, לפי תפיסת שד"ל, התנגד לו. משום כך יש להבין את התנגדותו החריפה לתיקוני הדת שהציעו הריפורמים בגרמניה ובהונגריה. מרגוליס מסיק, כי עולמו הדתי של שד"ל לא שיקף את הלכ"י הרוח של היהדות במאה הי"ט — לא באירופה המזרחית שיהודיה הקפידו ברובם על קוצו של יו"ט ולא באירופה המערבית שהיו בה נטיות חזקות לריפורמה דתית.

חיו. כל שקשור לשד"ל — מובא. מאידך, המחבר אינו מודע, כנראה, לאספקטים סיפורתיים הכרוכים באוטוביוגראפיה של שד"ל. תולדות חיו של שמואל דוד לוצאטו, כפי שכתבן עצמו, קשורות בז'אנר הסיפורתי של האוטוביוגראפיה וביצירות כגון הווידויים של רוסו, האוטוביוגראפיה של שלמה מיימון, ומכחינת השפעותיהן גם בסיפרות המאוחרת: אביעזר של גינצבורג וחסאט נעורים ליליינבלום. תפיסת מהותה של הביוגראפיה ודרכי כתיבתה מושפעת מן האוטוביוגראפיות הנזכרות, ויש ביניהן זיקות-גומלין. כל שבא לעסוק באוטוביוגראפיה של שד"ל חייב להכיר את הז'אנר, אף אם עיסוקו אינו סיפורתי. שכן היבטים מסויימים של שימוש בחומרים דומים חוזרים ונשנים, ולכן יש לבחון את מידת האמינות של גילויים כלשהם ו"ודויים", המאפיינים את הז'אנר. עם זאת, מן הראוי לציין, כי המחבר אינו איש-סיפרות והיבטים סיפורתיים אינם מעוררים בו אותו עניין כבאיש-סיפרות. חלקים נרחבים של תולדות-חיו של שד"ל מהנים למדי ומפולפלים (אם-כי לא כווידויים של רוסו ושל מיימון); לעומת-זאת, הבאתם בצורה הביוגראפית היבשה נוטלת הרבה מן הרעננות בכתיבתו של שד"ל. בפרק השלישי עומד המחבר על עיקרי מחשבתו הדתית של שד"ל, על עיקרי היהדות כפי שתפסם וכן על הבחנתו בהבדלים שבין היהדות, הנקראת יוראזים או אברמזים, ובין תרבות המערב, המכונה אטיצזים. כידוע, שד"ל איפיון את הדת היהודית כדת החמלה שעניינה הלב והרגש, ואילו את הציוויליזאציה המערבית כמאופיינת ע"י ידי השכל והיופי. שד"ל שָׁאף לשמור על היהדות ועל קיומה, ושאיפה זו

מ„תהילות מלאכת השיר“, אין המחבר מודע לניסיונות ביצירת פואטיקה של המשכילים הראשונים כוויזל ויצחק סאטאנוב. כמו כן המחבר אינו מכיר את העבודות בחקר שירת ההשכלה שנתפרסמו בשנים האחרונות. בעיקר כוונתי לחיבוריהם של יוסף האפרתי ויהודה פרידלנדר. המחבר מביא מובאות משירו של שד"ל „על חודש האביב“, והוא הוא הנושא שבו דן יוסף האפרתי במאמרו החשוב (שנדפס בהספרות).

בסיכום, הספר הוא תרומה נאה לחקר שד"ל, פרי מחקר מדעי שקוד. חבל, שהמחבר לא טרח לבדוק את הרקע המשכילי של שד"ל, דבר שהיה אל-נכון מרחיב את היקפו של הספר. אם יכול המחקר המודרני לחדש בנושאי ההשכלה הרי זה בבדיקת הקשרים הסמויים והגלויים שבין ענפי ההשכלה העברית לדורותיה ולמחוזותיה.

ישיבה אוניברסיטה, ניו-יורק

בפרק המטפל בשד"ל כפרשן המיקרא מביא מרגוליס דוגמאות המבהירות את שיטותיו המעניינות של המשכיל האיטלקי. למרות היותו מצדר במסורת, היה שד"ל מן החלוצים בהצעות התיקונים שלו לשינויי נוסחים בטקסטים מיקראיים פרובלימאטיים. לפי מרגוליס, „ידעתו של שד"ל בתנ"ך הייתה טוטאלית“ (98). על אף גישתו המודרנית, קיבל שד"ל את המסורת היהודית האומרת, שמשה כתב את התורה. כן האמין בניסים. בפרק זה נסמך מרגוליס על כמה חוקרי מיקרא מאוחרים שגילו יחס שלילי כלפי מיפעלי הביאור של המשכילים העבריים. עיסוקם של המשכילים בביאור המלים מכונה בפי מרגוליס „מלאכה טיפשית“, אף כי לעתים הוא מתייחס אליהם באהדה כלשהי, הנראית כמס שפתיים.

בפרק האחרון דן מרגוליס בשד"ל המשורר, אך עניינו בעיקר בתימות הפיוטיות שלו מתוך זיקה למסורת השירה העברית באיטליה ולא בדרכו הפיוטית. גם כשהוא מביא דברים

ידיעות וציונים

ד"ר עוזי פלג מגיש מגלת-הכבוד למשה שמיר מטעם חבר-השופטים של פרס ניומן. יושבים: פרופ' דוד רודבסקי, יורד המסיבה, מימין, ופרופ' דב סדן, משמאל.

מסיבת הענקת פרס ניומן למשה שמיר

תרבות, אקדמאים, שרי ממשלה וחברי "כנסת" השתתפו במעמד מתן הפרס בנוכחותו של נשיא המדינה. בין הנוכחים היו מסימי ניו-יורק אוניברסיטה, מהם שהשתקעו בארץ ומהם תיירים שביקרו בה ושהוזמנו לחגיגה.

לאחר קבלת-פנים חגיגית ושיחות רעים על-יד המזונן, פתח יושב-ראש המסיבה, פרופ' דוד רודבסקי, את התכנית בדברי ברכה לנשיא מדינת ישראל, מר יצחק נבון, שבא לכבד את חתן-הפרס. בתחילת דבריו ציין היושב-ראש את העובדה, שאוניברסיטה גדולה ונכבדה בארצות-הברית מגלה יחס הוקרה והערכה ליוצר עברי. הפרס שניתן לטובי הסופרים העברים מוציא מוניטין ליצירה העברית בעולם האקדמי באמריקה. בהמשך דבריו עמד היושב-ראש על הניגוד בין היחס לעברית במדינת חופש, שמעניקה אפשרות ללמדה ולהפיצה ולטפח את ערכי תרבותנו, לבין מסע האיבה והדיכוי של השלטון הסובייטי, הרחף באף את לשוננו ולומדיה ומחירים את קנייני רוחנו. — פרס ניומן נעשה למסורת בעולם ספרותנו וכל אחד ממקביליו, מן הראשונים עד האחרונים, מוסיפים לו יוקרה וחשיבות.

פרופ' יוסף דן, מן האוניברסיטה העברית, הביא את ברכת נשיא המוסד, מר אברהם הרמן, שנמנע ממנו להשתתף

פרס ישראל ובלהה ניומן ניתן שנה שנה ליוצר עברי באמריקה, או במדינת ישראל על-ידי המכון לחינוך ותרבות עברית של ניו-יורק אוניברסיטה. הפרס הוענק לראשונה בשנת תשכ"ג. ארבעת הראשונים שזכו בפרס היו: ש"י עגנון ויבל"א דב סדן; אורי צבי גרינברג וחיים הזו.

ישראל ניומן

הפרס לשנת תשמ"מ ניתן למספר משה שמיר על כלל תרומתו לספרות העברית. מסיבת הענקת הפרס נתקיימה בכ"ו אדר ב', תשמ"א בבית בלגיה, בקמפוס של האוניברסיטה העברית בירושלים. כשלוש מאות אורחים מיקירי ירושלים ומהמדינה כלה — סופרים, מחנכים, נציגי מוסדות

של הנשיא בפתל של האוניברסיטה. שני האחרונים, הד"רים הראל ושינדלר, הם ממסיימי האוניברסיטה של ניו-יורק. הרצאותיהם רבות הענין של חתן-הפרס, מר משה שמיר, ושל המספר הידוע, דוד שחר – שתיהן מופיעות בגליון הזה.

בטקס. ד"ר מנשה הראל, פרופיסור לגיאוגרפיה באוניברסיטת תל אביב, הקריא את ברכתו ואיחוליו של יושב-ראש אגודת הסופרים העברים בארץ, המשורר ש. שלום, שאף הוא היה לשעבר בין הזוכים בפרס. הד"ר פסח שינדלר קרא את דבריו

למעמד מדעי היהדות במזרח אירופה

מחקרו הספציפי הן המגילות הגנוזות. אף שהייתו בארה"ב כאורח "ישיבה אוניברסיטה" נועדה לצורכי מחקר של המגילות שהוא מתעתד לפרסמו בפולנית.

בטון עובדתי ועינייני, שלא נעדר חוש הומור, סקר פרופ' טילוך את מצב מדעי היהדות בארצות מזרח אירופה הקומוניסטיות – הונגריה, צ'כיה, מזרח-גרמניה, בריה"מ כשעיקר דבריו מتركזים בארצו פולין וכדבריו – מצב אותו הוא מכיר יותר מכל. הוא מנה את מרכזי הלימודים השונים המצויים בכל ארץ וארץ, את מגמתם האקדמית ואת החוקרים העומדים בראשם שרבים מהם מוכרים לו אישית.

קיימים מוסדות בהם המחלקה העברית היא חלק ממכון למדעי המזרח ובהם מכשירים חוקרים צעירים לחקר מדעי היהדות תוך הקניית הכלים הדרושים ובראש וראשונה שליטה בלשון העברית – הן המודרנית והן זו של המקורות. לעומתם קיימות מחלקות בהן מודגש האספקט הפילולוגי כמו, למשל, במזרח גרמניה. במוסדות אקדמיים שבשליטת גורמים דתיים, פרוטסטנטיים וקתוליים כאחד, נלמדת הלשון העברית בהיבטיה המיקראיים בלבד ככלי-עזר לפרשנות כתבי הקודש, או, ככלי-עזר בחקר המזרח הקדום והארכיאולוגיה.

אך עיקר דבריו של ד"ר טילוך נסבו, כאמור, על ארצו הוא ועל המחלקה למדעי המזרח הקדום וללימודי העברית באוניברסיטת ורשה שהוא עומד בראשה. לאחר טקירה היסטורית קצרה על הוראת

כבכל שנת לימודים אקדמית כן גם בשנת הלימודים הנוכחית שימשה "ישיבה אוניברסיטה" אכסניא למיגוון של הרצאות מכובדות ורבות-עניין בתחומים אקדמיים שונים – וביניהן גם סידרת ההרצאות במדעי היהדות שנערכה מטעם ביה"ס למוסמכים למדעי היהדות ע"ש ברנרד רבל. במסגרתה של סידרה זו נשא את דבריו המלומד והחוקר הפולני ד"ר ויטולד י. טילוך על "המצב הנוכחי של מדעי היהדות במזרח אירופה".

הרצאתו של ד"ר טילוך היתה אינפורמטיבית באופייה כפי שניתן היה להסיק מניסוח כותרתה; ואומנם, פרופ' טילוך נשאר צמוד לנושא הרצאתו ואף-על-פי-כן קיבלה ההרצאה, על אף הטון השליו והאקדמי של המרצה, מימדים החורגים מעל ומעבר לאופייה האינפורמטיבי. בראש וראשונה, בזכות הנושא עצמו. מילבד הרגישות הטיבעית הידועה של אינטליגנט מערבי לנעשה בחיי הרוח והתרבות שמעבר למסך הברזל, נתוספה כאן פיקאנטיות-יתר שגירתה את קהל שומרי-המסורת של "ישיבה אוניברסיטה"; כידוע, מעטות הן העובדות הידועות על מצב העברית ומדעי היהדות בארצות הקומוניסטיות השונות, על אף התרחבותם בשנים האחרונות של קישורי תרבות עם הארצות שמעבר למסך הברזל.

פיקאנטיות-יתר נתוספה בגין העובדה שפרופ' טילוך נשא את דבריו בעברית מודרנית צחה ובהברה ספרדית כאחד המרצים הישראליים. פרופ' טילוך, שאינו ממוצא יהודי, משמש ראש המחלקה לעברית באוניברסיטה של ורשה ותחום

העידו על בקיאותו הרבה בנעשה בתחום מדעי היהדות במערב ובמזרח כאחד וכן על היותו אדם נבון, חם ובעל חוש הזומר חריף.

דיקן ביה"ס למוסמכים ע"ש ברנרד רבל, ד"ר ש.ז. ליימן שהציג את המרצה ואשר הינחה את הישיבה הודה למרצה בשמו ובשם קהל הנוכחים על הרצאתו המעניינת ואיחל לו "צאתך לשלום" (שעתיד היה לחל למחרת היום) והצלחה בעמלו המחקרי.

שין-שין

ישיבה אוניברסיטה, נ.י.

הלשון העברית בפולין מאז המאה ה-16 ואילך הוא התעכב על המיבנה העכשווי של המחלקה לעברית שהינה, כאמור, חלק מהמחלקה לשפות שמיות והמזרח. ד"ר טילוך צייר דיוקן של סוג התלמיד הלומד במחלקה לעברית, תהליך המיון ודרכי התקבלותו, תוכנית הלימודים של המחלקה למדעי המזרח ובמיוחד התעכב על הדרישות הנדרשות מתלמידי המחלקה העברית בהתאם לתחומי התעניינותם האקדמית.

בסיום הרצאתו ענה המרצה על שאלות הקהל כשתשובותיו הענייניות והמחכימות

פגישות עם נורית גוברין וט. כרמי

הגדולה של שירה עברית, בתרגומו האנגלי ובעריכתו, הספר Hebrew Verse, בהוצאת "פנגווין". ד"ר חיים ליף פתח את המסיבה בדברי הערכה קצרים על שירתו של כרמי והעיר כמה הערות על האנתולוגיה, שכונסה בה זו הפעם הראשונה שירה עברית לדורותיה, משירת התנ"ך עד ימינו.

בדבר תשובתו לשאלות שנתעוררו בקשר לתכנה ומגמתה של האנתולוגיה, הסביר המשורר-העורך בפרוטרוט את העקרונות והנימוקים הספרותיים והאסתטיים שהינחו אותו בבחירת החומר, תרגומו ועריכתו.

בדיונים השתתפו כמה מן הנאספים ובתוכם ד"ר רינה לי, גבריאל פרייל, ד"ר שמואל שניידר ועוד.

דברים על האנתולוגיה יבואו בחוברת הבאה.

מטעם "בצרון" והמכון לתרבות עברית, ניו-יורק אוניברסיטה שד"ר נ.ה. ווינטר עומד בראשו, נערכו בשנה זו פגישות עם סופרים-אורחים ממדינת ישראל – נורית גוברין מן האוניברסיטה של תל-אביב המשורר ט. כרמי.

המסיבה לנורית גוברין נערכה באולם המכון ב-29 באפריל ש.ז. השתתפו בה אנשי "בצרון", מורי המכון ותלמידיו. ד"ר מיכאל ארפא, פרופ' לספרות עברית במכון, ישב-ראש. הוא הציג את האורחת וסיפר על פעולתיה הנרחבות והחשובות בחקר הספרות העברית. פרופ' גוברין קיימה שיחה מעניינת על כתיב-העת בארץ ועמדה על אופיים וערכם הספרותי והמדעי חיקתם לחיי הספרות, התרבות והחברה במדינת-ישראל.

הפגישה עם ט. כרמי נתקיימה ב-7 ביולי, ש.ז., לרגל הופעת האנתולוגיה

כבוד למחנך עברי

יורק; המועצה הארצית למען החינוך העברי באמריקה; הסתדרות המחנכים באמריקה; כנסת המחנכים, ועוד. הרב ד"ר טוביה-תיאודור שטיינברג, המנהיג הרוחני של המרכז היהודי במלוורן, נ.י., שימש יורד המסיבה והצביע על תרומתו החשובה של חתן המסיבה להעלאת רמת הלימודים

עם פרישתו של הרב שלמה ל. סילברמן כמנהל חינוכי אחר מ"ה שנה של שרות בבתי ספר עבריים ערכו לכבודו מסיבה חגיגת מטעם מנהיגי הקהילה היהודית ועסקני חינוך ותרבות, בהשתתפות נציגים מארגונים אלה: האגודה המאוחדת של המנהלים המפקחים העבריים במדינת ניו

המסור לביטוסו של החינוך העברי וחיווק התנועה העברית נערך טקס כיבוד מיוחד ע"י ראשי החינוך של בית הספר. הרב סילברמן בשמו ובשם רעייתו שרה (אף היא מורה לעברית) הבטיח להוסיף לתת מאונו ומזמנו וממחשבתו לעבודה החינוכית, כמתגרב, ולתרום לה מנסיונו העשיר. ר.ו.

בבית הספר, החדרת הלשון העברית וידיעת הארץ, ועל השפעתו החינוכית-התרבותית על הקהילה. ד"ר שמעון פרוסט, ד"ר שלמה גולדמן, מר יהושע דויטש ועוד, דיברו בשיבחו של הרב סילברמן והעלו על נס את פעולתו רבת ההיקף והפורה באיגודים ובמתעצות שהם ייסדו. מתוך הכרה והוקרה על פעלו הנאמן

אסיפת-אבל לא.ר. מלאכי

ותולדות הישוב בארץ-ישראל, הביבליוגרפיה והעתונות – נשאו ד"ר מיכאל ארפא, שהיה יושב-ראש, פרופ' טוביה פרשל והד"רים חיים ליף וזבולון רביד.

בכ"ט באייר, ש.ז., התקיימה במכון הרצל אסיפת-זכרון לסופר-החוקר הביבליוגרף הידוע, א.ר. מלאכי. האסיפה אורגנה על-ידי המחנכת, פרופ' רחל וכסלר, ברשות ה"בצרון". דברי הערכה על עבודתו של המנוח בתחום חקר הספרות

על סף שנת תשמ"ב אנו מברכים
את כל ידידינו ובני משפחתנו וכל
חברינו העוסקים בשדה החינוך,
התרבות והספרות העברית ותחית
עמנו וארצנו בארצות-הברית
ובמדינת ישראל—
בשנת בריאות, אושר והצלחה
סוניה ודוד רודבסקי

ברכות לכביות לידידתנו היקרה

רחלה בבלי

להולדת נכדיה החמודים

הלל יהושע ודוד צבי

לבנה המצוין

ד"ר שמואל זלמן בבלי

ורעיתו

מאשה חיה (מדליין)

ירונו מהם הסבתה וההורים רוב נחת ואושר כל הימים!

חזה וחיים ליף

בין ספרים חדשים

ראובן בן-יוסף: על סף המדבר

בספר נאסף מבחר מתוך שישה קובצי שירה שלו (הראשון – "שחפים ממתנים", 1965 והאחרון – "צהריים בירושלים", תשל"ח). נוספו להם שבעים שירים שעדיין לא הופיעו בספר.

בן-יוסף התאזרח בשירה העברית. שלא כבקובץ הראשון, שעדיין התלבט בו בחבלי ביטוי, ניבו רוב שיריו גמיש, חופשי וטבעי. קירבה יתירה לו לשירת התנ"ך ולשירת התחייה, אך טבועה היא בחותם המקורות – בהבעה, ניסוח ובתימטיקה. בשירת מימיו הוא אוניקום, מעין יחיד במינו, שאינו נזקק ל"נוסח" המקובל בשירה הצעירה של פריצת גורי שיר ותיאבון לניהיליזם.

להריסת מסגרות. אף על פי כן, שירתו מפעפעת רעננות, וכאמור – חופש מוגדר, יש לה, לשירתו, קצב, חן ויופי של הומור. אף לנושאים טראגיים, כמחלתו ומותו של המשורר מיכ"ל, שיווה קלילות של תיאור וביטוי והשיר נקרא כעין פיזמון, שבו נרקמו ונארגו משפטי השיר התמימים-הנוגים של מיכ"ל עצמו, בפרט בשירו "חג האביב".

שירי הטבע, או המולדת, שירי האהבה והמלחמה וגלויות, השיר שכתב ממערכות הקרב, המכתבים לאמריקה, שירי ירושלים, רשמים מנסיונות יום-יום – בכלם לחווייה האישית מיטען רגשי-רעיוני-ציורי מעורר ענין ומקפק סיפוק אסתטי.

יצחק פינקל: עם דורי

"פינת הספר", חיפה, הופיע ספרו של יצחק פינקל, "עם דורי" – קובץ מאמרים על בעיות החינוך והתרבות של בית ישראל באמריקה; הצינונת; ישראל בין האומות; הערכות וחכונות על אישים בספרותנו ובחינוך (פרופ' חיים טשרנוביץ – רב צעיר – אפרים א. ליטיצקי ועוד). בספר גם שלושה שירים שלא נכנסו בספרו של י.פ. "מנגינה ירוקה" והערכות על שירתו מאת אברהם רגלסון, אברהם ברוידס ומשה הנעמי. בראש הספר דברי הקדמה מאת ח. ליה.

המאמרים בספר דנים בשאלות חיים ותרבות בתקופה של שידוד מערכות ורבת-תמורות. י.פ. נטפל לשאלות חינוך מתוך זיקה לערכי-תרבותנו ההיסטוריים ועקרונות-יסוד של התחייה הלאומית. בנעימה פולמוסית חריפה ושנונה הוא טוען נגד השקפות וכיוונים, נטיות וזרמים שמסכנים לפי דעתו את קיומנו הלאומי באמריקה ובמדינת ישראל. – המאמרים בספר משקפים בכללם פרשיות חשובות בחיינו מאז מלחמת העולם השנייה ועד עתה, שעדיין הדם מנסר בעולמנו בימינו. בספר 130 עמ'.

נורית גוברין: שרשים וצמרות, רישומה של העלייה הראשונה בספרות העברית.

הספר מתחקה על רישומה של העלייה הראשונה בספרות העברית לתקופותיה השונות, מימי העלייה השנייה (1904) ועד ימינו (1980). בדרך כלל, לא האירה הספרות העברית את פניה לעלייה הראשונה. זהו מחקר ראשוני, המסתמך על מידגם רחב של יצירות ספרותיות מאת יוצרים רבים ושונים במשך למעלה

משבעים שנה, ומתפרסם במלאות מאה שנה לעלייה הראשונה. ממרחק הזמנים עולה גם שאלת התדמית של העלייה הראשונה והשתרשותה בזכרון-הדורות, וכן גם היחס בין מאורע היסטורי והשתקפותו ביצירה הספרותית. לספר מצורפים נספחים ביו-ביבליוגרפיים ומפתחות. המחברת היא פרופסור-חבר בחוג לספרות עברית באוניברסיטת תל-אביב, מתמחה בחקר ראשיתה של הספרות העברית החדשה בארץ ישראל.

הפרקים בספר: א. הערות מבוא – אמת היסטורית ואמת ארכיאולוגית.
 ב. תקופת העלייה השנייה (1904-1919):
 1. הלם הפגישה (א.ג. כהנוביץ, א.ו. רבינוביץ, יוסף וייץ, דוד שמעוני, מאיר חלקנסקי, יוסף לואידור, ז. ברכות, ש"י עגנון, אהרן ראובני).
 2. אימת העתיד (י.ח. ברנר, נח טמיר, יעקב רבינוביץ, ש"י עגנון, שלמה צמח).
 ג. בין שתי מלחמות העולם

2. (1920-1950): 1. דור עובר – דוב קמחי.
 "חשבונות היסטוריים" (עבר הדני, ישראל זרחי, יורם קניוק ועוד). 3. מעורבות אישית.
 ד. תקופת המדינה: המשך המאבק המעמדי (משה שמיר, נתן שחם) 2 ילדות במתשבה.
 3. מקור הטעות (אהרן מגד, עמליה כהנא-כרמון, בנימין תמוז ועוד)
 הוצאת פפירוס. 1981. 209 עמ'.

ד, תשי"א) בשם „ראשית צמיחתה של הדרך החסידית“, ומגלה את טעויותיו בטכסטים ובמקורות החסדיים.
 במאמרים הבאים מפרץ רח"ל את דעותיהם של כמה חכמים מתקופת ההשכלה הזמן החדש דובנוב ח"ר יעקב שאצקי, שרואים את ספרו של ר' ישראל מזאמושטש, „נזר הדמע“ כאנטי-חסדי.
 בין המאמרים האחרים שכדאי לציין הם: „אגרת התשובה מהדורא קמא לר' שניאור זלמן, הרב מליאדי“; „יחס חב"ד לספר, חוקר ומקובל, לרמח"ל“ וכן גם מאמריו על ספרים ואישים כגון „המשכיל הירש בער הורוויץ וגישתו לתלמה“ ל„ביבליוגרפיה של א.מ. דיק“; „ספרי ר' עקיבא יוסף שלזינגר שדפסו באונגוואר“ רעד.

חיים ליברמן: אהל רח"ל

החסיד וחוקר החסידות החשוב והביבליוגרף המומחה הרב חיים ליברמן, כינס בספרו את מאמריו שפירסם בכמה כתבי-עת, ביניהם גם ב„בצרון“, וכן גם הוסיף מאמרים מספר שעדיין לא ראו אור. בספר המדורים: מסביב לחסידות, ביבליוגרפיה: א. על דפוסים ב. על ספרים ג. על ספרי יידיש; אישים; שונות; נספח: מעשה ר' בירך.
 בד' המאמרים הראשונים, ששם כולל להם: „כיצד, חוקרים חסידות בישראל?“, מוחח המחבר ביקורת חריפה על כמה חכמים, שלפי דעתו סילפו דמותם של אישים בחסידות ופירשו שלא כהלכה את דבריהם. כך הוא יוצא נגד מחקרו של יוסף וייס, שנתפרסם „בציון“ (שנה ט"ו ספר ג'

NEW YEARS

GREETINGS FROM

אוצר כתבי-עת תורניים

פנחס וולמן צמיר

"אוצר כתבי-עת תורניים, שהופיעו בא"י, באירופה, באפריקה, באמריקה ובאסיה, בשנות תנ"א עד תש"ח (1691-1948), הוצאת המכון לחקר בעיות היהדות החרדית ניו-יורק ה'תשי"מ. בעריכת הרב ד"ר יצחק לוין. 315 עמ.

"בית המדרש" הופיעו בקראקא, מונטרה, גריבה; בשם "בית ועד לחכמים" הופיעו בלונדון, ניו-יורק, יאסטי, סאטמאר; בשם "גדיל תורה" הופיעו באודסה, ברלין-קראקא, סלוצק-בבורויסק, ניו-יורק, ורשה – פרגה; בשם "כנסת ישראל" הופיעו בוילנה, ניו-יורק, סלבודקה-ווילימפולה, סלבודקה – ירושלים, וכו'.

ונציין כאן לדוגמה אחדים מכתבי-העת והמאספים התורניים.

"בית אברהם", וורשה, הופיע כירחון לתורה, ליהדות ולחיי הישיבות, תורכו: ר' ליבל עלבינגר. כנראה שהירחון נוסד ע"י תלמידי האדמו"ר ר' אברהם בורנשטיין מסוכטשוב, בעל "אגלי טל" ו"אבני נזר", המשתתף בו בחידושי תורה שלו ושל אביו, ר' זאב נחום בורנשטיין, מחבר ספר "אגודת אזוב" וכו'. מאסף "בית הכנסת מתל אביב בעריכת דוד צבי פנקס, מראשי ביהכ"נס הגדול בת"א יצא בהשתתפות הרבנים בן ציון מאיר חי עזריאל, הרב צבי יהודה קוק, הרב כתריאל פישל טכורש, פרופ' יוסף פטאי. הופיע בו מאמר מאת ד"ר מאיר באלאבן "בתי כנסת מבצרים בפולניה". כמו-כן השתתפו בו עשרות גדולי ישראל ידועים כגון: הרב ראובן מרגליות, הרב יצחק ידידיה פרנקל, הרב ד"ר שמואל גרינברג, הרב ד"ר יוסף שאפראן, הרב איסר יהודה אונטרמן, הרב שלמה זיין, הרב פרופ' שמחה אסף.

"הדנו" הופיע בשנות תרפ"ה-תרצ"ה כבטאון תורני-מדעי ע"י הסתדרות תלמידי ישיבת רבנו יצחק אלחנן בניו-יורק. פורסמו בו מאמרים בהלכה בשם ר' יוסף דוב סולוביצ'יק (ע"י אביו ר' משה סולוביצ'יק) והר"מ ר' דובער רבל. מתלמידי הישיבה השתתפו אליעזר כ"ץ,

אוצר בלום ממש מוצא הקורא בעינו בספר זה, המגלה לנו בפעם הראשונה כתבי-עת תורניים, שהוציאה היהדות החרדית כמעט בכל העולם, הרבה זמן לפני הופעת השבועונים והירחונים המודרניים שבתקופתנו.

שמות מאות העורכים והמחברים מן התקופות הקדומות הן ידועים לכל ידע ספר ובעיקר הספרות התורנית, כמו: הרבנים יעקב שפורטש ושלמה די אוליביירה, מנהלי הישיבה הספרדית "עץ חיים" באמסטרדם, שהוציאו ב-1691 מאסף "פרי עץ חיים", 13 כרכים של תשובות, או בגריבה-טונים הופיע "אוצר התורה" בעריכת שושן הכהן, ובין השמות של חכמי ספרד המשתתפים בו, מוצאים: אליהו בן יעקב אלגז (מזכיר הרבנות הראשית בתוניסיה) ר' משה מאיר חי אליקים (רב ראשי בקאסאבלאנקא), ר' ברוך טולידאנו, בנו של ר' יעקב טולידאנו אב"ד מכנאס.

מפאת ההכרח לקצר, אי אפשר היה להביא במסגרת צרה זו פרטים מעניינים על תוכן המחקרים, החבורים והשו"ת של כל אחד מגדולי ישראל שהזכרו כאן. מדוגמאות אחדות שהובאו כאן אפשר לקבל מושג על שאר מאות כתבי-העת שבספר על איכותם וערכם הספרותי ההיסטורי העצום.

מאות כתבי-עת תורניים הופיעו בא"י, בארצות אירופה, אפריקה, אסיה ואמריקה. אפילו בשנגהאי, סין, שמה גלו בני ישיבות פולין וליטה בזמן מלחמת העולם השנייה יצאו כתבי-עת תורניים. ונוכל לתת כאן רק כמה פרטים מעניינים הדוגמאות, למשל, כתבי-עת בשם "אור תורה" הופיעו בלבוב, ירושלים, לונדון, קליינווארדיין ובשנגהאי; כתבי-עת בשם

אסף על דרכי התלמוד וכללי ההוראה בתשובות הגאונים.

כמו כן הופיעו ב"הדביר" מאמר בקורת של הרב שמשון רפאל הירש שתורגמו, תשובה הלכתית לנשיא הממשלה בפנחה מאת ר' עקיבא איגור (תורגמה מגרמנית) שפירסם ד"ר אנג'ל. מרוץ חיים פיק פירסם הבנה במקרא על פי כתב היתידות וכו'.

נזכיר כמו-כן את "דברי תבונה" (קובנה) שהופיעו בתר"פ בעריכת הרב ישראל זיסל דווארץ בקאמיני. נדפסו בו מאמרי מוסר וגם "חלק פלמולי אורייתא". כמו-כן מאמר "עת לעשות" מאת ד"ר נתן בירנבוים, "חשבוננו של עולמנו" מאת י. ז. פלטיץ, "יראה ושמחה" מאת הרב זאב העללער וכמו-כן חידושי תורה מאת הרב משה מרדכי עפשטיין (אב"ד ור"מ דסלבודקה) הרב יחזקאל אברמסקי, (אז אב"ד סמאלעוויטש רוסייה) הרב שמחה שלמה גיטלאוויץ (ר"מ "עטרת צבי" בקובנה), הרב שמואל ילוב (רב בסיריקיז אמריקה) וכו'.

"שומר ציון הנאמן" (אלטונה, גרמניה) נחשב בכתב-עת תורני ראשון וחשוב שהופיע ברציפות (222 חוברות) ב-10 שנות תר"ו-תר"ז בעריכת ר' יעקב יוקב אטלינגר בעל "ערוך-לנר" ור"ר שמואל ברי' יוסף אנוך (חלק גרמני). מטרתו היתה כפולה: להלחם בהשפעת המתבוללים ומתקני הדת החדרת אהבה למסורה ולקדש האומה. תכנו בעיקר היה מחקר התלמוד ונושאי כליו ובטאון להשקפת עולמה של היהדות בכל שטחי החיים.

בין גדולי הרבנים שהשתתפו בו היו ר' יעקב קפיל מווארמס, ר' חיים יוסף פאלק מטרביטש, ר' יעקב צבי מעקלענבורג בעל "הכתב והקבלה", ר' עקיבא איגור מכתב על "בכורי יעקב", ר' יצחק דוב באמברגער מווייצבורג, ר' שלמה זלמן אורלמן ממאקאווא בעל "יריעות שלמה". ר' עזריאל הילדסהיימר, ר' עזריאל גרין

אשר זיו, מאיר קארלין וכו' כמו-כן השתתפו ר' שמואל ק. מירסקי, ר' אהרן דוד בוראק, ר' אפרים מרדכי שטיינברג וכו' אחד המאספים הרבניים שהתקיים שנים רבות (תרנ"ט – תרע"ז). "וילקט יוסף" הופיע בעריכת הרב יוסף הכהן שווארץ (מונקאטש-פאקש – בוניהאד) השתתפו בו כמעט כל גדולי הרבנים וחכמי ישראל ממדינת אונגריה, ומקצת גם מגרמניה ופולין, כמו: הרב ר' אברהם יהודה הכהן שווארץ מבערגסאז, מהר"ם שיק, בעל "חתם סופר" (מכת"י), הרב ר' משה גרינוולד מהוסט בעל "ערוגת הבושם", הרב ד"ר דוד צבי האפמאן מברלין, ר' שלמה גאנצפריד מאונגוואר, ר' שמחה בונים ברייאר, אב"ד ניקולסבורג מבודמעסט, ר' עקיבא סופר אב"ד פרעשבורג. בשנת תרע"ט, עם כניסת האנגלים לירושלים, נוסד ע"י הסתדרות המזרחי הצעיר ירחון "הדביר" לתורה, לחכמת ישראל, ולספרות ישראל וגם לבעיות שהזמן גרמן.

השתתפו בו חכמי וגאוני ירושלים וסופרים חשובים, כגון, הרב אברהם יצחק הכהן קוק, ר' צבי פסח פראנק, ר' יעקב משה חרל"פ, ר' יצחק נסים, ר' זרח עפשטיין (ר"מ ישיבת תורת חיים), ר' יחיאל מיכל הורוביץ, ר' יחיאל מיכל טיקוצ'ינסקי, ר' מנחם נתן אוירבך, ר' שלמה אהרן וורטהיימר, ר' יצחק וואכטסוויגל, רבי נחום אתרוג מצפת, ר' שמואל יעקב רבינוביץ מליברפול באנגליה. ועוד.

"הדביר", הכל חומר עשיר במחקר ובחכמת ישראל, כגון, ר' אליעזר ריבלין ומאמריו על "חכמי ירושלים" וכו', ש.ח. קוק ד"ר יוסי איש ירושלים, ד"ר אריה טויבר, "חקר בתלמוד", הרב יעקב משה טולידנו, "קברי אי"י", ר' יוסף הלוי מראשון לציון, "מסגנוני הגאונים"; ר' משה אוסטרובסקי על המשפט העברי, הרב יהודה ליב פישמן על "תורת אי"י" ועל "הירושלמי והבבלי", אם מסדר הבבלי ראו את הירושלמי; ר' ישראל פורת על "תוארי חכמה בחז"ל", הרב שמחה

השתתפו בו: הרב רא"ה קוק, הרבנים הראשיים לא"י הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג, הרב בן ציון חי עוזיאל, ר' יעקב משה טלידאנו, ר' משולם ראטה, ר' איסר זלמן מלצר, הרב איסר יהודה אונטרמן, הרב ר' יצחק נסים, ר' שלמה יוסף זיון, ר' מנחם כשר, ר' ראובן מרגליות, ד"ר בנימין משה לוי, ר' יחיאל מיכל טיקוצינסקי, ר' חיים יהודה לייב אוירבך, ר' שמחה אסף, ר' חנוך אלבק, הרב יוסף בלומנפלד, ד"ר חיים בראדי, כמו כן נתפרסמו דבריהם של ר' דוד צבי הוממן, ר' עזריאל הילרסהיימר, רבי צבי הירש חיות ועוד. הירחון מופיע ללא הפסקה זה 40 שנה ברמה גבוהה והפך לבטאון מרכזי לספרות תורנית ומדעי היהדות.

ממונקאטש, ר' משה בעל "חתם סופר", ר' דובער אייבנשיץ, ר' יוסף חיים קרא בעל "קול אומר קרא", ר' משה שיק, ר' נחמן נתן קורנל מירושלים, ר' יואל דמביצר מקראקא, ר' אהרן שמואל מניקולשבורג. ר' מיכל לייב הכהן מונק מדנציג וכו'.

ואחרון-אחרון: ירחון "סיני" נוסד בתרצ"ז ע"י עורכו הרב יהודה לייב הכהן פישמן (מימון). בפתחה לחוב' א' כתב: "בא 'סיני' לפענח מצפוני האור הגנוז בספרות הישראלית לכל ענפיה... לחדור אל ריזה הכמוסים של היהדות ולגלות את המאור הגדול שבתורת סיני לכל משפטיה והלכותיה". אחר פטירת העורך המשיך אחריו חתנו ד"ר יצחק רמאל. עד כה יצאו 84 כרכים גדרשים חומר תורני מדעי וכו'.

בלב נשבר מכאב ומיגון אני מתאבלת על מותה ללא עת של ידידתי הנעלה רבת-הכשרונות ורבת-הפעולות

אסתר צווייג ז"ל (לבית סומרשטיין)

שהקדישה שפע מירצה ותבונתה לכמה מקצועות חכמה ודעת. נוסף להשכלתה הגבוהה, העברית והכללית שקיבלה, הדריכו אותה טובי הסופרים העברים והאידיים שהכירה אותם לרגל עבודתה

כספרנית בספריה הציבורית במחלקה העברית בניו-יורק (ביניהם שלום אש, הלל בבלי, פרץ הירשביין וי. י. זינגר). לאחר מכן נתפרסמה כסופרת ומתרגמת מחוננת הן בשירה והן בפרוזה. כמחנכת מובהקת במשרד החינוך של ניו-יורק וכאמנית בשדה הזימרה והמוסיקה, טיפלה בפיתוח תוכניות וחיבור מסכות על נושאים תנ"כיים שהכילו זימרה, שירה, נגינה וריקוד בעלי תוכן ורוח עממי-לאומי. כמו-כן התנדבה מתוך אהבה אנושית לערוך הופעות באירגונים, מועדונים ומוסדות תרבות והעליחה להנעים ולעורר לבבות של קהל מאזיניה.

שמה ישאר לברכה ולזיכרון בלב כל מכירה.

אני משתתפת בצערך העמוק של בנה יחידה ד"ר **צירלס צווייג** בקליפורניה.

יהי רצון ולא יוסיף לדאבה עוד.

פרנסס קרסנוי טהוי

בתמונה: ד"ר מרקוס טהוי ורעייתו ד"ר פרנסס על יד תיבות הספרים הארוזים, שהם חלק מאוצר הספרים של הספרייה המדעית הגדולה שלהם שתרמו „לאוברסיטה בן גוריון“ בנגב.

קרן הזיכרון להלל בבלי

אנו מעלים את זכרו הברוך של

ד"ר מרדכי־מרקוס טהוי ז"ל

(נפטר בכ' אב, תש"מ)

איש המדע הגדול בשדה הכימיה,
 מוותיקי הלמדנים והמשכילים
 ביהדות ניו־יורק, אדם יקר־רוח
 ועדין נפש, שהרבה מוסדות תורה
 וצדקה בארה"ב ובישראל נהנו
 מתמיכתו הנדיבה והמתמדת.
 בין פעליו המאליפים אנו מציינים
 במיוחד את עזרתו הרבה בערוב ימיו לקרן
 לזכר הלל בבלי.

בשם קרן הזיכרון להלל בבלי
 רחל וכסלר

קרן הזיכרון להלל בבלי

מגישה ברכה נאמנה

ורחשי חיבה וכבוד

לרב ד"ר אליעזר פינקלשטיין

מבני העליה המעטים, אציל-הרוח
ויקר-הנפש, שתרם רבות לחקר
היהדות וספרות ישראל ושכיהן
פאר כפרופסור, כנשיא וכנגיד
בית המדרש לרבנים באמריקה

איחולי לב

ליובלו ה-פ"ה

יאריך ה' ימיו ויוסיף לעסוק במחקריו
מאירי העיניים ולהשרות מרוחו העשיר
על בני דורו עד מאה ועשרים.

בשם הקרן

רחל וכסלר

פרנסס קרסנוי טהוי

ברכה מקרב לב לידיד נעלה, חכם וחוקר,

הרב ד"ר שלמה גרינברג

פרופסור לדרוש וחינוך ונגיד משנה
בבית המדרש לרבנים באמריקה,
הנאמן והמסור לביה"מ וחזונו
ושותף בפועל יום-יום לגידולו
ולפיתוחו במשך עשרות שנים

לקראת הופעת הספר
A Jewish Philosophy
and Patterns of Life

By Simon Greenberg

יהי רצון ויוסיף לפעול בתחומי
יצירתו ועשייתו עוד רבות בשנים
ויחד עם רעייתו היקרה, בתיה,
ידידתנו הדגולה, ירוו אושר
ויראו רוב נחת מצאצאיהם.

רחל וכסלר

פרנסס קרסנווי טהוי

ברכה לבבית לירידתנו היקרה המשוררת העברית ואמנית הפיסול

רחלה בבלי

להולדת התאומים הנכדים

הלל יהושע ודוד צבי

צמד-חמד של בנה יחידה המצויין,
העומד ועולה על כמתי המדע הרפואי,

ד"ר שמואל זלמן בבלי

ורעייתו

מאשה חיה (מדלין)

יבורכו נכדיה-נכדיו של המשורר הנערץ
והמורה האהוב והבלתי נשכח,

הלל בבלי ז"ל

מי יתן וימשיכו במסורת המפוארת של
אבותם ותזכה רחלה יחד עם שמואל ומדלין
לאושר מלא ולרוב נחת מהם כל הימים.

רחל ודניאל וכסלר

פרנסס קרסנווי טהוי

ברכת מזל טוב חמה ולבבית
שלוחה לבני דודנו האהובים

מיליסנט ויצחק קפלן

(בנם של לאה והרב ד"ר יחיאל קפלן
דודנו היקר והנערץ והבלתי נשכח)

להולדת הנכד **משה ישראל**

וברכה נאמנה מיוחדת לבנם המצויין

יחיאל ורעייתו החמודה **לאה**

להולדת בכורם

יהי רצון ויוכו לגדלו לתורה, לחופה
ולמעשים טובים ויוסיף משה ישראל חוליה
מפוארת בשלשלת היוחסין של אבותיו.

רחל ודניאל וכסלר

*Scharf
Manor*

OF QUEENS

**HOME FOR ADULTS
IDEAL FOR RETIREMENT**

- AIR CONDITIONED THROUGHOUT
- HOMEY ATMOSPHERE
- DIETARY LAWS ● SPECIAL DIETS
- PLANNED ACTIVITIES & DAILY ENTERTAINMENT
- AROUND THE CLOCK SUPERVISION
- APPROVED N.Y. STATE BOARD OF SOCIAL WELFARE

699-4100

112-14 Corona Ave., Flus. (ZIP 11368)
L.I. Expressway & Grand Central Pkwy.

על סף שנת תשמ"ב אנו תפילה שגיבורי ישראל בזמננו יגשימו את יחולינו
ויעודינו של שנות דור-דור ונוכה לראות בעלית ארצנו ושיגשוג רוחנו מתוך
שלום ואושר עולמים.

בברכת שנה טובה ומוצלחת
לכל ידידנו וקרובינו במדינת ישראל ובכל אתר ואתר

יצחק פינקל וב"ב

מנהלן-ביטש, ברוקלין

BENSONHURST ZIONIST DISTRICT NO. 19

Extends Best Wishes To The

STATE OF ISRAEL

On Its 33rd Anniversary

Nathan Hauptman, Chairman of the Board

Harold Bregman, Cultural Chairman

Our Best Wishes To The **STATE OF ISRAEL**

On Its 33rd Anniversary

MANHATTAN ZIONIST CLUB DISTRICT NO. 4 OF Z.O.A.

Julius Rosbach, President

Ruth Gurowitz, Treasurer

Greetings and Best Wishes From the Officers and Members to the

STATE OF ISRAEL

On Its 33rd Anniversary

DAYAN CLUB OF PELHAM PARKWAY

DISTRICT No. 20

Fay Mizus, *Pres. Ladies Club*

Chas. Schwecker, *President*

Best Wishes to THE STATE OF ISRAEL

On Its 33rd Anniversary

From the Officers and Members of the

ATLANTIC COUNTY ZIONIST DISTRICT

ATLANTIC CITY, N.J.

Rabbi Aaron Krauss, *Pres*

Harry Reitman, *Vice Pres.*

DAIRY FARMFOOD RESTAURANT

142 West 49th Street N.Y.C. Tel. 757-4971

A Tradition for Jewish Dining for 50 Years.

Strictly Kosher and Shomer Shabbos

Supervised by the Respected **Rabbi Norman Twersky**

Greetings from

Brooklyn Region

of the

ZIONIST ORGANIZATION OF AMERICA

Rabbi Abraham J. Felbin, *President*

Jesse Schraub, *Chairman of the Board*

הסתדרות נשים ציוניות „הדסה“ באמריקה

מאחלת למדינת ישראל ולכל תושביה

שנת שלום והתקדמות לשנת הלי"ג

WORCESTER ZIONIST DISTRICT

Worcester. Mass.

David L. Koocher, *President*

Kusher Family

140 West End Avenue

New York City

Emanuel Cohen

Brooklyn. New York

Congratulations and Best Wishes
to the **STATE OF ISRAEL**
on its 33rd ANNIVERSARY from the
FOREST HILLS ZIONIST DISTRICT

Howard Starr, *President*

שפע ברכות למדינת ישראל
מטעם

השכונה הציונית
מספר 2, ניו יורק, נ.י.
אברהם שפירא

**ZIONIST DISTRICT OF
POUGHKEEPSIE, N.Y.**

Al Sugarman, *President*

MIDWOOD ZOA

District No. 36
Brooklyn, N.Y.
Harold Stern, *President*

**ZIONIST DISTRICT OF
MONTICELLO, N. Y.**

Dr. Russel Pantel, *Pres.*
Mischa Leshner, *Treas.-Sec'y.*

**BRONX ZIONIST
REGION**

Isidore Bernstein, *Pres.*
Irving Balsam, *Exec. Vice Pres.*

**SAUL SPERLING ZIONIST
DISTRICT No. 154**

Yonkers, N.Y.
Irwin Trager, *President*

From Members and Officers of
KADIMAH DISTRICT No. 67

Abraham Cohen, *President*
Emanuel Pittman, *Treasurer*
Irving Balsam, *Pres. Emeritus*

**NEW ROCHELLE
ZIONIST DISTRICT**

Abba Ward, *President*

השכונה הציונית מספר 10-30, וואשינגטון הייטס, נ.י.
מגישה טנא של ברכה

למדינת ישראל

לנצחון שלם וקיבוץ בניה לתוכה

Presidium: Bernard Weisman   Lewis Caplan   Joseph Rosenkranz
Rose Chernowitz   Max Schulman

"BERNSTEIN - ON - ESSEX STREET"

ORIGINATOR OF AUTHENTIC KOSHER CHINESE FOOD

135 ESSEX STREET, NEW YORK 10002
TELEPHONE GR - 3 - 3900

BNAI ZION

136 EAST 39th STREET   Tel. 725-1211   NEW YORK, N.Y. 10019

The American Fraternal Zionist Organization

Extends Best Wishes To Medinat Yisrael and to All Its Friends

For A Happy And Healthy New Year

PAUL SAFRO
President

RAYMOND M. PITT
Chairman of the Board

MEL PARNES
National Secretary

HERMAN Z. QUITTMAN
Exec. Vice-Pres.

MIDTOWN ZOA DIST., N.Y.C.

M. HERTING

GREETINGS TO THE STATE OF ISRAEL

FROM

PELHAM PARKWAY Z.O.A. DISTRICT NO. 11

Hon. Rubin Oberman, *President*

A Happy and Healthy New Year to All Our Friends!

SENIOR CITIZENS RESIDENTIAL HOTEL DIRECTORY

CROWN HOTEL — On the boardwalk. Your home away from home. 170 W. Broadway, Long Beach, N.Y. (516) 889-8900. Dietary laws observed.

HOME OF THE SAGES OF ISRAEL — An old age home for Religious Men. Strictly Kosher. Shomer Shabbos elev. Doctor on Staff 24 hrs. 25 Willett St., N.Y.C. 673-8500

HOTEL LINCOLN — 405 East Broadway, Long Beach, L.I. 516 TU 9-7100. Strictly Kosher. Mr. and Mrs. Baruch.

PALACE — 275 E. Broadway, Long Beach, N.Y. Finest kosher meals. Special Diets. (516) GE2-9000. Mr. and Mrs. Appel

SAHAROME MANOR — Ideal retirement. Strictly Kosher. Diets, Shul, Air-conditioned, Entertainment & Games. 631 Foster Ave. cor. of Ocean Pkwy, Brooklyn, N.Y. 859-2400

Published Quarterly by Bitzaron, Inc. (Hebrew Literary Foundation), P.O.Box 623, Cooper Station, New York, N.Y. 10003. Prof. Hayim Leaf, Editor, Prof. Nathan H. Winter, Chairman of Editorial Board. Subscription, payable in advance, \$12.00 per year; Foreign \$13.00. To members of the Armed Forces half-rate. Second class postage paid at New York, N.Y. All rights reserved. Opinions expressed in articles of Bitzaron represent the opinions of the authors and not necessarily reflect those of the editors and publishers. Subscriptions automatically renewed unless we are notified otherwise.

העם היושב בציון סומך עליך

הם פתחו דרך חדשה וקשה
המטרה: שגשוג כלכלי ושלוש בריקיימא
תעזור להם בהשקעתך ב...ישראל בונד"
מיד ובתשלום במוזמן
ישראל בונד — 30 שנות בניין הארץ
על-ידי מלוה בריבית נמוכה

בעד אינפורמציה ופרוספקטוס

תכתבו או טלפנו:

Israel Bonds Organization

215 Park Avenue South

New York, N.Y. 10003

Phone: OR7-9650

Greetings to
The State of Israel
on the occasion of its
33rd Anniversary

American Technion Society

271 Madison Ave., N.Y.C.

Tel. 889-2050

A HAPPY NEW YEAR!

RATNER'S

Tel.: OR 7-5588

Dairy Restaurant and
Bakery

Catering Facilities for
All Occasions

138 DELANCEY STREET
NEW YORK, N.Y. 10002

ברכת שנה
טובה לכל קרובי
וידידי במדינת
ישראל ובכל אתר
גבריאול פרייל

The Long Island **HEBREW LIVING CENTER**

A Project of LIFE, Long Island Foundation of Education
431 Beach 20th St., Far Rockaway, N.Y. 11691 (212) 327-2700

FORMERLY THE FAR ROCKAWAY MANOR HOME FOR ADULTS
Approved by the Department of Social Services

**The newest, most ultra-modern home
for adults in New York**

Where the love for
life grows stronger
every day... Indoor
and Outdoor
activities... Two
Blocks from the
Boardwalk... Live
Entertainment...
Rich Cultural &
Educational Programs

- Elegant & Comfortable Lobby
- Spacious Dining Room
- Free Daily Meals
- Synagogue on Premises
- Beautifully Decorated Semi and Private Accommodations
- Telephones & Color TV in Every Room

Life is worth living at the H.L.C.

GREETINGS AND BEST WISHES TO THE STATE OF ISRAEL

From: ABE LEBEWOHL

OPEN SUNDAYS

SECOND AVENUE DELICATESSEN

156 — Second Avenue, New York Tel.: 677-0606

"FINEST IN KOSHER MEALS AND CATERING"

LABOR ZIONIST ALLIANCE

ההנהלה הראשית של

איגוד פועלים יהודים ציוניים

שולחת את ברכתה, ברכת הברית, לתושבי מדינת ישראל ולממשלה
במאבקה על שלום העם והארץ

ד"ר ברל פרימר, המנהל הכללי

פרופ. אלן פולק, נשיא

LONG BEACH ZIONIST DISTRICT

LONG BEACH, L.I.

In honor of the **33rd Anniversary**
of **MEDINAT ISRAEL** with a prayer
for a permanent and lasting peace

Dr. Oscar Glatt, *Chairman*

Dr. Edward Steinberg, *Treasurer*

הושיטו יד עזרה
לצדקות הביאהדות בירושלים עיה"ק
המיסדות הכי גדולים והותיקים והידועים
בעולם

התקציב שלהם עולה למיליון דולר לשנה
ברכת שנה טובה ומאושרת,
שנת חיים ושלום!

**UNITED CHARITY INSTITUTIONS
OF JERUSALEM**

1141 Broadway N. Y. C. 10001

ברכת שנה טובה ומוצלחת. שנת בנין. עליה
ושלום למדינת ישראל. שנת אושר ובריאות
לכל קרובינו וידידינו בכל אתר ואתר.

חיים ליה וביתו

שנת שלום וברכה

מאחלות מאות הילדות

בבית היתומות הכללי בירושלים

לכל היודים והתומכים ברחבי ארה"ב
עזרתכם בשעה גורלית זו חיונית והשובה

שלחו תרומותיכם אל:

**GENERAL ISRAEL
ORPHANS' HOME FOR GIRLS**

132 Nassau St., New York, N.Y. 10038

Tel.: COntland 7 - 7222

A Happy New Year for All Our Customers

From

KOSHER DESSERTS INC.

Manufacturers of

KOJEL

FINDLAY HOUSE

ONE OF NEW YORK'S MOST POPULAR
NON-PROFIT RESIDENCE FOR THE ELDERLY

1175 FINDLAY AVENUE, BRONX, N.Y.

Enjoy the harvest years with hundreds of other New Yorkers. Where SECURITY and SERVICES add up to SATISFACTION. In a magnificent apartment that you furnish to your own taste:

THE SERVICE PACKAGE including:

- Kosher Meals at Noon and Evening
- Heavy Cleaning, Linen Changes
- 24 Hours Security Guard
- Nurse regularly on duty 9 a.m. to 5 p.m. and for emergencies at other hours

LEAVES TIME FOR ACTIVITIES, SUCH AS:

- Work Groups, Exercise Periods
- Dancing, Games, Films, Trips under the Supervision of a Recreation Director

Short waiting list for efficiency apartments. Beautiful 2-Room Apts. for couples. Approved by the New York City Department of Social Services. Admission on a non-sectarian basis. Just mail the form below for more information or telephone CY 3-1500 ext. 325

Findlay House, 1175 Findlay Avenue, Bronx, N.Y. 10456 — Tel. 293-1500 Ext. 325-326

Please send me further information about Findlay House—without obligation.

Name _____
Address _____
City _____ State _____ ZIP _____

(Findlay House is sponsored by the Daughters of Jacob Geriatric Center, a member of the Federation of Jewish Philanthropies of New York.)

NEW YEAR GREETING KING DAVID MANOR

- RETIREMENT LIVING
- BRAND NEW \$3,000,000 Elegant Manor
- 100% FIREPROOF — Dedicated Staff of Retiree Specialists
- Gourmet KOSHER CUISINE (Special Diets)
- Own Temple On Premises
- APPROVED BY THE DEPARTMENT OF SOCIAL SERVICE (allowances apply)
- Inspection Of Our Facilities - Cordially Invited
- IMMEDIATE AND FUTURE OCCUPANCY

Write or Phone for Information and
Free Color Brochure

KING DAVID MANOR

80 West Broadway, Long Beach, N.Y.
Tel. (516) 889-1300 MARTIN KLEIN

NEW SENIOR CITIZEN HOUSING — FINDLAY PLAZA —

The newest and finest example of Independent Senior Citizen living.

We have 132 lovely efficiency apartments, 31 one bedroom apartments, and 15 apartments for the Handicapped.

Financing has been provided by The U.S. Dept. of Housing and Urban Development with Section 8 subsidies for eligible persons 62 or over who pay only one-fourth of their income for rent.

- We Offer — 24 Hour Security
- We Offer — Kosher Dining
- We Offer — Private enclosed parks for tenants' use
- We Offer — Activities such as arts and crafts, trips, movies, etc.
- We Offer — A canteen on the premises for personal needs.

Our apartment complex is sponsored by DAUGHTERS OF JACOB GERIATRIC CENTER and gives you access to their Doctors, Nurses, and Health Related Facilities.

For information write or call Mrs. Shirley Cohen
FINDLAY PLAZA
1201 Findlay Ave.
Bronx, N.Y. 10456
212—293-1500

(Equal Housing Opportunity)

ISRAEL

Burials and American Disinterments

רשתה שאולות

announces that RIVERSIDE continues to be the only licensed funeral director in the U.S. able to effect

Transfer to Israel within the same day

Har Hazeitlm Har Hamenuchof

And all Cemeteries in Israel

RIVERSIDE also is available as the

Sole agent for Sanhadrea Cemetery

RIVERSIDE only can offer this service:

Enroute to Israel within the same day

- Strict adherence to Halacha and Minhagim.
- Arrangements made during lifetime with no obligation.
- Chapel secured in any community

RIVERSIDE

Memorial Chapel, Inc./Funeral Directors

MANHATTAN: 180 West 76th Street (at Amsterdam Avenue)/EN 2-6600

BROOKLYN: 310 Coney Island Avenue (Ocean Parkway at Prospect Park)/UL 4-2000

BRONX: 1963 Grand Concourse (at 179th Street)/LU 3-6390

FAR ROCKAWAY: 1250 Central Avenue/FA 7-7100

And Westchester Riverside Memorial Chapel, Inc.:
21 West Broad Street, Mt. Vernon/(914) MO 4-6800

Chapels in Miami, Miami Beach and Hollywood, Florida.

Solomon Shoulson/Andrew Fier

ISRAEL'S FORESTS AFLAME!

100,000 trees in northern Galilee forests and orchards burning from recent *PLO* rocket attacks. Funds urgently needed to fight forest fires and replant this vital area.

Please send tax deductible contributions to:

JEWISH NATIONAL FUND

42 East 69th St., New York, N.Y. 10021

BITZARON

QUARTERLY REVIEW OF HEBREW LETTERS

SUMMER-FALL 1981

BITZARON

A Quarterly of Hebrew Letters, published by the Hebrew Literary Foundation and co-sponsored by the Institute of Hebrew Culture & Education, School of Education, New York University.

Editor: **Hayim Leaf**
Associate Editors: **Rivka Friedman**
Gabriel Preil
Chairman, Editorial Board **Nathan H. Winter**

BITZARON, P.O. Box 623, Cooper Station, N.Y. 10003. Tel. (212) 598-3209

Vol. III (New Series) Tishri, 1981 — October 1981 No. 11-12 (342-343)

TABLE OF CONTENTS

Topics	H.L.	2
The Wellsprings of Our Literature	Moshe Shamir	5
Comments on Shamir's story: HORSEBACK ON THE SABBATH	David Shahar	12
Two Poems: a. The meaning of Brown		
b. Grand Concourse	Gabriel Preil	16
Zeev Jabotinsky and the Zionist Congress, 1931	Y. Nedava	17
Deep Grief and the Moon (Poem)	Y. Gamzu	29
The First Year of Israel's Independence as Reflected in the Verse of U.Z. Greenberg	Noah H. Rosenbloom	31
Divine Epithets in Judaism	E. Shmueli	42
The Scholarly Achievements of H. Schirmann in the Study of Medieval Hebrew Poetry	A. Mirsky	49
A. Yeminite Penitential Prayer for the Day of Atonement	Y. Ratzaby	53
Conflicts Among Fraternal Charitable Instit. in Jerusalem	A.R. Malachi	57
A. Druyanov — Historian of Tel Aviv	G. Kressel	62
David Ben-Gurion and the Hebrew Language	Yigal Yannai	68
Family History of Y. Shenhar (Part VI)	R. Rochel-Shenberg	75
The Poetic World of Sh. Shalom	Arnold Slutsky	86
On the Present and Future of American Jewry	S. Schneider	89
Samuel J. Citron — A Portrait of an American Jewish Educator	David Rudavsky	92
Evaluations and Book Reviews:		
The Existential Dilemma of Man — On E. Shmueli's MAN UNDER SIEGE	Y. Granach	96
FIRST READER: A New Work on S.D. Luzzato	Moshe Pelli	99
Treasury of Religious Hebrew Publications	P. Wollman-Tsamir	109
Notes		103
New Books		107
Selected Abstracts		125

SELECTED ABSTRACTS

THE WELLSPRINGS OF OUR LITERATURE

Moshe Shamir

Address given at the New York University, Irving and Bertha Neuman
Literary prize ceremonies, in Jerusalem

The relationship between Modern Hebrew Literature and the enlightened Jewish community in the United States is of a complex nature. There exists a kind of romance, a certain wonderment between these two entities, examining each other in parallel mirrors. This relationship is characterized by an ongoing dialogue, which attracts and repels concurrently. It is my contention that the importance of American Life as a central theme in contemporary Hebrew literature has not been properly documented. There is no doubt of Walt Whitman's decisive influence on Hebrew creativity. Uri Zvi Greenberg, the great Hebrew poet, expressed his admiration for Whitman's quest for freedom, his love of nature, and his earthiness.

I see the writers in Israel, as the "Isaac generation" rather than the commonly known "Palmach" one. Isaac was the only Patriarch who never left the land. Similarly the writers of my generation, did not seek their inspiration elsewhere, but drew it from the wellsprings of our own land.

There is a remarkable bond between Israeli authors and the land of their fathers. It is time for an anthology of prose and poetry to be produced which will become the poetic map of the Land of Israel - a body of literature which depicts every geographic and topographic region of Israel.

While there is a love-rejection affair between the two most important Jewries in the world, there is also a symbiotic relationship between them. The most difficult, but also the most important question for the Jewish people is: What will make American Jews come to us, to the wellsprings of our existence? The answer will decide the fate of our people in our time and for generations to come.

Some Comments on Shamir's story: HORSEBACK ON THE SABBATH

David Shachar

Moshe Shamir's *Horseback on the Sabbath* raises the issue of the individual's relationship to his society. The problem of Elisha Ben Avuyah, the story's historical protagonist, is how to continue his existence in a society whose fundamental values he had rejected.

Shamir's response, both as a writer and as a member of a social and national group, points to a profound sense of social responsibility. This story, as well as other works by the writer, convey the conviction that regardless of one's own truths and beliefs — which may be in conflict with views of the group whose life and destiny he shares — one is subject to the tenets which cement the solidarity of the group and forge its destiny. One is a part of a whole, a member of the group for whom one is responsible.

Shamir does not delve into theological problems, but is concerned with the life-style of the people, which has survived both inner conflict and rebellion.

ZEEV JABOTINSKY AND THE ZIONIST CONGRESS, 1931

Yosef Nedava

Haifa University

1931 was a turning-point in the political life of Zeev Jabotinsky, leader of the Revisionist movement. At the time, Zionism underwent a serious crisis. Many influential Zionists became wary of Dr. Chaim Weizmann's cooperation with the British government, which pursued a policy hostile to the development of Palestine as a Jewish homeland.

The Revisionists, under Jabotinsky's leadership, came to the 17th Zionist Congress in 1931 at Basle, as the third largest party. Jabotinsky lost faith in the World Zionist Organization after it failed to proclaim the aim of Zionism - a Jewish majority on both sides of the Jordan.

The 17th Zionist Congress, though opposed to the Revisionists, was dissatisfied with Weizmann's passivity and decided that it was time for a change in leadership. A broad coalition to include the Revisionists, was proposed.

Such a condition would undoubtedly have given Jabotinsky the opportunity to replace Weizmann as head of the Zionist movement. While Jabotinsky vacillated, the other parties reached a compromise and elected Nahum Sokolow, renowned Hebrew journalist, as head of the movement. Jabotinsky missed his chance. Disenchanted, Jabotinsky broke away from the WZO, to follow an independent course of action.

THE FIRST YEAR OF ISRAEL'S INDEPENDENCE AS REFLECTED
IN THE VERSE OF U.Z. GREENBERG

Noah H. Rosenbloom,

Yeshiva University

Paradoxically, Uri Zvi Greenberg, the most eloquent and militant Hebrew poet in his unyielding battle for Jewish statehood, fell silent at the moment his dream became a reality.

Greenberg's nationalistic poems, which had appeared regularly in HAARETZ, ceased suddenly. Except for some such poems in party periodicals — HERUT and SULAM, Greenberg returned to a genre he had long abandoned, that of the individualistic, contemplative motifs. He seemed to have divorced himself from the reality of his embattled land, escaping to the blue-crimson scenes of his youth in the carefree landscapes of Serbia.

According to the record, that was not Greenberg's first flight. In 1931, the poet, disillusioned with the leadership of the *Yishuv*, left the country and stayed for four years in Poland, a land seething with virulent anti-Semitism.

It seems that Greenberg became similarly disenchanted with the leadership of the new state soon after its establishment. Notwithstanding the zeal and sacrifices of the young defenders of the country, Greenberg viewed the old-new leaders as unable to overcome their *Galut* mentality and transcend their psychological defeatism, all of which would result in a new disaster.

The poems published in the party publication during the first year of Israel's independence express the thought that radical changes must take place, in order for the two-thousand-year-old dream to become a reality. Otherwise, doom is inevitable.

DIVINE EPITHETS IN JUDAISM

E. Shmueli

Professor emeritus, Western Reserve U., Cleveland, O.

Language is more than a vehicle of thought and speech, it is an instrument for understanding the world we live in and the rules governing it. Its relationship to the thought process is not one of cause and effect but that of an intimate bond. Names of God serve as codes which reveal the nature and meaning of a particular culture.

Generally, divine epithets reflect in each generation a particular conceptual view of the Supreme being and his relationship to man. In Judaism, God, an omnipresent and omnipotent being, has been defined by different names, always within the context of history and the current thought. As a result, God's names have been subject to continuous evolution.

Biblical society, for instance, viewed God as the creator, the healer, the warrior, the God who is at once intimate, merciful, and wrathful. During the Talmudic period, many new epithets evolved to convey a divinity distant, yet close to those who seek him, through prayers and deeds of righteousness. The idea of omnipotence was transferred to the supremacy of the Torah. The Biblical warrior dons, in Talmudic times, a prayer shawl, studies the Torah, and goes into exile with his people.

The names given to God evidence then, the changing perceptions of the people within the context of their time: they are an integral part of the culture, modes of thought, and philosophy of life at a given period.

Wherever you travel, travel with Lufthansa.

Lufthansa is much more than the airline to Germany. We serve 123 cities in 71 countries around the world. And one of these countries is Israel.

Wherever you go, take advantage of Lufthansa's famous service and efficiency. And if you wish fine kosher food en route, simply tell us when you make your reservation.

Ask your travel agent about us.

Lufthansa

680 Fifth Avenue, One World Trade Center (Lobby),
New York, N.Y. Tel. (212) 895-1277

MAY THE SOUND OF THE SHOFAR AWAKEN US
TO THE FLIGHT OF TIME AND
SUMMON US TO SPEND OUR DAYS WITH PURPOSE

ROSH HASHANAH · 5742

United Jewish Appeal, National Office
1290 Avenue of The Americas
New York, N.Y. Tel. PL. 7-1500

One People Indivisible